MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN KADIN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ESKAR

Marmara Üniversitesi Yayınları: No. 847

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Kadın

Editörler
Prof. Dr. Gülay AKGÜL YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Yasemin ÖZERKEK
Öğr. Gör. İrem KONCA

Her hakkı saklıdır © Marmara Üniversitesi Yayınevi, 2017
ISBN: 978-975-400-405-2
Şubat, 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
Göztepe Kampüsü, Kadıköy 34722 İstanbul
Tel: +90 216 348 43 79 Fax: +90 216 348 43 79
E-Posta: yayinevi@marmara.edu.tr

Baskı: Şenyıldız Matbaacılık Sertifika No: 11964

Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden kadın / editörler Prof. Dr. Gülay Akgül Yılmaz, Yrd. Doç. Dr. Yasemin Özerkek, Öğr. Gör. İrem Konca.__İstanbul : Marmara Üniversitesi, 2017.
176 s. ; 24 sm.__(Marmara Üniversitesi yayınları ; No. 847)
978-975-400-405-2
1. Women -- Social conditions 2. Kadınlar -- Sosyal durum 3. Sex discrimination against women -- Turkey 4. Cinsiyet ayrımı, Kadınlara karşı -- Türkiye 5. Bullying in the workplace 6. Yıldırma, İş yerinde 7.Women in literatüre 8. Kadınlar, Edebiyatta 9. Women in Islam 10. Kadınlar, İslamiyette 11. Women -- Employment 12. Kadınlar -- İstihdam 13. Women in art 14. Kadınlar, Sanatta
HQ1726.7
305.4

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN KADIN

Editörler
Prof. Dr. Gülay AKGÜL YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Yasemin ÖZERKEK
Öğr. Gör. İrem KONCA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

2017

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

SUNUŞ

Prof. Dr. Mehmet Emin ARAT

Marmara Üniversitesi Rektörü

Toplumda giderek artan kadına yönelik şiddet olaylarının sebep unsurunun ortadan kaldırılmasında eğitimin çok önemli payı olduğu bir gerçektir. Üniversitelerin, toplumsal cinsiyet eşitliği zihniyetinin gelişmesinde önemli işlevleri olduğu kuşkusuzdur. Üniversitelerde farklı bilim alanlarındaki akademisyenlerin kendi alanları ile ilgili toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın konularında yapacakları araştırmalar ile üretecekleri bilgilere dayalı geliştirilecek politika ve uygulamalar ile kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğu ve bunlara ulaşmak bakımından fırsat eşitliğinin sunulduğu bir toplum yapısına daha da yaklaşmak mümkündür. Zira, üniversiteler düzenleyecekleri seminer, konferans, sempozyum v.b faaliyetler, sergiler, yayımlayacakları kitaplar, dergiler, bültenler ile toplumun tüm kesimlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun tutum ve davranışların sergilenmesini sağlamaya yönelik bilişsel alt yapının oluşmasında önemli bir işleve sahiptirler. Ayrıca üniversitelerin toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun tutum ve uygulamaları rol model oluşturup toplumun tüm kesimlerine, ülkenin tüm bölgelerine yayılabilir.

Yükseköğretim Kurulumuz ülkemizde giderek artan kadına şiddet olaylarının önlenmesine yönelik üniversitelerin önderliğinde gerçekleştirilecek bir mücadelenin anlamlı olacağı düşüncesi ile 07.05.2015 tarihinde Türkiye'deki bütün üniversitelerin kadın merkezi temsilcileri ile uzmanların katılımıyla "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Üniversite Çalıştayı" nı gerçekleştirmiştir. Çalıştay'da oluşturulan gruplar ile "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Dersinin Zorunlu Ders Olarak Müfredata Entegre Edilmesi", "Üniversitelerin Akademik ve İdari Personeline Toplumsal Cinsiyet Farkındalığının Kazandırılması", "Üniversitelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Genel Kabul Görürlüğünün Sağlanması" ile "Üniversite Ortamında Şiddet, Cinsel Taciz, İstismar ve Mobbing" konularında çalışmalar başlatılmıştır.

Yine Yükseköğretim Kurulumuz kendisine bağlı tüm üniversiteler ve diğer bütün kurumların toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı anlayış ortaya koymalarını sağlamak üzere, 09.11.2015 tarihinde, "Yükseköğretim Kurumları Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tutum Belgesi" oluşturmuştur. Söz konusu belge ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temel bir problem olduğundan hareketle üniversitelerin bünyelerinde; "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" ne ilişkin dersler konulup, seminerler, konferanslar düzenlenmesini, bilgilendirme toplantılarının yapılmasını, yöneticiler, idari ve akademik personel ve öğrencilere toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışını kazandıracak faaliyetler ve düzenlemelerde bulunulmasını, güvenli bir yaşam çevresi yaratılması ve bununla ilgili cinsel taciz ve cinsel saldırı dahil her türlü taciz ve şiddete hiçbir şekilde müsamaha edilmemesini, üniversitede toplumsal cinsiyet eşitliğinin izlenmesine ilişkin çalışmalarda bulunulmasını, bu amaçları yerine getirmek için üniversitede kadın merkezleri ve benzeri birimlerin çalışma biçimi ve işlevselliklerinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalarda bulunulmasını, kadın araştırma merkezlerinin kurulmasını teşvik etmelerini ifade etmiştir.

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü olarak Üniversite bünyesinde kadın araştırma merkezinin kurulmasını destekledik ve 21 Temmuz 2016 tarihi itibarıyla "Ekonomik ve Sosyal Alanda Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESKAR)"ni kurduk. Disiplinler

arası bir organizasyon olarak oluşturduğumuz ESKAR'ın misyonu; üniversitemiz bünyesinde farklı bilim alanlarında çalışan akademisyenler ve/ veya üniversite dışındaki diğer kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında işbirliği imkanı yaratarak, ülkemizde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına kadınların ekonomik ve sosyal statüsünün yükseltilmesine yönelik politika ve uygulamaların geliştirilmesi ve uygulanmasını sağlayacak bilimsel bilginin üretilmesine olanak sağlamak, üretilen bilgiyi başta politikacılar olmak üzere sorunların aşılmasına yönelik olarak çeşitli toplum kesimlerine ulaştırmak, ekonomide kadın istihdamının artırılmasına, kadınların çalışma hayatında yönetici pozisyonlarına gelmesi ve karar alma mekanizmalarına dahil olmalarına, kamusal kaynaklardan kadın sorunlarının aşılmasına yönelik faaliyetlere daha fazla ayrılmasını sağlamaya yönelik çalışmalar yapmak, kadınları her alandaki hak ve olanakları ile bunlara erişim yolları hakkında bilgilendirip, erkeklerle eşit hakları talep etmek konusunda bilinçlendirmeye yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmaktır.

Merkez, kurulma sürecinde, Marmara Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Alanda Kadın Çalışmaları Platformu olarak, 8 Mart 2016 tarihinde "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Kadın" konulu sempozyumu gerçekleştirmiştir. Sempozyumda çok sayıda bildiri sunulmuştur. Bunlardan daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olanlar yazarları tarafından kitap bölümü haline getirilmiş, hakem süreçlerinin tamamlanması ile elinizdeki derleme esere dönüşmüştür.

Eserin ortaya çıkmasında öncelikle kitabın editörlüğünü yapmış olan Merkez Müdürü Prof. Dr. Gülay AKGÜL YILMAZ, Merkez Müdür Yardımcıları Yrd. Doç. Dr. Yasemin ÖZERKEK ve Öğr. Gör. İrem KONCA olmak üzere emeği geçen herkesi tebrik ediyor, başta öğrencilerimiz olmak üzere toplumumuza faydalı olmasını diliyorum.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER

Sunuş V

Önsöz XI

EKONOMİK HAYATTA KADIN

☐ **Türkiye'de Kadın İş Gücü Profili** 3
Yasemin ÖZERKEK

☐ **İş Yerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Kadın** 17
Sibel GÖK

İSLAM DİNİNDE KADIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET OLGUSU

☐ **İslam'da Kadın Tartışmalarında Geleneğe Özcü Yaklaşımın Eleştirisi ve Alternatif Bir Gelenek Okuması** 49
H. Şule ALBAYRAK

EDEBİYAT VE SANATTA KADIN

☐ **Geçmişten Günümüze Ülkemizde Kadın Müzisyenler** 75
Sibel ÇOBAN

☐ **Türkçedeki Tarihi Kaynaklarda Söz Varlığı Üzerinden Kültürel Bağlamda Kadının Yeri** 85
Asuman AKAY AHMED

☐ **Modern Türk Şiirinde Sevgili İmgesi** 109
Bâki ASİLTÜRK

Dizin 159

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Gülay AKGÜL YILMAZ
Marmara Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Alanda Kadın Çalışmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

Toplumsal cinsiyet, doğuştan sahip olunan farklılıklardan ayrı olarak, belli tarihte belli bir ülkede var olan kültürel ve sosyal yapı tarafından belirlenen cinsiyet rollerini, bir başka deyişle toplumun kadın ve erkeklere yüklediği görev ve sorumlulukları ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ise esas itibarıyla bir toplumu oluşturan kadın ve erkeklerin cinsiyetleri, cinsel kimlik ve yönelimleri nedeniyle ayırımcılığa maruz kalmadan eşit hak, fırsat ve olanaklara sahip olmasını ifade etmektedir.

Ülkemiz kadınları Cumhuriyet sonrası dönemde yapılan yasal düzenlemeler ile siyasal, sosyal ve ekonomik alanda çeşitli haklara kavuşmuşlardır. Söz konusu düzenlemeler ile toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru adımlar atılmış olsa da, 21. yüzyılı yaşadığımız tarihsel süreçte toplumumuzda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik kat edilmesi gereken önemli mesafeler olduğu ortadadır.

Türkiye'de Cumhuriyet sonrası dönemde 1924 yılında yürürlüğe konulan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kadınlara cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin eğitimde eşitlik olanağı sağlanmıştır. Söz konusu

Kanun ile kadın nüfusa ilkokul, ortaokul ve yüksekokul öğreniminin kapıları açılmıştır. Ancak 2015 yılı itibarıyla 14 yaş üstü kadın nüfusun %5,3'ü okuma yazma bilmemektedir.

1930-33 ve 34 yıllarında yapılan yasal düzenlemelerle kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Bununla birlikte 2015 yılı itibarıyla TBMM'de 550 milletvekilinin 81'i kadındır. Başka bir deyişle milletvekillerinin yaklaşık %15'i kadındır. Nüfusun yarısını oluşturan kadınlar, 21. yüzyıl Türkiye'sinde ne yazık ki mecliste yeterli temsil hakkı bulamamışlardır.

Ülkemiz kadınının sosyal yaşamı 1926 tarihli Türk Medeni Kanun ile çağa uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Medeni Kanun modern bir aile yapısı kurmaya yönelik olmuş, kadınlara temel hakların yanında, tek eşliliğin kabulü, boşanmanın yargıya taşınması, mülkiyet edinmede ayrımın kaldırılması, eşit ücret olanağı, kadına şiddet uygulanmasının yasaklanması düzenlemelerini getirmiştir. Medeni Kanun'da yapılan son değişikliklerle, kadının statüsü daha da iyi bir konuma yükseltilmiştir. Özellikle evlilik birliğinde edinilen malların eşler arasında hakça bölüşümüne ilişkin yeni kabuller, kadın hakları açısından ciddi kazanımlar sağlamıştır.

Türkiye'de 2004 yılında, 1982 Anayasasında yer alan 10. maddede yapılan değişiklik ile "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür" ifadesi yer almıştır. Başta Anayasa olmak üzere yasalarla pek çok alanda kadınlara erkeklerle eşit haklar verilmişse de kadınlar hakları kullanmak bakımından fırsat eşitliğine sahip olamamışlardır. Bunun önünde geleneklerin şekillendirdiği önyargılar önemli bir faktördür. Türkiye'de kadınlar ekonomik, sosyal ve siyasal haklarını fiilen erkeklerle eşit bir şekilde kullanamamaktadırlar.

Diğer taraftan Türkiye'de kadına yönelik şiddet giderek artan oranda devam etmektedir. Kadınlar fiziksel, cinsel şiddete ve tacize maruz kalmakta ve her yıl yüzlerce kadın hayatını kaybetmektedir. Ülkemizde on kadından dördü şiddete maruz kalmaktadır. Umut Vakfı'nın yaptığı araştırmaya göre Türkiye'de 2015 yılında 309 adedi silahlı, toplam 414 kadın cinayeti işlenmiştir. Aynı yıl 55 erkeğin

eşini öldürdükten sonra intihar etmesi ortada ne ciddi bir sosyolojik vakanın olduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra ülkemizde kızların çocuk yaşta evlendirilmeleri de önemli bir sorundur.

Ekonomide kadın istihdamı da yeterli düzeyde değildir. Nüfusun yarısını oluşturan ülkemiz kadınlarının istihdam oranı %26'lar civarında olup, büyük çoğunluğu hizmetler ve tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi şeklindedir. Türkiye'de kadınlar toplumsal cinsiyet ayırımcılığı nedeniyle, çalışma hayatına katılmak, eşit işe eşit ücret almak, yönetici pozisyonlarına gelmek, işveren olmak bakımından ciddi sıkıntı içindedirler. İşverenlerin sadece %2'si kadındır. Kadın çalışanların yaklaşık %50'si sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir.

Eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında, toplumda eşitsizliği yeniden üreten geleneksel kalıplaşmış yargıların ortadan kaldırılmasında, eşitlikçi tutum ve davranışların geliştirilmesinde son derece önemli bir araçtır. Toplumda, eğitim ile zihniyet değişikliği yapılabilir, sosyo-kültürel yapı zaman içinde dönüştürülebilir. Bu noktada üniversitelere önemli görevler düşmektedir.

Üniversitelerde, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesine yönelik olarak farklı disiplinlerde gerçekleştirilecek araştırmalar ile üretilen bilginin toplumun farklı kesimlerine çeşitli yollarla ulaştırılması toplumda her alanda "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" ne yaklaşan uygulamaların tezahür etmesine katkıda bulunacaktır. Üniversitelerin bu anlamda gerçekleştirecekleri faaliyetler toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında önce farkındalık yaratmak, sonra zihniyet değişikliğinin gerçekleşmesine yönelik dönüşüme hizmet etmek bakımından önem arz etmektedir.

Üniversitemizde Ekonomik ve Sosyal Alanda Kadın Araştırmaları Merkezi (ESKAR)'ni 21 Temmuz 2016 tarihi itibarıyla kurmuş bulunuyoruz. Merkezimizin kuruluşu henüz tamamlanmadan, hukuki süreç devam ederken, Marmara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Platformu olarak 8 Mart 2016 tarihinde "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Kadın" konulu sempozyumu gerçekleştirdik. Sempozyumda, bir açılış konferansı ile birinci oturumda

ekonomik hayatta kadının durumuna ilişkin; "AB ve Türkiye'de Kadın İş gücü Profili" ve "İş yerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)" konularında, ikinci oturumda sosyal hayatta çeşitli açılardan kadın ve toplumsal cinsiyet bağlamında; "Bilimde Toplumsal Cinsiyet", "Adalet ve Eşitlik Ekseninde İslam Dini ve Toplumsal Cinsiyet", "Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Sağlık" ile "Kadına Yönelik Şiddetin Nedenleri ve Çocuk Gelinler" konuları ele alınmış, son oturumda ise edebiyat ve sanatta kadın çerçevesinde; "Türkiye'de Geçmişten Günümüze Müzisyen Kadınlar", "Türkçede Atasözü ve Deyimler Üzerinden Kültürel Bağlamda Kadının Yeri" ile "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Kadın İmgesi" konularında toplam on sunum gerçekleşmişti. Sempozyum, dinleyici olarak katılan öğrenciler, akademisyenler ve idari personele gerçekleşen sunumlar ile fayda sağlamıştı.

Sözün uçucu yazının kalıcı olduğu düşüncesinden hareketle, sempozyumda gerçekleştirilen sunumları kitap bölümü formatına dönüştürerek bir kitap halinde derleyip yayınlamanın, yukarıda bahsi geçen konularda lisans ve lisansüstü öğrencilerimizde farkındalık yaratmak, bilgilenmelerini sağlamak, araştırma yapan ve yapacak olanlara kaynak oluşturmak olduğu kadar, konuya ilgi duyan tüm okuyuculara sunmanın önemli bir toplumsal fayda yaratacağını düşündük.

Sayın Rektörümüz Prof. Dr. M. Emin ARAT'a Üniversitemizde yeniden kadın çalışmaları merkezi kurulmasına ve faaliyetlerini gerçekleşmesine verdiği desteklerden ve ayrıca döneminde atadığı kadın dekan ve müdürler ile Marmara Üniversitesi'nde kadın yönetici oranını yükselterek Üniversitemizde toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru daha ileriye adımlar atmış olmasından dolayı şükranlarımı ifade etmek isterim. Ayrıca Rektör Yardımcımız ve Marmara Üniversitesi Yayın Komisyonu Başkanı Sayın Prof. Dr. Recep BOZLAĞAN'a Merkez faaliyetlerine verdiği desteklerden dolayı teşekkürü borç bilirim.

Kitap projesinin hayata geçmesi bakımından sunumlarını kitap bölümü haline dönüştüren değerli akademisyen arkadaşlarıma, her

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir bölüme hakemlik eden değerli akademisyenlere, derlenmesi ve yayına hazır hale getirilmesi ile hakem sürecinin tamamlanmasında emek veren yardımcılarım Öğr. Gör. İrem KONCA ile Yrd. Doç. Dr. Yasemin ÖZERKEK'e, kitabın baskısının gerçekleştirilmesine destek veren Üniversitemiz Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı Yrd. Doç. Dr. Güssün GÜNEŞ ve Uzman Birgül ÇAKIRAL ve kitabın yayınlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Eserin, ilgili olan herkese faydalı olmasını dilerim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EKONOMİK HAYATTA KADIN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYE'DE KADIN İŞ GÜCÜ PROFİLİ

Yasemin ÖZERKEK

Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü

GİRİŞ

Kadınların iş gücüne katılarak iktisadi faaliyetlerde yer alması bir ülkenin kalkınması açısından büyük önem arz etmektedir. Tansel (2002)'nin de önemle belirttiği gibi, kadın ve erkeğin iktisadi hayatta birlikte yer alması, hem eşitlik hem de beraberinde getirdiği iktisadi verimlilik artışı nedeniyle sürdürülebilir kalkınma için gereklidir.

Dünya Bankası Kalkınma Raporu (2012)'nda cinsiyet eşitliğinin kalkınma için önemini vurgulamaktadır. Rapora göre, cinsiyet eşitliği üç yolla iktisadi etkinliği artırabilir ve diğer kalkınma sonuçlarını iyileştirir: i) Kadınlar, erkeklerle eşit düzeyde eğitim, ekonomik imkânlar ve üretken girdilere sahip olduklarında ortaya çıkan verimlilik artışıyla, ii) Kadınların, kendi çocuklarına yönelik olanlar dahil, mutlak ve göreli statülerinin iyileştirilmesiyle ve iii) kadının da erkeklerle eşit olarak, karar alma ve politika belirlemede sosyal ve siyasi olarak aktif olmasıyla.

Gelişmiş ülkelerde kadınların iş gücüne katılım ve istihdam oranları yüksek iken, gelişmekte olan ülkelerde nispeten düşüktür. Türkiye'de kadınların iş gücü piyasasına baktığımızda iş gücüne katılım ve istihdam oranlarının gelişmiş ülke seviyelerine göre oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. Dünya Bankası'nın 2014

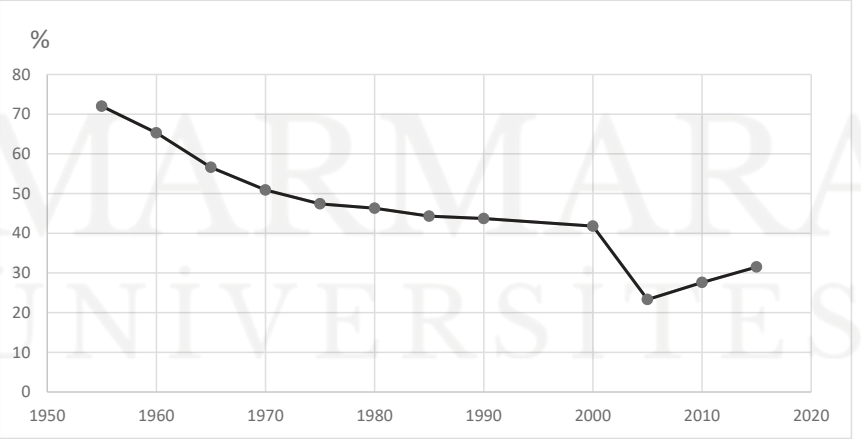
verilerine göre 15-64 yaş arası erkeklerin iş gücüne katılma oranı Avrupa Birliği'nde %78,2, Türkiye'de ise %75,7'dir. Kadınlar için bu oranlar sırasıyla %66 ve %32,2'dir.

Bu çalışmada, Türkiye'de kadınların iş gücü profili, iş gücüne katılım ve istihdam konuları itibarıyla ve bazı açılardan Avrupa Birliği verileriyle de karşılaştırmalı olarak sunulmaya çalışılmıştır.

1. KADINLARIN İŞ GÜCÜNE KATILIMI

Türkiye'de kadın iş gücü piyasasının öne çıkan özelliklerinden biri, iş gücüne katılımın düşük olmasıdır. Türkiye'de kadınların iş gücüne katılım oranı (İGK) yıllar itibariyle azalış göstermektedir (Grafik 1). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 15 yaş üstü kadınlar için 1955 yılında İGK oranı %72 iken 2015 yılında bu oran %31,5 olmuştur. [1] 2005 yılına kadar süren sürekli düşüş, sonrasında bir miktar yukarı hareket etmeye başlamıştır.

Grafik 1. Türkiye'de Kadınlarda İş Gücüne Katılma (İGK) Oranı (%) (15+yaş)

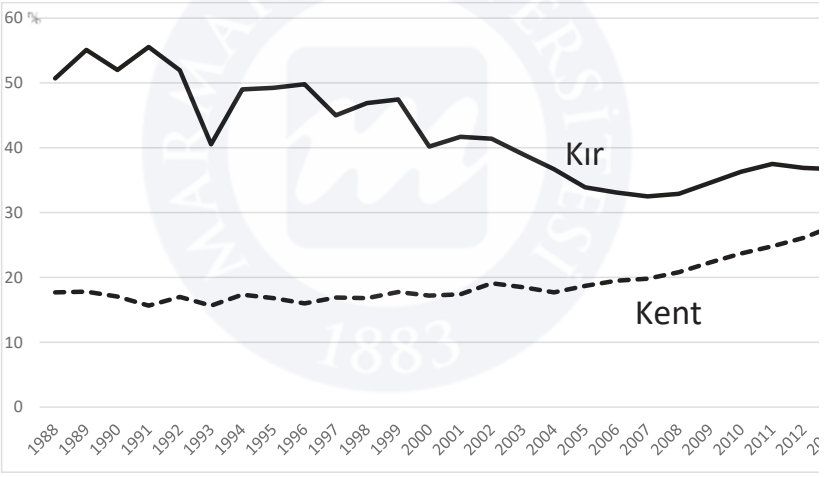

Kaynak: TÜİK

[1] Erkekler için iş gücüne katılım oranlarına baktığımızda, Türkiye'de 1955 yılında erkeklerin iş gücüne katılım oranı % 95,3 iken, 2015 yılında %71,6 olarak gerçekleştiği görülmektedir. TÜİK verilerinden görüldüğü üzere, kadınların iş gücüne katılma oranındaki düşme, erkeklerin oranındaki düşmeye kıyasla çok daha yüksektir.

Türkiye'de 1988-2013 döneminde kadınların iş gücüne katılma oranına kır ve kent ayrımı yaparak baktığımızda kırda iş gücüne katılımın kentlerdeki katılımdan daha yüksek olduğu ve yıllar itibarıyla aradaki farkın kapandığı görülmektedir (Grafik 2). Kırsal kesimde bu oran 1988'den beri düşüş gösterirken kentlerde ise sürekli bir artış gözlenmektedir. 1988'de %18 ve %51 olan kent ve kır kadın İGK oranları, 2013'te sırasıyla %28 ve %37 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2. Türkiye'de Kadınlarda İGK Oranı (%) (Kent-Kır) (1988-2013)

Kaynak: TÜİK

"Bu durumu birçok toplumsal, kültürel ve kurumsal etmen belirlemektedir. Bunların başında kırsal ve kentsel alanlardaki istihdam biçimlerinin farklılık ile kırdan kente göç olgusu gelmektedir. Kırlarda tarımsal istihdamda bütün aile fertleri üretime katılırlar. Tarımda küçük aile işletmeleri yaygındır; emek yoğun üretim ve iş gücüne yüksek katılım oranları vardır. Özellikle kadınlar hem ev işlerini hem de tarımsal etkinliklerini bir arada yürütebilmektedir. Köyden kente göç eden erkekler çalışma yaşamına devam edebilmekle birlikte, kadınlar çoğunlukla çalışmayı bırakıp sadece ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı ile uğraşmaktadırlar. Kırsal alandan göç eden kadınların düşük eğitim düzeyine sahip olmaları ve kültürel etmenler iş bulmalarını

> zorlaştırmaktadır. Böylece kadınların tarımda istihdamda iken, kentlerde iş gücü dışına çıktıklarını ve işgücüne katılım oranının zaman içerisinde düştüğünü gözlemliyoruz. Kentlerde doğurganlığın kırsal alanlardan daha düşük olması ve eğitim düzeyinin yükselmesi zaman içerisinde kadınların iş gücüne katılımını artıracaktır (Tansel, 2012, s.62-63)."

Ülkede kalkınma ile birlikte meydana gelen yapısal değişim, tarımdan sanayiye, sanayiden hizmetler sektörüne kayış ile kendini gösterir (Kuznets, 1973). Tarım sektöründe yüksek oranda iş gücüne katılım gösteren kadınlar çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Yapısal değişimle birlikte kırsal alandan kentlere doğru göçle birlikte, daha önce tarım sektöründe istihdam edilen kadınların kentlerde iş gücüne katılımları düşer. Köyden kente göç eden kadınların çoğunun kentlerde çalışabilecek eğitim ve beceri seviyesine sahip olmaması iş gücüne katılmamalarının önemli sebeplerinden birini teşkil etmektedir.

Kentleşme ve tarımsal istihdamdaki azalma ile birlikte, Türkiye'de kadınların iş gücüne katılımı düşmüştür. Dünya Bankası 2009'da Türkiye'de kadınların iş gücüne katılımı ile ilgili hazırladığı çalışmada konuyla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

> "Kentleşme ve geçimlik tarımdan uzaklaşma, özellikle üniversite eğitimi almamış olanlar olmak üzere kadınların istihdam yapısı üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Geleneksel olarak, kırsal alanlardaki kadınlar aile çiftliklerinde çalışmışlardır. Ancak, hizmet ve imalat sektörlerindeki daha çekici (ve daha fazla kazanç getiren) fırsatlar arttıkça, aile tarımı ve geçimlik tarım giderek önemini yitirmiştir. Çoğu durumda, aile faaliyetlilerinde geçimlik tarımdan uzaklaşma (özellikle kocanın ve/veya aile reisinin tarımdan uzaklaştığı durumlarda) kadınların iş gücünden çekilmesine yol açmaktadır (Dünya Bankası, 2009, s.xi)."

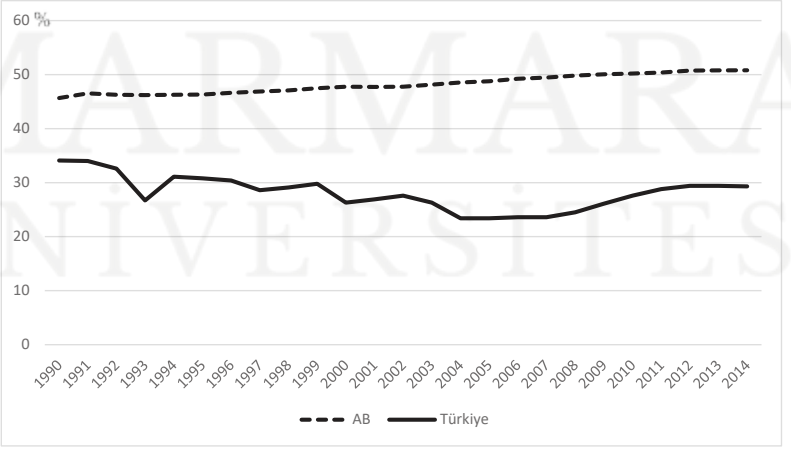
Literatürde, iktisadi kalkınma sürecinde kadınların iş gücüne katılım oranlarının U şeklinde olduğuna dair çalışmalar mevcuttur. [2]

[2] Bunların arasında bkz. Durand (1975), Schultz (1990), Goldin (1994), Tansel (2002) ve Tam (2011).

Gelir düşükken, ekonomide tarım sektörünün hakim olduğu ve kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çalışarak büyük oranda iş gücüne katıldıkları durum hakimdir. Teknolojinin gelişmesi ve tarımda makineleşme ile birlikte gelir de artar. Köyden kente göç olur. Köylerden kentlere göç eden kadınların yetersiz eğitim ve birtakım toplumsal ve kültürel nedenlerle kentlerde İGK oranları düşer. [3] Kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi, doğurganlıklarının azalması ve hizmetler sektörünün payındaki artışla birlikte U-biçimli eğrinin sağ koluna geçiş olur. Bu kısımda kadınların iş gücüne katılım oranları artmaktadır. "Türkiye'nin uzun süredir, U-biçiminin sol kanadında (inişte olan kısmında) olduğu düşünülmektedir. Günümüzde, Türkiye'de kadınların iş gücüne katılımının U-biçiminin tabanında olduğu, önümüzdeki yıllarda ise U-biçiminin yükselen kısmına geçiş sürecinde olacağı düşünülmektedir (Tansel, 2012. s.69)."

Grafik 3'te 1990-2014 dönemi Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) için kadınların İGK oranları verilmiştir. Türkiye ile AB ülkeleri oranları arasındaki farklılık dikkat çekicidir. AB'de İGK oranı sürekli bir artış gösterirken, Türkiye'deki oranda düşüş olmuş ve aradaki fark gittikçe açılmıştır.

Grafik 3. **Kadınlarda İş Gücüne Katılma (İGK) Oranı (%) (15+yaş) (1990-2014)**

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

[3] Türkiye hakkında daha fazla bilgi için Göksel (2013)'e bakılabilir.

İş gücüne dahil olmayanların bir kısmını iş bulamayıp çalışmaya hazır olanlar oluşturmaktadır. Bu grupta iş bulma ümidi olmayanlar ve diğerleri yer alır. İş gücüne dahil olmayan diğer gruplar ise mevsimlik çalışanlar, ev işleriyle meşgul olanlar, öğrenciler, emekliler, çalışamaz halde olanlar ve diğerleri şeklinde sınıflandırılmıştır. İş gücüne dahil olmayan kadınların büyük çoğunluğunu ev işleriyle meşgul olanlar oluşturmaktadır. Bu oran 1988'de %78,9 iken 2015 yılında %57,3 olmuştur. Düşüş göstermesine rağmen hala iş gücüne dahil olmayanlar arasında en büyük grubu teşkil etmektedir. 2015 yılı itibarıyla çalışamaz halde olanlar (%12,5) ve öğrenciler (%11,3) ev hanımlarını izlemektedirler.

Tablo 1. Kadınların İş Gücüne Dahil Olmama Nedenleri (%, 15+yaş)

İş Bulamayıp Çalışmaya Hazır Olanlar			Mevsimlik Çalışanlar	Ev İşleriyle Meşgul	Öğrenci	Emekli	Çalışamaz Halde	Diğer
Yıl	İş Bulma Ümidi Olmayanlar	Diğer						
1988	2.2	1.6	0.2	78.9	5.0	1.7	7.2	3.1
1989	0.8	0.6	0.2	80.6	5.6	1.6	7.1	3.5
1990	0.8	0.4	0.8	79.2	5.5	1.6	9.2	2.5
1991	0.5	0.6	0.5	75.5	5.3	1.5	11.3	4.8
1992	0.3	0.8	0.9	74.2	6.0	1.8	11.2	4.9
1993	0.2	0.6	0.7	77.1	6.2	1.5	10.0	3.7
1994	0.4	0.8	0.7	74.9	6.7	1.6	10.6	4.4
1995	0.2	0.7	1.0	76.1	7.2	1.8	9.0	4.0
1996	0.2	0.7	0.6	78.8	7.1	2.0	7.8	2.9
1997	0.3	0.9	1.0	76.6	6.8	2.0	8.1	4.2
1998	0.2	1.1	0.4	78.4	7.4	2.1	7.7	2.6
1999	0.5	2.0	0.6	73.5	7.7	2.5	9.0	4.3
2000	0.3	2.2	2.0	72.1	6.7	2.6	7.9	6.2
2001	0.2	1.9	2.4	71.4	6.9	2.6	8.0	6.5
2002	0.1	2.0	2.5	70.0	7.2	3.1	8.6	6.5
2003	0.1	1.7	2.6	69.5	7.7	3.2	8.5	6.6
2004	0.6	2.4	1.4	70.0	7.6	3.0	9.7	5.3
2005	1.0	3.4	1.6	67.1	7.8	3.1	10.4	5.6
2006	1.4	4.0	1.4	64.8	8.1	3.4	10.9	6.2

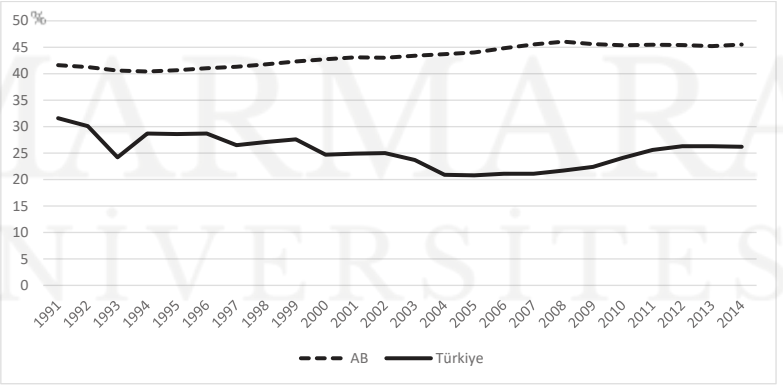
2007	1.2	3.6	1.1	62.3	8.2	3.6	10.4	9.6
2008	1.2	4.0	1.2	62.4	8.6	3.5	11.0	8.1
2009	1.6	4.4	0.3	62.2	9.4	3.9	11.0	7.2
2010	1.5	4.3	0.3	61.5	9.9	3.8	11.1	7.5
2011	1.4	4.2	0.3	61.2	10.5	4.0	11.2	7.3
2012	1.1	4.3	0.3	61.2	11.0	4.3	11.1	6.7
2013	1.2	4.9	0.2	58.7	11.4	4.3	12.1	7.3
2014	1.2	6.2	0.3	57.6	11.2	4.1	12.5	6.8

Kaynak: TÜİK

2. KADIN İSTİHDAMI

İstihdam oranı, iş gücünün çalışabilir çağdaki (15 yaş üstü) nüfusa oranı olarak tanımlanır. İş gücüne katılım oranına benzer şekilde, Türkiye'de kadın istihdam oranı da gelişmiş ülkelere kıyasla düşük seviyededir. 1990-2014 döneminde Türkiye ve Avrupa Birliği'ndeki kadın istihdam oranları Grafik 4'te gösterilmiştir. Avrupa Birliği'nde kadın istihdam oranları sürekli bir artış gösterirken, aynı oran Türkiye için düşmüştür ve farkın giderek açıldığı göze çarpmaktadır.

Grafik 4. Kadınlarda İstihdam Oranı (%) (15+ yaş) (1991-2014)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)

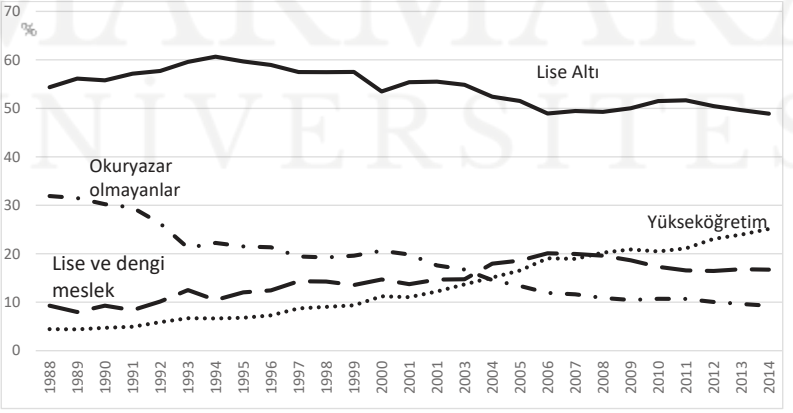
Türkiye'de kadın istihdamın düşük olmasının nedenleri, kadınların iş gücüne katılımlarının az olmasının nedenleriyle benzerlik göstermektedir. Bunların arasında düşük eğitim düzeyi, sosyal ve

kültürel yapı, kadınların ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgili sorumlulukları ve çoğu iş yerinin çocuk bakımı ile ilgili kreş ve çocuk bakım hizmeti sunmaması da nedenler arasında sayılabilir.

Dünya Bankası tarafından 2009'da Türkiye'de kadınların iş gücüne katılımı ile ilgili hazırlanan çalışmada Türkiye'deki kadınların çoğunun çalışmak istediği ancak çalışmalarına mani olan bazı zorluklar olduğu belirtilmiştir. "Özellikle (yeni göç edenlerin çoğunun yaşadığı) kentsel alanlardakiler olmak üzere, üniversite eğitimi almamış kadınlar, genellikle düşük ücretli, uzun ve zorlu çalışma saatlerine sahip ve sosyal güvenlik sağlamayan işlerde çalışmaktadır. Dahası, çalışan kadınlara çocuk bakımı ve ev işlerinde yardımcı olacak başka birini tutmanın maliyeti, iş arayan kadınların önündeki en önemli engeldir." (s.xi)

İş gücünde yer alan kadınların eğitim durumları Grafik 5'te gösterilmiştir. Kadın iş gücünün yarıdan fazlası lise altı eğitim seviyesine sahiptir. Okur-yazar olmayanlar 1988'de %30'un üzerindeyken, 2014'e gelindiğinde %9'a inmiştir. 1988'de okur-yazar olmayan ve lise altı eğitimli toplam oranı %86 iken, 2014 itibarıyla bu oran %58'e düşmüştür. Ancak bu grup, halen kadın işgücünün yarıdan fazlasını oluşturmaktadır. Bir yandan da, iş gücünde yükseköğretim ve lise ve dengi meslek okulları mezunu kadınların payı da artmaktadır.

Grafik 5. Türkiye'de Eğitim Durumuna Göre Kadın İş Gücü (%)

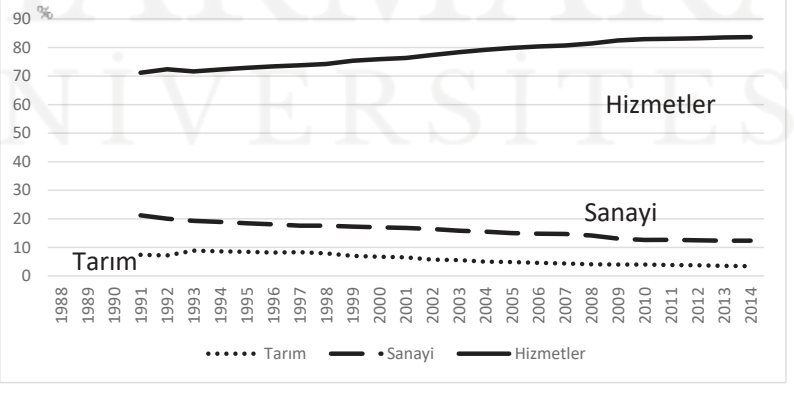

Kaynak: TÜİK

TÜİK'in 2013 verilerine göre kentlerde yükseköğrenimini tamamlamış kadınların iş gücüne katılma oranı %72,4'tür. Bu oran, okur-yazar olmayan kadınlar için %7,3, lise altı eğitimliler için %19,6, lise eğitimi almış kadınlar için %31,7 ve mesleki-teknik lise eğitimli kadınlar için ise %38,8'dir. Görüldüğü üzere, eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların iş gücüne katılma oranları artmaktadır.

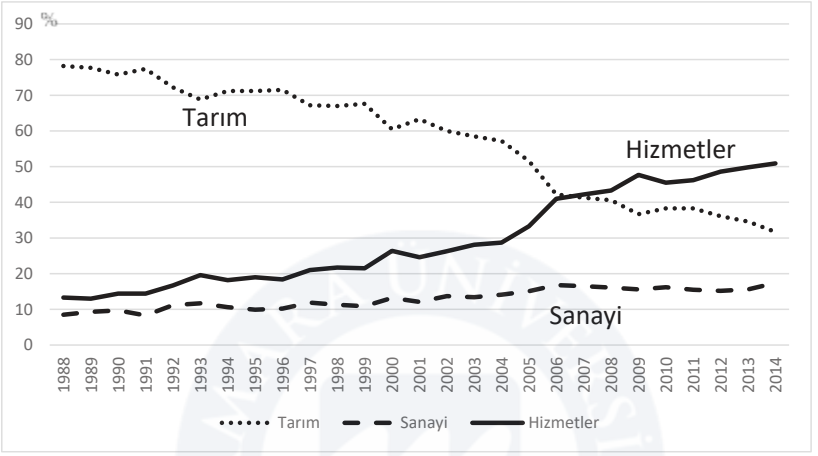
Kadın istihdamının 1988-2014 döneminde sektörler itibarıyla nasıl dağıldığı ve nasıl bir seyir izlediği de Türkiye ve Avrupa Birliği ile karşılaştırmalı olarak Grafik 6 ve Grafik 7'de sunulmuştur. Grafikte, Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin Kuznetyen anlamda yapısal değişimin farklı safhalarında olduğu görülebilmektedir. Türkiye'de tarım sektörünün kadın istihdamındaki payı düşüş göstermekte, buna karşılık hizmetler sektörünün payı artmaktadır. 2006 yılından itibaren hizmetler sektörünün payı tarım sektörünün payının üzerine çıkmıştır. AB'de ise kadınların büyük çoğunluğu hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Türkiye'de tarım ve sanayinin payı hizmetler sektörüne göre oldukça düşüktür ve hizmetler sektörünün payı ile araları açılmaya devam etmektedir. Türkiye'de sanayi sektöründe çalışan kadın istihdamının payı ise genel itibarıyla yatay bir seyir izlemiş ve bu oranda 2000'li yıllarda çok hafif bir artış olmuştur.

Grafik 6. Kadın İstihdamının Sektörler İtibarıyla Dağılımı (%)-Avrupa Birliği

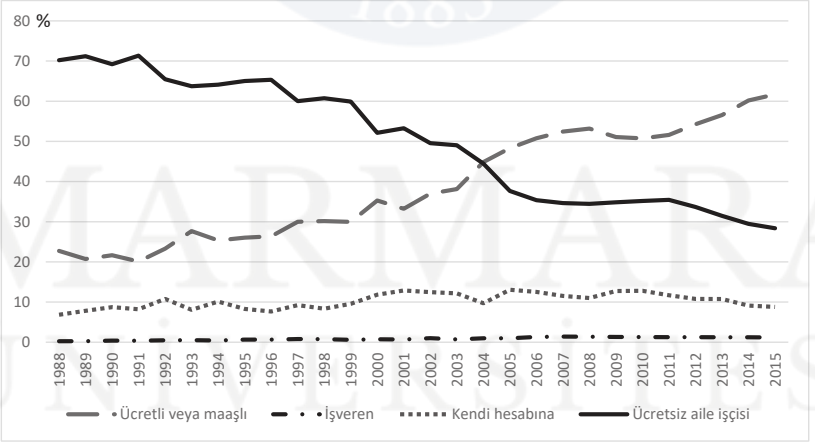

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)

Grafik 7. Kadın İstihdamının Sektörler İtibarıyla Dağılımı (%)-Türkiye

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)

Grafik 8. Kadın İstihdamında İşteki Durum (1988-2015)-Türkiye

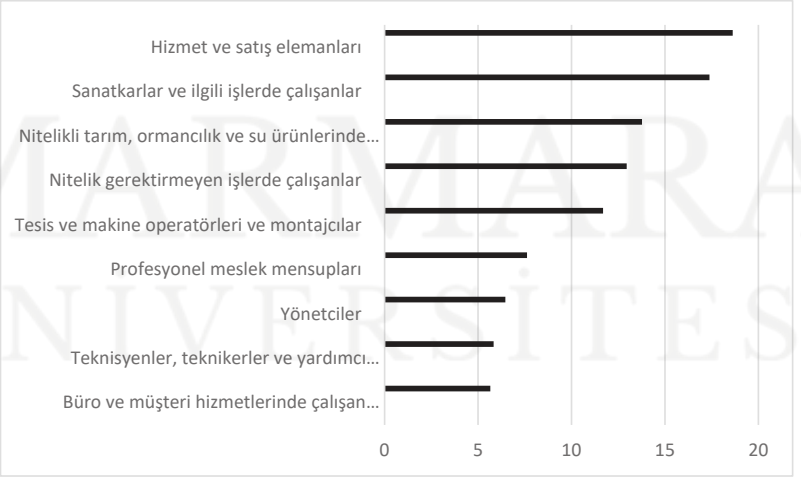

Kaynak: TÜİK

TÜİK, istihdam edilenleri Uluslararası İşteki Durum Sınıflamasına (ICSE-1993) uygun olarak dört grupta sınıflandırmaktadır; Ücretli veya maaşlı çalışanlar, işverenler, kendi hesabına çalışanlar ve

ücretsiz aile işçileri. Türkiye ekonomisinde istihdam edilenlerin büyük kısmını ücretli veya maaşlı çalışanlar oluşturmaktadır. Grafik 8'de kadın istihdamının işteki duruma göre nasıl bir dağılım izlediği görülmektedir. Köyden kente göç ve kentleşmenin etkisi bu grafikte de görülebilmektedir. 1988'de kadınların yaklaşık %70'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken günümüzde bu oran %30'un altına inmiştir. Ücretli veya maaşlı çalışanların payı ise %60'a ulaşmıştır. İşveren ve kendi hesabına çalışanların paylarında ise önemli değişiklikler olmamıştır. Bir ülkede iktisadi gelişme ile ücretli istihdamın payı arasında aynı yönde ilişki beklenir (Campbell, 2013). Bu durum, ülkede istihdamın tarımdan sanayiye ve sanayiden hizmetler sektörüne geçişi, diğer bir deyişle, yapısal değişimle birlikte gerçekleşir. [4]

2015 yılında Türkiye'de kadınların meslek gruplarını incelediğimizde en büyük paylar sırasıyla nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar, nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlar ve hizmet ve satış elemanlarına aittir. Yöneticiler ise en az payı almaktadır.

Grafik 9. Meslek Grubuna Göre İstihdam Edilen Kadınlar 2015, (%) (15+ yaş)

Kaynak: TÜİK

[4] Türkiye'de ücretli istihdam ve büyüme ile ilgili çalışma için bkz. Özerkek (2014).

Kayıtlı çalışan kadınların yanında, bilhassa kentlerde yaşayan eğitim düzeyi düşük kadınların sigortasız ve kayıt dışı işlerde çalışmaları iş gücü piyasasında karşılaşılan önemli problemlerden biridir. Türkiye'de kadınlarda kayıt dışı istihdam oranı 2014 yılında %48,4 iken, erkeklerde aynı oran %29,9'dur.

SONUÇ

Kadınların iş gücüne katılım ve istihdam oranlarının düşük olması Türkiye'de kadın iş gücü piyasasının belirgin özelliklerindendir. İş gücüne katılmayan kadınların büyük çoğunluğu ev hanımıdır. Lise ve altı eğitimli kadınlar toplam iş gücünün yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Kadınlarda istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde tarımın payında düşüş vardır ancak halen tarımın payı, sanayinin payının üzerinde yer almaktadır. Kadın istihdamında ücretsiz aile işçilerinin payı düşerken ücretli istihdamın payı artmaktadır. Çalışan kadınların yarıya yakını kayıt dışı çalışmaktadır.

Türkiye'de nüfus artışına bağlı olarak iş gücü arzı artmaktadır. Ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınların iş gücüne katılmaları ve istihdam edilmeleri sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için gereklidir. Kadınların iş gücüne katılıp çalışması, kendi ekonomik özgürlüklerini kazanmaları, eğitim ve becerilerini artırmaları açısından olduğu kadar toplum için de önemli sonuçlar doğurur. Çalışan kadınlar eğitim ve becerilerini geliştirerek verimliliği artırırlar, ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlarlar. Ayrıca, çalışan kadınlar "çocuklarının eğitim ve sağlığı ile ilişkili karar alma sürecinde genellikle daha fazla rol almaktadır ve bu kararlar gelecek nesillerin refahını etkileyen dışsal faktörlerdir (Dünya Bankası, 2009, s. ix.)." Nitekim kaliteli eğitim ile nitelikli kadın işgücünün yetiştirilmesi ve onların iş gücüne katılımının ve istihdamının artırılması için gerekli çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Campbell, D. (2013), "The Labour Market in Developing Countries", International Labour Office (ILO) *Perspectives on Labour Economics for Development*, Der: S. Cazes, S. Verick, Geneva: ILO, 2013.

Durand, J. D. (1975), *The Labor Force in Economic Development*, *A Comparison of International Census Data, 1946-1966*, Princeton: Princeton University Press.

Dünya Bankası (World Bank), 2009, *Türkiye'de Kadınların* İşgücüne *Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika* Çerçevesi, Rapor No 48508-TR

Dünya Bankası Kalkınma Raporu (World Development Report) 2012, Gender Equality and Development, The World Bank Washington D.C.

Goldin, C. (1994), "The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History," NBER Working Paper No. 4707.

Göksel, İ. (2013), "Female Labor Force Participation in Turkey: The Role of Conservatism", *Women's Studies International Forum*, 41, 1:45-54

Kuznets, S. (1973), "Modern Economic Growth: Findings and Reflections,"*American Economic Review*, 63, 3: 247-258.

Özerkek, Y., 2014, "Türkiye'de Ücretli İstihdam ve Büyüme (1988-2013)", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt XXXVI, Sayı I: 223-227.

Schultz, T.P. (1990), "Women's Changing Participation in the Labor Force: A World Perspective," *Economic Development and Cultural Change*, 38, 3: 457-488.

Tam, H. (2011), "U-shaped Female Labor Participation with Economic Development: Some Panel Data Evidence", *Economics Letters*, 110, 2: 140–142.

Tansel, A. (2002), "İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye'den Zaman-Serisi Kanıtları ve İllere göre Yatay Kesit Kestirimleri," ERC Working Papers in Economics 01/05T.

Tansel, A. (2012), *2050'ye Doğru: Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış,* TÜSİAD-T/2012-11/536.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

İŞ YERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ (MOBBING) VE KADIN

Sibel GÖK

Doç.Dr., Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

GİRİŞ

Son yıllarda örgüt psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, çalışanların iş yerlerinden uzaklaşmalarına neden olabilen iş yeri ile ilişkili psikolojik bir sorunun varlığından diğer bir ifadeyle iş yerinde psikolojik tacizden (mobbing) sıkça bahsedildiği görülmektedir. İş yerinde bir veya birden fazla çalışanın, diğer bir çalışana yönelttiği tekrarlanan olumsuz davranışlar ile açıklanan iş yerinde psikolojik taciz, günümüzde hem bireysel hem de örgütsel düzeyde bazı tehlikeler arz eden bir işyeri sorunudur.

Mobbing kavramının terminolojisi incelendiğinde, kavramın ilk kez 1960'lı yıllarda etoloji uzmanı Konrad Lorenz tarafından, hayvanların bir diğer hayvanı kaçırmak, uzaklaştırmak veya güçsüz hale getirmek için yaptıkları saldırgan davranışları betimlemek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra ise kavram, hekim Peter Paul Heinemann tarafından çocukların, güçsüz ya da yalnız bir çocuğa sergiledikleri zarar verici saldırgan davranışları tanımlamak için kullanılmıştır (Leyman 1996; Westhues 2002)

İş yaşamında psikolojik tacizin konu olarak ele alınması 1970'li yıllara rastlamaktadır. İlk olarak konu, Amerikalı psikiyatrist Caroll M. Brodsky tarafından 1976 yılında yayınlanan *"Taciz Edilen İşçi"* (The Harassed Worker) isimli kitabında ele alınmıştır (Brodsky 1976). Ancak konuya ilişkin bilimsel çalışmalara, Alman kökenli İsveçli psikiyatrist Heinz Leymann'ın çalışmalarının öncülük ettiği kabul edilmektedir.

Leymann, iş yerinde psikolojik taciz konusunda çalışmalarına 1982'de başlamış ve iş yerinde psikolojik taciz olgusunu anlatan ilk kitabı ise (Mobbing- Psychological Violence at Work) 1986'da yayınlanmıştır (Einarsen vd. 2003).

Leymann'ın bu çalışmalarından sonra İsveç, Norveç ve Finlandiya'da iş yerinde psikolojik taciz konusunda çok çeşitli araştırmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir (Vartia 1996, 2004, Einarsen 1999; Einarsen ve Skogstad 1999, Björkvist vd. 1994). Leymann'ın kitabının 1993'te Almanca olarak yayınlanması sonrasında ise, Almanca konuşulan ülkelerde konuya ilişkin yapılan bilimsel çalışmalar hız kazanmış ve bu gelişmelere paralel olarak Birleşik Krallık'ta da işyerinde psikolojik taciz konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Gazeteci Andrea Adams ve psikolog Neil Crawford'un, 1992'de yazdıkları kitap ve yaptıkları radyo programı, konuya ilişkin farkındalığın artırılmasında önemli bir rol oynamıştır (Einarsen vd. 2008, Niedl 1996; Zapf vd. 1996, Adams ve Crawford 1992).

2000'li yıllarda ise iş yerinde psikolojik taciz olgusu, birçok ülkede tartışılan ve akademik çalışmalarda sıkça rastlanan bir konu haline gelmiştir.

Çeşitli ülkelerde yapılan çalışmalar, iş yerinde psikolojik tacizin hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla karşılaşılan bir sorun olduğuna işaret etmekte ve meslek, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, hiyerarşik konum vb. faktörlere bağlı olmaksızın tüm çalışanların karşılaşabilecekleri bir süreç olduğunu göstermektedir. Ancak, bazı kişilik özelliklerinin ya da durumların potansiyel tacizci ya da potansiyel mağdur olmaya yol açtığını söylemek de mümkündür. Olgu cinsiyet açısından ele alındığında ise, ilgili literatür ışığında,

kadın ve erkeklerin psikolojik tacizle karşılaşma oranları arasında farklılıklar olmakla birlikte, büyük bir farklılığın olduğunu ileri sürmek ya da kesin bir yargıya varmak mümkün gözükmemektedir.

Bu bağlamda bu çalışmada, iş yerinde psikolojik taciz olgusu, sürecin özellikleri ve aşamaları ele alınacak; iş yerinde psikolojik sürecinde karşılaşılan davranışlar ve karşılaşma oranları cinsiyet açısından değerlendirilecektir.

1. İŞ YERİNDE PSİKOLOJİK TACİZİN TANIMI

Literatürde, iş yerinde psikolojik tacizi tanımlamak amacıyla çeşitli sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle İskandinav ülkelerinde ve Almanca konuşulan ülkelerde "mobbing", İngilizce konuşulan ülkelerde ise "bullying" sözcükleri tercih edilmektedir (Hoel ve Beale 2006, Vartia-Vaananen 2003). Saldırgan veya şiddet içeren davranışlarla bir kişiye gözdağı verme anlamına gelen "bullying", sosyal gruplar arasında (çocuklar, müşterilerden çalışanlara yöneltilen davranışlar gibi) yaşanan psikolojik tacizi ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu nedenle aynı işyerinde çalışan yetişkinler arasında yaşanan psikolojik tacizi anlatmak üzere "workplace bullying" sözcüğü tercih edilmektedir. "Mobbing" ve "workplace bullying" sözcükleri arasında bazı nüanslar olmasına rağmen, iç içe geçtikleri ve zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldıkları da görülebilmektedir. Uluslararası çalışmalarda, genellikle bu iki sözcük kullanılmakla birlikte (Einarsen vd. 2003, Leymann 1996), "harassment" (Björkqvist vd, 1994) sözcüğü de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin yanı sıra olguyu ifade etmek için "emotional abuse", "psychological terror" gibi terimler de tercih edilmektedir (Keashly ve Jagatic 2003, Keashly 1998, Leymann, 1996)

Türkiye'deki çalışmalarda ise, "işyerinde psikolojik taciz, şiddet" (Karatuna ve Tınaz 2010; Yıldırım ve Yıldırım 2010), "iş yeri zorbalığı" (Aydın ve Öcel 2009) ve yine İngilizce kökenli "mobbing" (Tigrel ve Kokalan 2009) gibi terimler tercih edilmektedir.

Çalışma yaşamının var oluşundan bu yana yaşanan ancak son otuz yıldır tartışılan bir konu olan iş yerinde psikolojik taciz, genel

bir yaklaşımla iş yerinde bir veya daha fazla kişinin, bir diğer kişiye sistematik ve uzun süreli saldırgan davranışlar yönelttiği bir süreci ifade etmektedir (Tınaz, Gök ve Karatuna 2010, Leymann 1996). Bununla birlikte literatürde iş yerinde psikolojik taciz olgusunun tanımına ilişkin birçok görüşün yer aldığı görülmektedir.

Leymann (1996) olguyu, en az haftada bir (sistematik), en az altı ay (uzun süreli), düşmanca ya da etik olmayan tarzda iletişim kurulması, devam eden bu iletişim sonucunda hedef olan kişinin kendini yardıma muhtaç ve savunmasız hissetmesi biçimindeki kriterler bağlamında ele almaktadır.

Einarsen vd. (2003) iş yerinde psikolojik tacizi; taciz etmek, rahatsız etmek, sosyal ilişkiler açısından dışlamak veya birinin görevini, işini yapmasını olumsuz etkilemek gibi durum ve davranışlarla açıklamaktadır. Bu tip davranışların iş yerinde psikolojik taciz davranışı olarak isimlendirilebilmesi için, Leyman'ın kriterlerine benzer bir şekilde, söz konusu davranışın sürekli ve düzenli olarak ve belirli bir süre yöneltilmesi gerektiğini belirtmekte ve tek seferlik yaşanan bir tartışma ya da anlaşmazlığın psikolojik taciz olarak kabul edilemeyeceğini öne sürmektedir.

Salin (2005) ise iş yerinde psikolojik tacizi, bir veya birden fazla kişiye yöneltilen ve tekrar eden olumsuz davranışlar ile açıklamakta ve iş yerinde düşmanca bir ortama neden olan bu davranışları uygulayan taraf ve maruz kalan taraf arasında açık bir güç eşitsizliğinin bulunduğuna işaret etmektedir.

Olguya ilişkin yapılan bu tanımlarda ve sayısı daha da artırılabilecek pek çok tanımda, iş yerinde karşılaşılan olumsuz davranışların ve sürecin ancak belirli özelliklere sahip olması durumunda, psikolojik taciz olgusuna neden olabileceği görüşü ortak bir anlayış olarak gözlenmektedir. Olumsuz davranışların ve sürecin sahip olması gereken bu özellikler şu şekilde ifade edilebilir (Karatuna ve Gök 2012, Gök 2011, Karatuna ve Tınaz 2010, Tınaz, Gök ve Karatuna 2010, Salin 2005, Einarsen vd. 2003, Leymann 1996, Björkqvist vd. 1994):

- Olumsuz davranışların düzenli ve belirli bir sıklıkta olması

Bazı görüşlere göre olumsuz davranışların en az haftada bir sıklıkta (Leymann 1996), bazıların da ise haftalık sıklıkta olmasa bile belirli bir düzende (Einarsen ve Skogstad 1996) tekrarlanması gerektiği ileri sürülmektedir.

- Olumsuz davranışların belirli bir süre yöneltilmesi

İş yerinde psikolojik taciz mağdurunun yaşayabileceği olası psikosomatik ve psikolojik sorunların, ortalama altı aylık bir süreden sonra ortaya çıkabileceği düşüncesinden hareketle, sürecin psikolojik taciz olarak tanımlanabilmesi için en az altı ay süre ile devam etmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Leymann 1996). Ancak, taciz sürecindeki olumsuz davranışların yoğunluğu dikkate alınarak bu sürecin en az üç ay olabileceği yönünde daha esnek görüşler de bulunmaktadır.

- Taraflar arasında güç dengesizliğinin / eşitsizliğinin olması

Psikolojik taciz sürecinde taraflar (tacizci ile mağdur) arasında bir güç dengesizliğinin / eşitsizliğinin olması gerekmektedir. Bu güç dengesizliği, süreç başlamadan önce var olabileceği gibi süreç esnasında da gelişebilmektedir. Olumsuz davranışları yönelten kişinin hiyerarşik pozisyonunun daha üst konumda olması, hedef alınan kişinin zayıf noktalarının bilinmesi, davranışları yönelten kişilerin sayıca fazla olması, davranışlara maruz kalan kişinin psikolojik taciz süreci esnasında sürecin etkileriyle ilişkili olarak pasif, zayıf ya da korunmasız duruma düşerek kendini savunmasız hissedebilmesi gibi faktörler güç dengesizliğine neden olabilmektedir (Karatuna ve Tınaz 2010).

- Psikolojik taciz davranışlarının olumsuz ve rahatsız edici olması

İş yerinde psikolojik taciz davranışlarının olumsuz, istenmeyen, rahatsız edici, etik dışı olduğu ve saldırganlık içerdiği genel kabul görmektedir. İş yerinde psikolojik taciz sürecinde cinsiyetin baskı aracı olarak kullanıldığı cinsel taciz davranışları da psikolojik taciz olarak kabul edilmektedir. Fiziksel şiddet davranışlarının taciz

sürecinde sergilenmesi mümkün olmakla birlikte, genel olarak fiziksel şiddet davranışları, işyerinde psikolojik taciz davranışları dışında tutulmaktadır.

İş yerinde psikolojik taciz davranışlarıyla ya da benzer özellik gösteren davranışlarla karşılaşmak ile işyerinde psikolojik taciz mağduru olmak birbirinden farklı durumlardır. Olumsuz davranışların sergilendiği bir durumun, psikolojik taciz süreci olarak adlandırılabilmesi için sürecin, yukarıda bahsedilen özellikleri taşımasının yanı sıra belirli parametreler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. İŞ YERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ SÜRECİ

İş yerinde psikolojik taciz sürecinin, birbirini takip eden ve zaman zaman da iç içe geçebilen aşamalardan oluştuğu yönünde genel bir görüş bulunmaktadır. Süreç içerisinde, psikolojik tacizin şiddetinin giderek yükseldiği ve kişinin olumsuz davranışların hedefi haline geldiği ifade edilmektedir. Genellikle hedef alınan kişinin işten ayrılmasıyla sonlanan bir süreç olarak değerlendirilmekle birlikte (Gök ve Karatuna 2012, Einarsen vd, 2003, Hoel, Einarsen ve Cooper 2003, Zapf ve Gross 2001, Leymann 1996) sürecin oldukça az sayıdaki vakada farklı sonuçlandığı da görülebilmektedir (Karatuna 2015).

İş yerinde psikolojik taciz sürecinin aşamalarına ilişkin literatürde çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır.

Leymann (1996) iş yerinde psikolojik tacizi;

- İş yerinde kritik bir olayın yaşanması, taraflar arasında anlaşmazlık veya çatışma ortaya çıkması,
- Çatışmanın ilerlemesi ve saldırgan davranışların belirginleşmesi,
- Kurumun taciz sürecindeki tutumu (psikolojik tacize müdahale etmeme, tacizi görmezden gelme vb.),

- Mağdurun yanlış yakıştırmalara maruz kalması,
- Mağdurun istifa etmesi veya işine son verilmesi şeklinde beş aşamalı bir süreç olarak değerlendirmektedir.

Varhama ve Björkqvist (2004) tarafından yapılan çalışmada, iş yerinde psikolojik taciz sürecinin üç aşamalı olduğu ifade edilmekte ve süreç değişen davranış türleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmada taciz aşamaları;

- Birinci aşama, karşı koyulması zor olan ve açıkça algılanmayan olumsuz davranışların yöneltilmesi
- İkinci aşama, psikolojik taciz davranışlarının daha da şiddetlenmesi ve daha net olarak gözlenebilmesi
- Üçüncü aşama, mağdurun doğrudan tehditlerin, fiziksel ve psikolojik şiddet içeren davranışların hedefi olması ve istifa etmeye zorlanması olarak ele alınmaktadır.

Einarsen (Einarsen vd, 2003) tarafından ise iş yerinde psikolojik tacizin;

- Gizli ve anlaşılması zor olan saldırgan davranışların yöneltildiği,
- Olumsuz davranışların belirginleştiği, sıklaştığı ve mağdurun kendini savunmasız bir durumda bulduğu,
- Mağdurun kişiliği hakkında ön yargıların oluşmaya başladığı,
- Mağdurun yaşadığı strese bağlı olarak ciddi sağlık sorunları ile karşılaştığı şeklinde dört aşamadan oluşan bir süreç olduğu öne sürülmektedir.

Karatuna (2010) tarafından ise işyerinde psikolojik taciz;

- Çatışma ortamı,
- Sabır taşıran davranışların sergilenmesi,
- Bireyin sağlığını ve çevreyi tehdit etmesi,

- Bireysel tükenme,
- İşten ayrılma ile sonlanan beş aşamalı bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Bu yaklaşımlar bağlamında, taciz sürecinin aşamaları beş aşamalı olarak aşağıda açıklanmaktadır.

Aşama 1: Çatışma ortamı

Tüm kurumlarda düzeyi, nedenleri ve işleyişi kendine özgü özellikler taşımakla birlikte potansiyel çatışma ortamı bulunmaktadır. Potansiyel çatışma ortamındaki çevresel ve bireysel faktörler, taciz sürecini hazırlayıcı ya da tetikleyici faktörler olarak ele alınmaktadır. Psikolojik taciz süreci bazen potansiyel bir çatışmanın zaman içinde aktif bir çatışmaya dönüşmesi, bazen de kritik bir olayın yaşanmasıyla birlikte taraflar arasındaki bir anlaşmazlık ile başlamaktadır (Leymann 1996). İş yerinde psikolojik tacizin başlangıcı olan ilk aşamada, hedef kişiye yönelik göze çarpmayan, gizli, dolaylı, şiddet düzeyi düşük birtakım olumsuz davranışlar sergilenmektedir (Einarsen vd, 2003, Keashly ve Nowell 2003). Hedef kişi, kendisine yöneltilen bu davranışları rahatsız edici bulmakta ancak anlam verememekte ve durumu psikolojik taciz olarak algılamamaktadır (Matthiesen vd, 2003).

Aşama 2: Çatışmanın ve *Olumsuz Davranışların Şiddetlenmesi*

Bu aşamada taraflar arasındaki çatışma gittikçe şiddetlenmektedir. Hedef kişiye yöneltilen davranışlar herkes tarafından gözlenebilir bir hale gelmekte, davranışların sergilenme sıklığı artmakta ve süreç içerisinde daha saldırgan davranışlar sergilenmeye başlanmaktadır (Einarsen vd. 2003). Bu dönemde çalışma ortamında, yaşanan anlaşmazlıkların kaynağının mağdurun kişilik özellikleri olduğu düşüncesi görülebilmektedir. Bu ortam içinde mağdur, yaşananların kendi hatası olduğunu düşünür hale gelmektedir (Varhama ve Björkqvist 2004).

Aşama 3: Bireysel Sağlığın ve Çevrenin Olumsuz Etkilenmesi

İş yerinde psikolojik taciz sürecinin üçüncü aşaması, hedef alınan kişinin bir takım psikolojik ve psikosomatik sağlık sorunlarını

yaşamaya ve sosyal, özel ve iş yaşamının olumsuz etkilenmeye başladığı dönemdir.

Bu aşamada, çalışma ortamında mağdurun kişiliği hakkında ön yargılar oluşmakta, kişi, zor bir kişi ya da akıl hastası olarak damgalanmaktadır (Varhama ve Björkqvist 2004, Einarsen vd. 2003, Leymann 1996). İş yerinde psikolojik taciz mağdurlarının, mağdur olmayanlara kıyasla çok daha fazla psikolojik ve fiziksel sağlık sorunları yaşadıkları çeşitli çalışmalarla ortaya konmaktadır (Cassidy, McLaughlin ve McDowell 2014, Niedhammer, David ve Degioanni 2006, Einarsen ve Mikkelsen 2003, Quine 1999, Niedl 1996). Bu aşamada mağdurlarda boğazda düğümlenme veya daralma hissi; mide ağrısı, doygunluk hissi, kabızlık gibi mide ve bağırsak rahatsızlıkları; kas gerginliğinin eşlik ettiği sırt ve omuz ağrısı gibi kas iskelet sistemi rahatsızlıkları; aşırı terleme, göğüs ağrısı, bacaklarda ağırlık, huzursuzluk, titreme, aşırı duyarlılık gibi sağlık sorunları görülebilmektedir (De Pedro vd, 2008, Groeblinghoff ve Becker 1996).

Aşama 4: Bireysel Tükenme

Psikolojik tacizin bu aşamasında, mağdurlarda depresyon belirtileri (Tonini vd. 2011, Niedhammer, David ve Degioanni 2006, Quine 1999) ve yoğun stres altında olmalarının sonucu işleri yerine getiremez bir duruma gelmeleri diğer bir ifadeyle duygusal tükenme görülebilmektedir. Mağdur kendini çaresiz, zavallı ve güçsüz hissetmekte ve zaman zaman başına gelenler için kendini suçlamaktadır.

Yapılan çalışmalar bu dönemde, bazı mağdurlarda travma sonrası stres bozukluğu (post traumatic stress disorder / PTSD) belirtilerinin ortaya çıktığını (Laschinger ve Nosko 2015), bazı mağdurların depresyon geçirdiklerini, tıbbi yardım aldıklarını ve hastalık izni kullandıklarını göstermektedir (Tonini vd. 2011, Health and Safety Executive 2008, Leymann ve Gustafsson 1996, Groeblinghoff ve Becker 1996).

Taciz sürecinin şiddetinin artması ile birlikte; iş performansının düşmesi, yorgunluk, uykusuzluk, depresyon, fiziksel hastalıklara yatkınlık, geçici rahatlama için alkol ve benzeri maddelere (uyuşturucu

vb.) yönelme gibi tükenmişlik belirtileri görülebilmektedir (Budak 2005).

Aşama 5: İşten ayrılma

İş yerinde psikolojik taciz sürecinin son aşamasında, mağdur birçok olumsuz davranışla karşılaştığı işyeri ortamını terk etme yoluna gitmektedir. Süreç genellikle, mağdurun işten ayrılması (istifa veya emeklilik) ya da bulunduğu birimin veya şubenin değiştirilmesini istemesi ile sonlanmaktadır. Yapılan çalışmalarda, genellikle mağdurun işten ayrılması ile sonlandığına işaret etmektedir (Gök ve Karatuna 2012, Varhama ve Björkqvist 2004, Einarsen vd. 2003, Zapf ve Gross 2001, Leymann 1996).

İş yerinde psikolojik taciz sürecinin aşamalarını anlatan yaklaşımların tümü, sürecin şiddetinin giderek artığını ve genellikle mağdurun kendini çaresiz hissederek işten ayrılması ile sonlandığını ileri sürmektedir. Yapılan çalışmalar işyerinde psikolojik tacizin, tacize maruz kalan kişilerin güvensizlik duygularını ve işten ayrılma niyetini tetiklediğini ortaya koymaktadır (Glambek vd. 2014). Literatürde, sürecin aşamalarına ilişkin yukarıda bahsedilen yaklaşımlarda ileri sürülen görüşe (sürecin genellikle işten ayrılma ile sonuçlanması) benzer birçok bulguya rastlanmaktadır (Karatuna 2015, Gök ve Karatuna 2012, Namie 2007, Zapf ve Gross 2001).

İş yerinde psikolojik taciz sürecinin işleyişini; mağdurun, çevresindeki kişilerin, yöneticisinin ve kurumun verdiği tepkiler değiştirebilmektedir. İş yerinde psikolojik taciz sürecinde özellikle üst yönetimlerin farkındalıklarının olması, doğru ve zamanında müdahale etmeleri, süreci, son aşamaya gelmeden daha önceki aşamalarda sonlandırabilmektedir.

3. İŞ YERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ DAVRANIŞLARI VE CİNSİYET

İş yerinde psikolojik taciz sürecinde rahatsız edici, istenmeyen ve olumsuz çok çeşitli davranışlar görülebilmektedir. Bu davranışlara

ilişkin kesin bir tanımlama bulunmamakla birlikte, bazı çalışmalarda psikolojik taciz davranışlarının sınıflanarak çeşitli gruplar altında ele alınabileceği ileri sürülmektedir.

Örneğin Leymann (Davenport, Schwartz ve Elliott 2003, Leymann, 1996) iş yerinde psikolojik taciz davranışlarını, "kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkilemeye yönelik davranışlar", "sosyal ilişkilere ilişkin saldırılar", "itibara yönelik saldırılar", "kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik saldırılar" ve "kişinin sağlığına doğrudan saldırılar" olarak beş başlık altında değerlendirmektedir.

Zapf (Zapf 1999), iş yerinde psikolojik taciz davranışlarını beş grup altında ele almaktadır. Bunlar; "işe yönelik psikolojik taciz", "sosyal dışlama" "kişiliğe yönelik saldırılar" "sözlü tehdit" "itibarı zedelemeye yönelik psikolojik taciz" kategorileridir.

Einarsen ve Raknes (Zapf vd. 2003), iş yerinde psikolojik tacizin, "kişiye yönelik psikolojik taciz", "işe yönelik psikolojik taciz", "sosyal yalnızlaştırma", "fiziksel şiddet" ve "cinsel taciz" gibi davranışlar ile uygulanabildiğini ortaya koymaktadır

Keashly ve Neuman (2008), iş yerinde psikolojik taciz davranışlarını, "kişiyi engelleyen, hiçe sayan davranışlar", "kaba, saygısız, düşmanca ve küçük düşürücü davranışlar", "işle ilgili davranışlar", "hakaretler ve kişisel saldırılar" olarak dört boyut altında ele almaktadır.

Tınaz, Gök ve Karatuna (2010) tarafından yapılan ölçek geliştirme çalışmasında ise taciz davranışları, "işe yönelik davranışlar", "itibarı zedeleyen davranışlar", "dışlayan davranışlar" ve "sözlü, yazılı ve görsel saldırılar" olmak üzere dört boyut altında değerlendirilmiştir. Bu boyutlarda yer alan olumsuz davranışlara ilişkin olarak şu davranış örnekleri verilebilir:

İşe yönelik davranışlar

- Yapılan işin gereğinden fazla kontrol edilmesi
- Mesleki becerilerin altında veya öz saygıya zarar veren işler yapılmasının istenmesi,

- İşle ilgili yanlış bilgi verilmesi veya saklanması,
- Yetiştirilmesi imkânsız, mantıksız görev ve hedeflerin verilmesi vb.

İtibarı z*edeleyen davranışlar*

- Olumsuz mimik ve bakışların yöneltilmesi,
- Özel yaşamla ilgili konuşulması istenmeyen hassas konuların açığa çıkarılması,
- Dış görünüş, hal ve hareket veya kusurlar ile alay edilmesi,
- Herkesin önünde aşağılayıcı bir üslupla konuşulması vb.

Dışlayan davranışlar

- İş yerinde yaşanan her türlü problemden sorumlu tutulma,
- İş yerinin kutlamalarına kişinin dışında herkesin çağrılması,
- İş arkadaşlarının kişiyle birlikte çalışmaktan, aynı projede yer almaktan kaçınması,
- Kişiye işyerinde sanki yokmuş gibi davranılması vb.

Sözlü, yazılı ve görsel saldırılar

- Kişinin özel yaşamına ilişkin hakaret boyutuna varan eleştirilerin yapılması,
- Siyasi ve dini görüşleri nedeniyle sözlü veya sözsüz saldırılara hedef olunması,
- E-posta veya ofise aşağılayıcı, hakaret içeren resim veya yazılar gönderilmesi,
- Ofis içinde veya dışındayken gereksiz telefon çağrıları ile rahatsız edilme vb.

İlgili literatüre bakıldığında, söz konusu davranışlara benzer pek çok davranışın yer aldığını görmek mümkündür. Bu davranışlardan hangisinin ya da hangilerinin diğer davranışlara göre daha sık yöneltildiği konusunda ortak bir görüş bildirmek oldukça güç gözükmektedir. Örneğin üç farklı üniversiteden 189 araştırma görevlisi

ile yapılan bir araştırmada (Ayan ve Şahbudak 2012) "kendi görev ve yetkileri dışında basit ve gereksiz işlere zorlanma", "arkasından bakma ve dedikodu yapma", "örgütlerdekiler tarafından azarlanma" taciz davranışlarıyla daha sık karşılaşıldığı ileri sürülmektedir.

Sosyal Güvenlik Kurumunda çalışan 399 kişi ile yapılan bir diğer çalışmada (Tınaz, Gök ve Karatuna 2012) "yapılan her işin gereğinden fazla izlenmesi", "olumsuz mimik, bakış yöneltilmesi", "sorumlulukların daraltılması veya kişinin elinden alınması" davranışları, en sık yöneltilen iş yerinde psikolojik taciz davranışları olarak belirlenmiştir.

ABD'de yapılan bir diğer çalışmada (Namie 2003) ise, "mağdurun suçlanması", "fikirlerin önemsenmemesi, "soğuk davranma" davranışlarının daha sık sergilendiği belirtilmektedir.

Norveç'te 440 hastane çalışanı (medikal, doktor ve idari personel) üzerine yapılan bir araştırmada (Eriksen, Nygreen ve Webster 2011) ise, "becerilerin altında iş verilmesi", "aşırı iş yükü", "gerekli bilgilerin saklanması" davranışlarının daha sık yöneltildiği tespit edilmiştir.

Yöneltilen psikolojik taciz davranışları, kişilik özelliklerine, kültürel değerlere, işin niteliğine, sektöre, tacizcinin pozisyonuna vb. göre farklılık gösterebilmektedir. Cinsiyet de bu farklılığa yol açan faktörlerden biri olarak ele alınabilir. Örneğin ABD'de yapılan bir çalışmada (Namie 2003), erkek tacizcilerin kadın tacizcilere göre "herkes önünde bağırma", "sözlü tehditlerde bulunma", "işe katkıyı sabote etme", "başarısızlıklar için mağduru suçlama", "isim takma", "fiziksel zarar vermekle tehdit etme" gibi davranışları daha fazla tercih ettikleri; kadınların ise genellikle "sessiz tavır takınma", "soğuk davranma", "diğer çalışanları hedef kişiye karşı kışkırtma", "diğer çalışanları yanına çekme" gibi davranışlarla psikolojik taciz uyguladıkları belirlenmiştir. Cinsiyete özgü benzer farklılıklar, okul döneminde yaşanan taciz vakalarında da rastlanmaktadır. Örneğin erkek öğrencilerin kızlara göre fiziksel olarak daha saldırgan oldukları; kızların ise "dedikodu yapma", "gizli planlar yapma", "arkadan

konuşma" gibi daha dolaylı davranışlar sergiledikleri görülmektedir (Björkqvist, Ekman ve Kaukiainen 1992).

Bu bulgular, bazı psikolojik taciz davranışlarının yöneltilme düzeyinin, tacizcinin cinsiyetine göre değişebildiğini göstermektedir. Erkeklerin kadınlara göre daha sık olarak doğrudan, gözlemlenebilen ve saldırgan davranışlar (Örn. mağdurun kendini ifade etmesini engelleme, mağdurun yaptığı işi küçümseyici bir tavırla eleştirme vb.) sergilediği; kadınların ise genellikle sosyal ilişkilere yönelik (Örn. mağdura imalı bakışlar, mimikler yöneltme, mağdurun arkasından konuşma vb.) erkeklere göre daha dolaylı ve daha az saldırgan olan davranışlar yönelttiği ifade edilebilir (Zapf vd. 2011). Cinsiyet bakımından davranışlarda gözlemlenen bu farklılık, feminen ve maskülen kişilik özellikleri bağlamında, toplumsal rollerin kadın ve erkeğe yüklediği anlamların, psikolojik taciz sürecinde sergilenecek olumsuz davranışların tercih edilmesinde önemli bir rol oynadığı şeklinde değerlendirilebilir.

4. İŞ YERİNDE PSİKOLOJİK TACİZE MARUZ KALMA ORANLARI VE CİNSİYET

İş yerinde psikolojik tacizin yaygınlığına ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde farklı bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Bu farklılığa yol açan faktörlerden birisi, işyerinde psikolojik taciz oranını belirlemek üzere kullanılan yöntemdir. İş yerinde psikolojik tacizin yaygınlığını belirlemek için genellikle sübjektif ve objektif yöntem olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmaktadır (Notelaers vd. 2006).

Subjektif yöntemde, iş yerinde psikolojik tacizin tanımı verilmekte ve tacizin varlığı, katılımcıların bu tanıma göre psikolojik tacizle karşılaşıp karşılaşmadıklarına ilişkin verdikleri bilgiler ışığında tespit edilmektedir. Bu yöntemle elden edilen veriler, katılımcıların algılarına dayanmaktadır. Subjektif yöntemin kullanıldığı İskandinav ülkelerindeki çalışmalarda, işyerinde psikolojik taciz oranının genellikle %1-%5 arasında olduğu ifade edilmektedir (Zapf vd. 2003).

Objektif veya kritere dayalı yöntemde (*operational veya criterian-based method*) katılımcıların olumsuz davranışlarla karşılaşma sıklıkları ölçek kullanılarak belirlenmektedir. Çeşitli olumsuz davranışlar içeren ölçeklerin kullanıldığı bu yöntemin, diğer yöntemlere kıyasla daha nesnel sonuçları yansıttığı kabul edilmektedir (Notelaers vd. 2006, Lutgen-Sandvik, Tracy ve Alberts 2006, Mikkelsen ve Einarsen 2001). En sık kullanılan ölçekler arasında Leymann'ın olumsuz davranışlar ölçeği (Leymann Inventory of Psychological Terrorization-LIPT), Einarsen ve Raknes'in olumsuz davranışlar ölçeği (Negative Acts Questionnaire-NAQ), Björkqvist ve Österman'ın işyeri tacizi ölçeği (Work Harassment Scale-WHS) gibi ölçekler yer almaktadır.

NAQ veya LIPT ölçekleri kullanıldığında mağdur oranı, olumsuz davranışlarla belirli bir sıklıkta ve belirli bir süre boyunca karşılaşma kriterlerine göre belirlenmektedir. Ölçek kullanılarak mağdur oranlarının ölçüldüğü bu çalışmalarda saptanan işyerinde psikolojik taciz oranının %3-%7 arasında değiştiği; WHS gibi belirli bir puanın üzerindekilerin mağdur kabul edildiği çalışmalarda ise bu oranın, %10-%17 arasında değiştiği ifade edilmektedir (Zapf vd. 2003).

Tanım kullanılan (subjektif) yöntemle saptanan işyerinde psikolojik taciz mağdur oranlarının, ölçek kullanılan (objektif) yöntemle saptanan verilere kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir. Örneğin ABD'de yapılan bir çalışmada işyerinde psikolojik tacize maruz kalma oranı, tanım kullanılan yöntem ile %9,4 olarak saptanırken, ölçek kullanıldığında bu oran %28 olarak tespit edilmiştir (Lutgen-Sandvik, Tracy ve Alberts 2006).

Bu iki yöntemin dışında, iş yerinde psikolojik taciz oranının, sadece "son altı ay içinde iş yerinizde psikolojik tacize maruz kaldınız mı?" sorusu ile belirlendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Bu yöntem kullanılarak saptanan iş yerinde psikolojik taciz oranının %10-25 aralığında seyrettiği ve diğer yöntemlerle belirlenen oranlara kıyasla daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Zapf vd. 2003).

İş yerinde psikolojik tacizin yaygınlığına ilişkin oranlar, kullanılan yönteme ve mağdur olarak kimin kabul edileceğine ilişkin

belirlenen kritelere göre değişiklik göstermesinin yanı sıra katılımcıların kültürlerine, farkındalık düzeylerine, eğitimlerine göre de farklılık göstermektedir. Ayrıca sektör, meslek ve işletme büyüklükleri de oranlar arasındaki farklılıklarda rol oynamaktadır.

34 Avrupa ülkesi (28-AB ülkesi ve Türkiye, Norveç, Makedonya, Karadağ, Arnavutluk, Kosova) kapsamında, her ülkeden 1.000 kişinin katıldığı ve soru sorma (son bir sene içerisinde İPT ya da tacize uğradınız mı?) yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen 5. Avrupa Çalışma Koşulları Anketi (EWCS 2010) sonuçlarına göre tüm ülkeler genelinde işyerinde psikolojik tacize maruz kalma oranı ortalama %4 olarak belirlenmiştir. Ülke bazında işyerinde psikolojik tacize maruz kalma oranları ise Fransa %9.5, Bulgaristan %0.6, Belçika %8.6, Polonya %0.7, Hollanda %7.7, İtalya %0.9 ve Türkiye %1.3 olarak tespit edilmiştir.

Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Kurumu'nun (EU-OSHA) 2010'da 31 ülkeden (27 AB ülkesi ve Türkiye, Hırvatistan, Norveç, İsviçre) 28.649 yönetici ve 7.226 iş sağlığı ve güvenliği temsilcisi ile yaptığı çalışmada, iş yerinde psikolojik tacizin en fazla görüldüğü ülkelerin sırasıyla Türkiye, Portekiz, Romanya; iş yerinde psikolojik tacizin en az görüldüğü ülkelerin ise İtalya, Estonya, Macaristan olduğunu ileri sürülmektedir.

Ülkeler düzeyinde işyerinde psikolojik tacizin yaygınlığına ilişkin verilerin, değişik aralıklarda seyrettiği görülmektedir. Örneğin yoğun bakım hemşireleri üzerine İsrail'de yapılan bir çalışmada işyerinde psikolojik tacizle karşılaşma oranı %22 olarak tespit edilmiştir (Ganz vd. 2015).

ABD'de hemşireler ile yapılan bir diğer çalışmada, hemşirelerin %27.3'ünün iş yerinde psikolojik tacizle karşılaştığı belirlenmiştir (Johnson ve Rea 2009).

Danimarka'da yaşlı bakımı sektöründe çalışan 9826 katılımcı ile gerçekleştirilen bir çalışmada, işyerinde psikolojik tacizle sık karşılaşma oranı %1.3, ara sıra karşılaşma oranı ise %10 olarak kaydedilmiştir (Rugulies vd. 2012).

Türkiye'de 1316 ilköğretim öğretmeni ile yapılan bir başka çalışmada (Ertürk ve Cemaloğlu 2014) öğretmenlerin %4.1'inin; 514 hemşire ile yapılan bir başka çalışmada (Aksakal vd. 2015) ise hemşirelerin %17.1'inin iş yerinde psikolojik tacizle karşılaştığı belirlenmiştir.

Norveç'te 2005-2010 yılları arasında üç kez gerçekleştirilen boylamsal çalışmada, ülke genelinden 1291 katılımcının yer aldığı sonuncu araştırmanın bulgularına göre iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma oranı %4.2 olarak kaydedilmiştir (Nielsen vd. 2015).

İspanya'da 1619 çalışan ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, katılımcıların yaklaşık olarak %5'inin yoğun düzeyde iş yerinde psikolojik tacize maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Leon-Perez vd. 2013).

Avustralya'da 1454 çalışanın katılımı ile gerçekleştirilen ve iş yerinde psikolojik tacizin yaygınlığının, taciz davranışları ile karşılaşma sıklığı bakımından altı kategoride değerlendirildiği bir çalışmada ise, iş yerinde psikolojik tacizle sık karşılaşma oranının %8.4, ara sıra karşılaşma oranın ise %8.5 olduğu belirtilmektedir (Magee vd. 2015).

Japonya'da ülke genelinde farklı sektörlerde çalışan 1546 kişi ile gerçekleştirilen bir çalışmada da, katılımcıların %6.1'inin iş yerinde psikolojik tacize maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Tsuno vd. 2015).

İş yerinde psikolojik tacize maruz kalma oranları cinsiyet açısından incelendiğinde, genel bulgulara benzerlik gösteren bir tablo ortaya çıkmaktadır. 5. Avrupa Çalışma Koşulları Anketi (EWCS 2010) sonuçlarına göre kadınlar %4.4, erkekler %3.9 oranında iş yerinde psikolojik tacize maruz kalmaktadır. Erkek ve kadınların maruz kalma oranları arasında fark olmasına rağmen, bu farkın büyük olmadığı da görülmektedir. Aynı anket sonuçlarına göre kadınların iş yerinde psikolojik tacize maruz kalma oranın daha fazla olduğu ülkelerin Hollanda, Finlandiya, İngiltere, Danimarka, Lüksemburg, Estonya; kadınların ve erkeklerin işyerinde psikolojik tacize maruz kalma oranının aynı düzeyde olduğu ülkelerin Almanya, İrlanda,

İspanya, İsveç, Norveç; erkeklerin işyerinde psikolojik tacize maruz kalma oranın daha fazla olduğu ülkelerin ise Fransa, Yunanistan, Türkiye olduğu ileri sürülmektedir.

Ülkeler düzeyinde iş yerinde psikolojik tacizin cinsiyet bakımından yaygınlığına ilişkin verilerin, değişik aralıklarda seyrettiği görülmektedir. Bazı araştırmalarda erkek ve kadınların iş yerinde psikolojik tacize maruz kalma oranları arasında bir farklılık olmadığı ileri sürülmektedir. Örneğin 510 doktorun katılımı ile gerçekleştirilen bir çalışmada kadın doktorların (M=1.90), erkek doktorlara (M=1.86) göre iş yerinde psikolojik tacize maruz kalma ortalamalarının biraz daha yüksek olduğu, ancak bu farklılığın anlamlı olmadığı ifade edilmektedir (Dikmetaş, Top ve Ergin 2011).

400 öğretmen ile yapılan bir diğer çalışmada, erkek ve kadın katılımcıların iş yerinde psikolojik tacize maruz kalma oranları arasında anlamlı bir farklılık olmamakla birlikte, kadınların (X=79.39) erkeklere (X= 78.49) göre taciz davranışları ile biraz daha fazla karşılaştıklarının gözlemlendiği belirtilmektedir (Çelik ve Peker 2010).

55 üniversiteden 529 akademisyenin katılımı ile yapılan bir diğer araştırmada, erkek ve kadın katılımcıların iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma sıklıkları arasında bir fark olmadığı ileri sürülmektedir (Çivilidağ ve Sargın 2013).

Ülke genelinde farklı sektörlerde çalışan 1546 kişi ile Japonya'da gerçekleştirilen bir çalışmada ise, kadınların %6.4'ünün erkeklerin %5.8'inin iş yerinde psikolojik tacize maruz kaldıklarının belirlendiği, ancak iş yerinde psikolojik tacize maruz kalma ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ifade edilmektedir (Tsuno vd. 2015).

Slovenya'da yapılan bir başka çalışmada da erkek ve kadın katılımcıların iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma sıklıkları arasında bir fark olmadığı belirtilmektedir (Mumel 2015).

Bu çalışmalara benzer bir biçimde, cinsiyet açısından iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma oranları arasında bir farklılığın

olmadığını ileri süren birçok çalışma bulunmaktadır (Ertürk 2015, Weuve 2014, Tınaz, Gök ve Karatuna, 2013, 2010, Hecker 2007, Hansen vd. 2006, Einarsen ve Skogstad 1996, Leymann 1996, Vartia 1996).

Bazı araştırmalarda ise cinsiyet açısından iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma oranları arasında bir farklılığın olduğu ve kadınların erkeklere göre iş yerinde psikolojik tacizle daha fazla karşılaştıkları ileri sürülmektedir. Örneğin 1316 öğretmen ile gerçekleştirilen bir çalışmada kadın öğretmenlerin (%36.2) iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma oranlarının, erkek öğretmenlere (%29.0) göre daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Ertürk 2013).

369 katılımcı ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, en az bir psikolojik taciz davranışı ile karşılaşma oranı kadınlarda %88.96 iken erkelerde %75 olarak belirlenmiştir (Tomić 2012).

Taşımacılık/nakliye firmalarında çalışan 1313 çalışan ile yapılan bir çalışmada da, kadınların iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma sıklıklarının erkeklere göre daha yüksek olduğu ileri sürülmektedir (Drabek and Merecz 2013).

Bu çalışmalara benzer bir biçimde, kadınların erkeklere göre iş yerinde psikolojik tacize daha fazla maruz kaldıklarını ileri süren birçok çalışma (Carnero 2011, Namie 2003, Zapf ve Einarsen 2003, Richman vd. 1999) bulunmakla birlikte, bazı çalışmalarda ise erkeklerin kadınlara göre iş yerinde psikolojik tacizle daha fazla karşılaştıkları ileri sürülmektedir.

Örneğin Almanya'da 1441 katılımcıyla gerçekleştirilen iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma sıklığının soru sorma ve ölçek kullanma (objektif) yöntemleri kullanılarak ölçüldüğü çalışmada cinsiyet açısından iki farklı sonuca ulaşılmıştır. İş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma sıklığı soru sorma (İş arkadaşlarınız ve üstünüz tarafından, diğer kişilerin önünde psikolojik tacize ya da haksız eleştiriye maruz kaldığınızı ne kadar sıklıkla hissedersiniz?) yöntemi ile ölçüldüğünde, kadın ve erkeklerin psikolojik tacizle karşılaşma oranları arasında bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Aynı katılımcıların iş

yerinde psikolojik tacizle karşılaşma sıklığı ölçek (5 madde) yöntemi kullanılarak değerlendirildiğinde ise, erkeklerin (*M*=13.6) kadınlara (*M*=10.9) göre iş yerinde psikolojik tacizle daha fazla karşılaştıkları belirlenmiştir (Garthus-Niegel 2016).

1794 çalışan ile yapılan bir diğer çalışmada, erkeklerin (*M*=2.41) iş yerinde psikolojik tacizle karşılaşma oranının kadınlara (*M*=2.09) göre daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Elçi vd. 2014).

910 katılımcı ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada da, erkeklerin (*M*=1.55), kadınlara (*M*=1.42) göre iş yerinde psikolojik tacizle daha fazla karşılaştıkları ileri sürülmektedir (Pelit ve Kılıç 2014).

İş yerinde psikolojik taciz ve cinsiyet ilişkisine dair yukarıda sunulan çalışmaların ışığında, kadınların erkeklerden daha fazla psikolojik tacize maruz kaldıklarını ya da tam tersi bir durumun olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Bunula birlikte, kadınların erkeklere göre daha fazla psikolojik tacizle karşılaştıkları yönünde bir algının var olduğundan bahsetmek mümkündür.

Söz konusu algı, iki açıdan ele alınarak değerlendirilebilir. İlk olarak bu durum, üst kademelerde yönetici pozisyonundaki kadınların temsil oranının erkeklere göre daha düşük olması bakımından ele alınabilir. İş yerinde psikolojik tacizin yönü bakımından yukarıdan aşağıya psikolojik taciz (üst pozisyonda bulunan kişiden daha alt pozisyonda bulunan kişilere olumsuz davranışların yöneltilmesi), aşağıdan yukarıya (alt pozisyonda bulunan kişiden daha üst pozisyonda bulunan kişilere olumsuz davranışların yöneltilmesi) ve aynı pozisyondaki çalışanlar arasındaki psikolojik tacize göre daha fazla görülmektedir (Tınaz, Gök ve Karatuna 2013, Lewis ve Sheean 2003, Vandekerckhove ve Commers 2003). Üst kademelerde yönetici pozisyonunda, kadınların temsil oranının erkeklere göre daha düşük olduğu dikkate alındığında, bu durum, kadınların erkeklere göre çok daha fazla iş yerinde psikolojik tacize uğradıkları yönünde bir algının oluşmasında rol oynamaktadır. Bu algıya yol açan bir diğer durum da, iş yerinde psikolojik taciz davranışlarını yöneltenlerin (tacizci) cinsiyeti ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Psikolojik taciz davranışlarını yönelten erkeklerin oranının genelde kadınlara göre

daha fazla olması (Tınaz, Gök ve Karatuna 2013, Zapf vd. 2003, Einarsen ve Skogstad 1996), kadınların erkeklere göre daha fazla iş yerinde psikolojik tacize uğradıkları yönünde bir algının oluşmasına yol açmaktadır. Oysaki psikolojik taciz en fazla hem cinsler arasında görülmektedir.

İlgili literatür ışığında, kadın ve erkeklerin psikolojik tacizle karşılaşma oranları arasında farklılıklar gözlenmekle birlikte, büyük bir farklılığın olduğunu ileri sürmek ya da kesin bir yargıya varmak mümkün görünmemektedir.

SONUÇ

İş yerinde psikolojik taciz, çalışma yaşamının var oluşundan bu yana gözlenen ancak iş yaşamında kullanımı 1970'li yıllara rastlayan bir olgudur. İş yerinde psikolojik taciz, işyerinde bir veya daha fazla kişinin, genellikle bir diğer kişiye sistematik ve uzun süreli saldırgan davranışlar yönelttiği bir süreç olarak ifade edilmektedir. Birbirini takip eden ve zaman zaman da iç içe geçebilen aşamalardan oluşan bu süreç içerisinde, hedef alınan kişiye, kişiliğine, işine, sosyal veya özel hayatına yönelik saldırganca ve rahatsız edici olumsuz davranışlar yöneltilmekte ve bu davranışların şiddeti giderek yükselmektedir. Olumsuz davranışların hedefi haline gelen kişide psikolojik ve psikosomatik bazı sağlık sorunları görülebilmekte ve süreç genellikle hedef alınan kişinin işten ayrılmasıyla sonlanmaktadır.

İş yerinde psikolojik taciz, hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla karşılaşılan ve meslek, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, hiyerarşik konum vb. faktörlere bağlı olmaksızın tüm çalışanların karşılaşabilecekleri bir olgudur. Bu olgu cinsiyet açısından ele alındığında ise, kadın ve erkeklerin psikolojik tacizle karşılaşma sıklıkları arasında farklılıkların olduğu görülmekle birlikte, büyük bir farklılığın olduğu ileri sürülememekte ya da konuya ilişkin kesin bir yargıya varılamamaktadır.

İş yerinde psikolojik tacizle mücadelede çalışanların, olguya ve tacizin önlenmesine ilişkin farkındalık düzeylerinin artırılması ve

bireysel mücadele stratejileri konusunda bilgilendirilmeleri önem taşımaktadır. Ancak sürecin sadece bireysel düzeyde değil kurumsal düzeyde de değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü iş yerinde psikolojik taciz sürecinin işleyişini; mağdurun, çevresindeki kişilerin, yöneticisinin ve kurumun verdiği tepkiler değiştirebilmektedir.

Bu nedenle tacizle mücadele;

- kurumsal,
- bireysel,
- sendikal,

düzeyde ele alınması önemli bir konudur. Ayrıca psikolojik taciz sürecinin,

- tacizi hazırlayan ya da besleyen faktörlere yönelik ve
- taciz başladıktan sonra sürecinin durdurulmasına yönelik

olarak iki boyutta değerlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, Andrea ve Neil Crawford. (1992), *Bullying at Work, How to Confront and Overcome It,* London: Virago Press.

Aksakal, Fatma Nur Baran. Emine Füsun Karaşahin. Asiye Uğraş Dikmen. Emine Avcı ve Seçil Özkan. (2015). "Workplace physical violence, verbal violence, and mobbing experienced by nurses at a university hospital", *Turkish Journal of Medical Sciences,* Vol.45, (1360-1368).

Ayan. Sezer ve Ercan Şahbudak. (2012). "Üniversitelerde asistanlara yönelik psikolojik taciz: Gazi, Kocaeli ve Cumhuriyet Üniversitesi örneği", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 4, No 1, (297-310)

Aydın, Orhan ve Hatem Öcel. (2009). "İşyeri zorbalığı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması", *Türk Psikoloji Yazıları*, Sayı.12, No.24, (94-103).

Björkqvist, Kaj. K Ekman ve Ari Kaukiainen. (1992). "Do girls manipulate and boys fight? Development trends regarding direct and indirect aggression", *Aggressive Behavior,* Vol.18, (117-127).

Björkqvist, Kaj. Karin Österman ve Monika Hjet-Back (1994). "Aggression among university employees". *Aggressive Behaviour,* Vol.20, (173-184).

Brodsky, Caroll M. (1976). *The Harassed Worker*, D.C. Heath and Company: Lexington.

Budak, Selçuk. (2005). *Psikoloji Sözlüğü,* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Carnero, M. Angeles. Blanca Martinez and Roci oSanchez-Mangas. (2011). "Mobbing and its determinants: the case of Spain", *HAL*, (1-20).

Cassidy, Tony. Marian McLaughlin ve Eimear McDowell. (2014). "Bullying and health at work: The mediating roles of psychological capital and social support", *Work & Stress,* Vol. 28, No.3, (255–269).

Çelik, Songül ve Sevinç Peker. (2010). "Mobbing perceptions of high school teachers", *Procedia Social and Behavioral Sciences,* Vol.9, (1617-1623).

Çivilidağ, Aydin ve Nurten Sargin. (2013). "Academics' Mobbing and Job Satisfaction Levels", *The Online Journal of Counseling and Education,* Vol.2, No.2, (55-66).

Davenport, Noa. Ruth Distler Schwartz ve Gail Pursell Elliott. (2003). *Mobbing: İşyerinde Duygusal Taciz,*(çev. Osman Cem Önertoy), İstanbul: Sistem Yayınları

De Pedro, Mariano Meseguer. Maria İsabel Soler Sanchez. Maria Concepcion Saez Navarro ve Mariano GarciaIzquierdo. (2008). "Workplace mobbing and effects on worker's health". *The Spanish Journal of Psychology,* Vol.11, No.1, (219-227).

Dikmetaş, Elif. Mehmet Top ve Gülpembe Ergin. (2011). "An Examination of Mobbing and Burnout of Residents", *Turkish Journal of Psychiatry,* (1-12).

Drabek, Marcin ve Dorota Merecz. (2013). "Job stress, occupational position and gender as factors differentiating workplace bullying experience", *Medycyna Pracy*, Vol.64, No.3, (283-296).

Einarsen, Stale ve Anders Skogstad. (1996). "Bullying at work: epidemiological findings in public and private organizations", *European Journal of Work and Organizational Psychology,* Vol.5, No.2, (185-202).

Einarsen, Stale. (1999). "The Nature and Causes of Bullying", *International Journal of Manpower,* Vol.5, No.2, (16-27).

Einarsen, Stale. Helge Hoel. Dieter Zapf ve Cary L. Cooper. (2003). "The concept of bullying at work: The European tradition", *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice*(Eds. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf, Cary. L. Cooper)**,** London**:** Taylor & Francis, (3-30).

Einarsen, Stale. Stig Berge Matthiesen ve Lars Johan Hauge. (2008) "Bullying and harassment at work", *The Oxford Handbook of Personnel Psychology*, (Eds. Susan Cartwright, Cary L. Cooper), Oxford University Press, (464-495).

Elçi, Meral. Melisa Karabay Erdilek. Lütfihak Alpkan. İrge Şener. (2014). "The mediating role of mobbing on the relationship between organizational silence and turnover intention", *Procedia - Social and Behavioral Sciences,* Vol.150, (455-464).

Eriksen, Geir Steinar. Ivan Nygreen ve Rudmin Floyd Webster. (2011). "Bullying Among Hospital Staff: Use of Psychometric Triage to Identify Intervention Priorities", *Electronic Journal of Applied Psychology,* Vol.7, No.2, (26-31).

Ertürk Abbas. (2015). "Organizational citizenship and mobbing behavior of secondary school teachers", *Anthropologist,* Vol.22, No.1, (113-124).

Ertürk, Abbas ve Necati Cemaloğlu. (2014). "Causes of Mobbing Behavior", *Procedia - Social and Behavioral Sciences,* Vol.116, (3669-3678).

Ertürk, Abbas. (2013). "Mobbing behaviour: Victims and the affected", *Educational Sciences: Theory & Practice,* Vol.13, No.1, Winter, (169-173).

European Agency for Safety & Health at Work (EU-OSHA). *European Risk Observatory Report, Workplace Violence and Harassment: a European Picture - 2010* https://osha.europa.eu/en/tools-and-publications/publications/reports/violence-harassment-TERO09010ENC

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EUROFUND). *Fifth European Working Conditions Survey (EWCS)-2010*, http://www.eurofound.europa.eu/ surveys/2010/ fifth-european-working-conditions-survey-2010

Ganz, Freda DeKeyser vd. (2015). "Bullying and its prevention among intensive care nurses", *Journal of Nursing Scholarship,* Vol.47, No.6, (505–511).

Garthus-Niegel, Susan vd. (2016). "Development of a mobbing short scale in the Gutenberg Health Study", *Int Arch Occup Environ Health*, Vol.89, (137-146).

Glambek, Mats. Stig Berge Matthiesen. Jørn Hetland ve Ståle Einarsen. (2014). "Workplace bullying as an antecedent to job insecurity and intention to leave: a 6-month prospective study", *Human Resource Management Journal,* Vol.24, No.3, (255-268).

Gök, Sibel ve Işıl Karatuna. (2012). "Yükseköğretimde psikolojik taciz olgusuna ilişkin bir örnek olay incelemesi", *International Conference on Workplace Emotional Abuse,* 19-20 April, İzmir.

Gök, Sibel. (2011). "Prevalence and types of mobbing behavior: A research on banking employees", *International Journal of Human Sciences,* Vol.8, No.1, (318-334).

Groeblinghoff, Dieter ve Micheal Becker. (1996). "A case study of mobbing and the clinical treatment of mobbing victims", *European Journal of Work and Organizational Psychology,* Vol.5, No.2, (277-294).

Hansen, A. vd. (2006). "Bullying at work, health outcomes, and physiological stress response", *Journal of Psychosom Res,* Vol.60, No.1, (63-72).

Health and Safety Executive. (2008). *Self-reported work-related illness and workplace injuries in 2007/08: Results from the Labour Force Survey,* National Statistics Publication, (8-11).

Hecker, Thomas E. (2007). "Workplace mobbing: A discussion for librarians", *The Journal of Academic Librarianship,* Vol.33, No.4, (439-445).

Hoel, Helge ve David Beale. (2006). "Workplace bullying, psychological perspectives and industrial relations: Towards a contextualized and interdisciplinary approach", *British Journal of Industrial Relations,* Vol.44, No.2, (239-260).

Hoel, Helge. Stale Einarsen, ve Cary L. Cooper. (2003). "Organisational effects of bullying". *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice* (Eds. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf, Cary. L. Cooper), London: Taylor & Francis, (145-162).

Johnson, Susan L. ve Ruth E. Rea. (2009). "Workplace Bullying: Concerns for Nurse Leaders", *The Journal of Nursing Administration*, Vol:39, No.2, 2009, (84-90).

Karatuna, Işıl ve Pınar Tınaz. (2010). İşyerinde Psikolojik Taciz, Sağlık Sektöründe Kesitsel Bir Araştırma, Ankara: Türk-İş Yayınları.

Karatuna, Işıl ve Sibel Gök. (2012). "Yükseköğretimde psikolojik taciz konulu araştırmalar üzerine bir inceleme", *International Conference on Workplace Emotional Abuse,* 19-20 April, İzmir.

Karatuna, Işıl. (2015), "Targets' coping with workplace bullying: a qualitative study", *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal,* Vol.10, Iss.1, (21-37).

Keashly, Loraleigh ve Karen Jagatic. (2003). "By any other name: American perspectives on workplace bullying", *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice* (Eds. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf, Cary. L. Cooper), London: Taylor & Francis, (31-61).

Keashly, Loraleigh ve Branda L. Nowell. (2003). "Conflict, conflict resolution and bullying". *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice*(Eds. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf, Cary. L. Cooper)**,** London**:** Taylor ve Francis, (339-358).

Keashly, Loraleigh. (1998). "Emotional abuse in the workplace: Conceptual and empirical issues", *Journal of Emotional Abuse*, Vol.1, No.1, (85-117).

Laschinger, Heather K. Spence ve Amanda Nosko. (2015). "Exposure to workplace bullying and post-traumatic stress disorder symptomology: the role of protective psychological resources", *Journal of Nursing Management,* Vol.23, (252-262).

Leon-Perez, Jose M. Guy Notelaers. Alicia Arenas. Lourdes Munduate ve Francisco J. Medina. (2013). "İdentifying victims of workplace bullying by integrating traditional estimation approaches into a latent class cluster model", *Journal of Interpersonal Violence*, XX(X), (1-23).

Lewis, D. ve Sheean, M.J. (2003). "Introduction: Workplace bullying: Theoretical and pratical approaches to a management challenge", *International Journal of Management and Decision Making,* Vol.4, No.1, (1-10).

Leymann, Heinz ve Annelie Gustafsson. (1996). "Mobbing at work and the development of post-traumatic stress disorders", *European Journal of Work and Organizational Psychology,* Vol.5, No.2, (251-275).

Leymann**,** Heinz. (1996). "The content and development of mobbing at work", *European Journal of Work and Organizational Psychology,* Vol.5, No.2, (165-184).

Lutgen-Sandvik, Pamela. Sarah J. Tracy ve Jess K. Alberts. (2007). "Burned by bullying in the American workplace: Prevelance, perception, degree and impact", *Journal of Management Studies,* Vo.44, No.6, (837-862).

Magee, Christopher vd. (2015). "Distinct workplace bullying experiences and sleep quality: A person-centred approach", *Personality and İndividual Differences,* Vol.87, (200-205).

Matthiesen, Stig Berge. Elizabeth Aasen. Gisken Holst. Kenneth Wie ve Stale Einarsen. (2003). "The escalation of conflict: A case study at work", *International Journal of Management and Decision Making,* Vol.4, No.1, (96-113).

Mikkelsen, Eva Gemzoe ve Stale Einarsen. (2001). "Bullying in Danish work-life: Prevelance and health correlates", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol.10, No.4, (393-413).

Mumel, Damijan. Sanja Jan. Sonja Treven ve Domen Male. (2015). "Mobbing in Slovenia: Prevalence, mobbing victim characteristics, and the connection with post-traumatic stress disorder", *Nase Gospodarstvo / Our Economy,* Vol.61, No.1, February, (3-12).

Namie, Gary. (2003). "Workplace bullying: Escalated incivility", *Ivey Business Journal*, Vol.68, No.2, (1-6).

Namie, Gary. (2007). *US Workplace Bullying Survey*, http://www.bullyinginstitute.org

Niedhammer, Isabelle. Simone David ve Stephanie Degioanni. (2006). "Assosiation between workplace bullying and depressive symptoms in the french working population', *Journal of Psychosomatic Research,* Vol.61, No.2, (251-259).

Niedl, Klaus. (1996). "Mobbing and well-being: economic and personnel development implications",*European Journal of Work and Organizational Psychology,* Vol.5, No.2, (239-250).

Niedl, Klaus. (1996). "Mobbing and well-being: economic and personnel development implications",*European Journal of Work and Organizational Psychology,* Vol.5, No.2, (239-250).

Nielsen, Morten Birkeland. Geir Høstmark Nielsen. Guy Notelaers, ve Ståle Einarsen. (2015). "Workplace Bullying and Suicidal İdeation: A 3-Wave Longitudinal Norwegian Study", *American Journal of Public Health,* Vol.105, No.11, November, (23-28).

Notelaers, Guy. Stale Einarsen. Hans De Witte ve Jeroen K. Vermunt. (2006). "Measuring exposure to bullying at work: The validity and advantages of the latent cluster approach", *Work and Stress,* Vol.20, No.4, October-December, (288-301).

Pelit, Elbeyi ve İbrahim Kılıç. (2014). "Çalışma hayatının bir sorunu olarak mobbing ve örgütsel bağlılığa etkisi: Türkiye ve Kazakistan otellerinde bir uygulama", *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi,* Sayı.9, Ocak, (90-126).

Quine, Lyn. (1999). "Workplace bullying in NHS community trust: Staff questionnarie survey", *British Medical Journal,* Vol.318, No.7178, (228-232).

Richman, Judith A. vd. (1999). "Sexual harassment and generalized workplace abuse among university employees: Prevalence and mental health correlates", *American Journal of Public Health,* Vol.89, (358-363).

Rugulies, Reiner vd. (2012). "Bullying at work and onset of a major depressive episode among Danish female eldercare workers", *Scand J Work Environ Health,* Vol.38, No.3, (218-227).

Salin, Denise. (2005). "Workplace bullying among business professionals: Prevalence, gender differences and role of organizational politics",*PISTES*, Vol.7, No.3.

Tigrel E. Y ve Kokalan, O. (2009). "Academic Mobbing in Turkey", *World Academy of Science, Engineering and Technology*, Sayı.55, (963-971).

Tınaz, Pınar. Sibel Gök ve Işıl Karatuna. (2010). "Türkiye'de işyerinde psikolojik taciz oranının ve türlerinin belirlenmesi: Bir ölçek geliştirme çalışması", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, Cilt:9, Sayı:34, (1-11).

Tınaz, Pınar. Sibel Gök ve Işıl Karatuna. (2013). "Sosyal Güvenlik Kurumu çalışanlarının işyerinde psikolojik taciz algıları: Yaygınlık, türler, nedenler ve bireysel mücadele yöntemleri", Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt.4, Sayı.1, (39-53).

Tomić, Mileta. (2012). Mobbing: "The incidence of mobbing activities and differences regarding workplace and gender", *Megatrend Review,* Vol.9, No.1, (243-252).

Tonini, Stefano ve diğerleri. (2011). "Work-related stress and bullying: Gender differences and forensic medicine issues in the diagnostic procedure", *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, Vol.6, No.29, (1-6).

Tsuno, Kanami vd. (2015). "Socioeconomic Determinants of Bullying in the Workplace: A National Representative Sample in Japan", *PLOS ONE*, March, (1-15).

Vandekerckhove, W. & Commers, M.S.R. (2003). "Downward workplace mobbing: A sign of times?", *Journal of Business Ethics,* Vol.45, No.1, (41-50).

Varhama, Lasse M. ve Kaj Björkqvist. (2004). "Conflicts, workplace bullying and burnout problems among municipal employees", *Psychological Reports,* 94.

Vartia, Maarit. (1996). "The sources of bullying-psychological work environment and organizational climate", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol.5, No.2, (203-214).

Vartia, Maarit. (2004). "Research, practice and increased awareness: The Finnish experience", *Abstracts of the Fourth International Congress of Bullying and Harassment in the Workplace,* Bergen, Norway, 28-29 June, (24).

Vartia-Vaananen, Maarit. (2003). "A study on the work Environment, well-being and health", *People and Work Research Reports*, No.56, Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health.

Westhues, Keneth. (2002). *The Mobbing at Medaille College in 2002*, Canada: University of Waterloo, October.

Weuve, Celest. William A. Pitney. Malissa Martin. Stephanie M. Mazerolle. (2014). "Experiences with workplace bullying among athletic trainers in the collegiate setting", *Journal of Athletic Training,* Vol.49, No.5, (696-705).

Yıldırım, Dilek ve Aytolan Yıldırım. (2010). "Sağlık alanında çalışan akademisyenlerin karşılaştıkları psikolojik şiddet davranışları ve bu davranışların etkileri", *Türkiye Klinikleri Dergisi*, Sayı.30, No.2, (559-570).

Zapf, Dieter ve Claudia Gross. (2001). "Conflict escalation and coping with workplace bullying: A replication and extension", *European Journal of Work and Organizational Psychology,* Vol.10, No.4, (497-522).

Zapf, Dieter ve Stale Einarsen. (2003). "Individual Antecedents of bullying: victims and perpetrators". *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice* (Eds. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf, Cary. L. Cooper), London: Taylor & Francis, (165-184).

Zapf, Dieter. (1999). "Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work", *International Journal of Manpower*, Vol.20, Issue.1/2, (70-85).

Zapf, Dieter. Carmen Knorz ve Matthias Kulla. (1996). "On the relationship between mobbing factors and job content, social work environment and health outcomes", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol.5, No.2, (215-237).

Zapf, Dieter. Jordi Escartín. Stale Einarsen. Helge Hoel, ve Maarit Vartia. (2011). "Empirical findings on prevalence and risk groups of bullying in the workplace", *Bullying and Harassment in The Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice,* (Eds. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf, Cary. L. Cooper), Taylor & Francis, (75-107).

Zapf, Dieter. Stale Einarsen. Helge Hoel ve Maarit Vartia. (2003). "Empirical findings on bullying in the workplace", *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice*, (Eds. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf ve Cary L. Cooper), London: Taylor & Francis, (103-126).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSLAM DİNİNDE KADIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET OLGUSU

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSLAM'DA KADIN TARTIŞMALARINDA GELENEĞE ÖZCÜ YAKLAŞIMIN ELEŞTİRİSİ VE ALTERNATİF BİR GELENEK OKUMASI

H. Şule ALBAYRAK

Yrd.Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

GİRİŞ

Modern çağın temel tartışma konularının başında toplumsal cinsiyet ve buna bağlı olarak kadın hakları meselesi gelir. Konu akademik önemin ötesinde güncel tartışmalar arasında da popülerliğini korumaktadır. İslam'ın kadına yaklaşımı ise en hararetli tartışmaların yapıldığı alana işaret eder. Bu başlık altında öne çıkan sorular arasında özellikle İslam'ın kadını erkekten bağımsız bir şahsiyet olarak ele alıp almadığı, kadının ontolojik, sosyal ve ailevi varlığına yönelik dini mülahazalar ve hak-sorumluluk bağlamında toplum içinde kadının erkekle kıyaslanması yer almaktadır.

"İslam'da kadın" konusu işlenirken çoğu zaman konunun öncelikle dini kaynaklar açısından değerlendirmesine yer verilir. Ancak tartışmalar daha çok Asr-ı saâdetten sonraki bin dört yüz senelik tecrübe üzerine odaklanır. Olumsuz içerikle doldurulan özcü bir yaklaşımla değerlendirilen gelenek, İslam toplumlarındaki toplumsal cinsiyete dair tüm aksaklıkların müsebbibi olarak değerlendirilir.

Böylece barındırdığı çoğulcu içerik göz ardı edilerek tekil bir gelenek önermesi üzerine inşa edilen bir tanımlamadan yola çıkılır ve kadın-gelenek ilişkisi ataerkillik ve eril iktidar söylemleriyle ilişkilendirilir. Oysa geleneğe özcü yaklaşım yerine alternatif bir çoğulcu yaklaşımın geliştirilmesi mümkündür. Çalışmamızda modernliğin ötekisi olarak inşa edilen geleneğe alternatif yaklaşımların mümkün olduğunu ve hususiyetle "İslam ve kadın" başlığı altında böylesi bir yaklaşımın gereğini ortaya koymaya çalışacağız.

Evvela İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve sünnet'in konuyla ilgili yaklaşımına değindikten sonra tarihi süreçteki farklı kadınlık durumlarına işaret eden örnekleriyle birlikte gelenek-kadın tartışması yapmanın isabetli olduğunu düşünüyoruz. Burada modernizmin ürettiği gelenek ezberinden farklı bir 'gelenekte kadın' okumasının mümkün olduğunu savunacağız. Bu yaklaşım, her şeyden evvel geleneğin tekil okunuşunun modern bir kurgu olduğu ve her bir gelenek okumasının bir çeşit geleneği kurma faaliyeti olarak düşünülecek olsa bile alternatif okumaların da en az mevcutlar kadar meşru olduğu iddiasındadır.

1.KUR'ÂN-I KERÎM'DE KADININ STATÜSÜ

İslam'ın bir toplumsal kategori olarak kadına yaklaşımını tespit etmek için öncelikle İslam'ın en temel iki kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetine yönelmek gerekir. Böylece meseleye temel prensipler açısından yaklaşmak mümkün olabilecek ve tarihi süreç içinde farklı tecrübelerle ortaya konan kadınlık durumlarının İslami perspektiften değerlendirilmesi kolaylaşacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in konuyla ilgili yaklaşımını içeren âyetlere bakıldığında Allah'ın yeryüzündeki halifesi olma, akıl, irade ve sorumluluklara sahip olma bakımından kadın-erkek arasında herhangi bir fark gözetilmediği açıktır [1]. Ayrıca iman, ibadet, ahlaki erdemler

[1] el-Bakara, 2/30: "Hani Rabbin meleklere: 'Muhakkak ben yeryüzünde bir halife var edeceğim' demişti. Onlar da: 'Biz Seni şükrünle yüceltir ve sürekli takdis ederken, orada bozgunculuk çıkaracak ve kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Dediler. (Allah:) 'Şüphesiz sizin bilmediğinizi Ben bilirim' dedi.

yanında vahye muhatap olma açısından da kadın ve erkek arasında hiçbir farklılık gözetilmemiştir. "Rableri onlara şu karşılığı verdi: "Şüphesiz Ben, erkek olsun kadın olsun sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz… [2]". Bu âyet-i kerîmeden anlaşılacağı gibi Allah nezdinde kadın ve erkek tüm insanlar, ortaya koydukları çaba ve gayretleri itibarıyla farklı değerlendirme kriterlerine tabi tutulmazlar. Benzer şekilde "Mümin olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar [3]" âyetinden de anlaşıldığı üzere davranışların değerlendirilmesi sırasında kadınlık ve erkeklik kriterleriAllah katında geçerli değildir.

Kur'ân'ın kadına bakışıyla ilgili olarak kadının muhataplığı konusu gündeme geldiğinde feminist yaklaşımların etkisiyle kutsal metinler ataerkil dil ve yaklaşımla ilişkilendirilmektedir. Oysa bu meseleye açıklık getirebilecek dikkat çekici bir hadise Kur'ân'ın indirildiği dönemde yaşanmıştır. Buna göre Ahzab Suresi'nin 35'inci ayetinin indirilme sebepleri içinde (sebeb-i nüzul) bir rivayet öne çıkar. Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e gelerek, Kur'ân'da hep erkeklerden söz edildiğini ancak kadınlara fazlaca yer verilmediğini ifade etmiştir [4]. Bunun üzerine nazil olan âyet-i kerîme, Allah'ın iman ve amel konularında kadın ve erkek ayrımı gözetmediğini açıkça ifade etmektedir:

> "Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkeklerle, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça

el-Ahzab, 33/72: "Gerçek şu ki, Biz emanetleri göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar; onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalim ve cahildir."

2 Âl-i İmrân, 3/195.

3 en-Nisâ, 4/124.

4 Mustafa Öztürk, "Toplumsal Cinsiyet Meselesine Kur'an Zaviyesinden Genel Bir Bakış", *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet I*, İst.: Ensar Yayınları, 2012: 165- 191, s. 179.

> anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır [5]".

Bu âyette kadın ve erkek, dini ahlaki değerler açısından hiçbir fark gözetilmeksizin eşit olarak değerlendirilir. Yine başka bir âyette "Onlar (hanımlarınız) sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz [6]" ifadesiyle kadın ve erkeğin sosyal hallerinden mahrem durumlarına kadar her açıdan birbirlerinin tamamlayıcısı, kusurlarının örtücüsü olmak bakımından eşit değerde bulunduklarına işaret edilmiştir. Yine "Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir [7]" âyetiyle de aynı türden eş değerde yaratılan varlıklar olarak kadın-erkek ilişkilerinin merhamet ve sevgiye dayanması gerektiğine işaret edilmiştir.

Toplumsal ve ahlaki değer açısından cinsiyet ayrımı gözetmeyen Kur'ân-ı Kerîm birbirine sahip çıkma, iyiliği anlatıp kötülükten sakındırma gibi anlamlara gelen velayet vasfı için her iki cinsi de uygun görmüştür [8].

> "Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velisidir. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Resul'üne itaat ederler. İşte onlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hüküm ve hikmet sahibidir [9]".

Görüldüğü üzere bu âyette kadınlar sadece toplumdaki diğer kadınlar için değil; aynı zamanda erkeklerle ilgili de söz ve eylem hakkına sahip şekilde konumlandırılmıştır ki bu durum ataerkil toplum tasavvuruna uygun düşmeyen bir yaklaşımdır. Böylece Kur'ân-ı

---

5 el-Ahzab, 33/35.
6 el-Bakara, 2/187.
7 el-Rûm, 30/21.
8 Ülfet Görgülü, "Eşler Arası İlişkide Kur'an'ın Ortaya Koyduğu Bazı Temel İlkeler", *Kur'an ve Kadın Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 331-350, s. 341.
9 et-Tevbe, 9/71.

Kerim her iki cinsi de birbirlerine ve toplumsal hayata katkı sunan eşit değerde sosyal aktörler olarak değerlendirmiştir.

2. HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE KADIN

Kur'ân-ı Kerîm'in diğer konularda olduğu gibi kadın ve erkeğe yaklaşımı da Hz. Peygamber'in fiil ve sözleriyle (sünnet) netlik kazanır. Hz. Peygamber'in söz ve davranışları Kur'ân merkezinde şekillenmiştir, bu açıdan kadınlara ilişkin uygulama ve tavsiyeleri Müslümanlar tarafından dikkate alınmak durumundadır. Kadınlara nazik olmayı tavsiye eden, şiddeti tel'in eden, kadınların eğitimine önem veren ve bizzat eğitimleriyle ilgilenen Hz. Peygamber, birbirinden tamamen farklı karakter ve kişiliklerdeki kadınların varlığını meşru görmüş ve tek bir model tipi örnek olarak sunmamıştır. Nitekim özellikleri, yetenekleri, ilmi gayretleri ve sosyal hayattaki yerleri bakımından farklılıklara sahip olan kadınların bizzat Hz. Peygamber'in ailesinde var olması ve meşru görülmeleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber, kadın ve erkeği birbiri olmadan iki eksik parça olarak değerlendirir. "Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü tamamlayan diğer yarıdır [10]". Henüz toplumsal cinsiyet tartışmalarının modern tartışma içerikleriyle gündeme gelmediği geleneksel toplumlarda bireyin ya da bir sosyal grubun içine doğduğu toplumda tamamlayıcı olarak değerlendirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. C. Taylor'ın da belirttiği gibi eskiden insanlar kendilerini büyük bir düzenin parçası hissetmişlerdir:

> "Bu bazı durumlarda kozmik bir düzen, insanların melekler, öte dünyasal yaratıklar ve diğer dünyasal varlıklar arasında yerini aldığı 'Büyük Varoluş Zinciri'ydi. Evrendeki bu hiyerarşik düzen toplumun hiyerarşisine yansırdı... Bu düzenler bizi sınırlarken aynı zamanda dünyaya ve toplumsal yaşamın etkinliklerine anlam kazandırıyordu. Çevremizdeki şeyler yalnızca tasarılarımız için potansiyel hammaddeler ya da araçlar değildi. Onlar varoluş zincirindeki yerleriyle önem taşıyorlardı. Kartal yalnızca bir kuş

[10] Ebu Davud, Tahâret, 94.

> değil, hayvanlar aleminde bir kraldı. Aynı çerçevede ritüellerin ve toplumsal normların araç olmaktan öte bir anlamı vardı [11]".

Buna karşılık bu düzen anlayışı modern dönemde anlamını yitirmiştir. Artık bireyler ve sosyal gruplar, baştan belirlenmiş bir statü düzeneğindeki yerlerini doldurmazlar; bunun yerine doğuştan getirdikleri farklılıklara rağmen içine girilecek rekabet süreçlerinin sonucunda elde edecekleri sosyal statülere yönelirler. Eşitlik söylemi tam da burada iş görmektedir. Öyle ki bu söylemin son yüzyıldaki kurduğu hegemonya geleneksel adalet söylemini geri plana itmiştir. Dolayısıyla cinsiyet konusuna yaklaşırken mevcut dönüşümü göz ardı etmek ve modern dönemde hakim olan eşitlik söyleminin geleneksel toplumda aranması anakronizme yol açma riski taşımaktadır.

Hakkaniyetli bir aile ve sosyal hayat perspektifini Müslümanlara kazandırmak isteyen Hz. Peygamber, gerekli ahlaki tutumu gündelik yaşamdaki yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanmasına kadar genişletir: "Yediklerinizden onlara da yediriniz, giydiklerinizden onlara da giydiriniz, onları dövmeyiniz ve kötülemeyiniz [12]" ifadesiyle Hz. Peygamber, modern dönemde bir şiddet kategorisi olarak değerlendirilen ekonomik şiddeti açıkça reddetmektedir. Ekonomik şiddete yapılan vurgu yanında müteakip cümlede fiziksel şiddet ve sözel-psikolojik şiddetin reddi de ortaya konulmuştur. Nitekim başka bir hadiste belirtildiğine göre eşinden gördüğü şiddet nedeniyle kolu kırılan Cemile bint Abdullah'ın durumu kendisine bildirildiğinde Hz. Peygamber, şiddetin nedenlerini sormaksızın eşi Sabit b. Kays'a haber göndererek eşini bırakmasını emretmiştir [13].

Hz. Peygamber Veda Hutbesinde erkekleri kadınlara karşı davranışlarına dikkat etmeleri konusunda uyarmış; bu bakımdan 'emanet' kavramı Hz. Peygamber tarafından Müslüman erkeklerin kadınlarla ilgili tutum geliştirirken hesaba katmaları gereken bir ahlaki

---

11 Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, çev. Uğur Canbilen, İst.: Ayrıntı Yayınları, 1991, s. 10-11.

12 Ebu Davud, Nikah, 40-41.

13 Nesai, Talak, 53. Bkz. İ. Hakkı Ünal, "Sünnet ve Şiddet", Şiddet Karşısında İslam, Ankara: DİB Yayınları, 2015: 249-288.

prensip olarak ortaya konulmuştur [14]. Emanete riayet etmeme durumu ise ağır şekilde eleştirilmiştir. Örneğin Hz. Peygamber emanete ihanet etmeyi münafıklığın alametlerinden biri olarak tanımlamıştır: "Münafıklığın alameti üçtür: Konuşunca yalan söyler; söz verince sözünden cayar; kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder [15]". Burada Hz. Peygamber, samimi Müslümanın şahsiyetinde olmaması gereken bir özelliğin altını önemle çizmiştir. Zira münafıklık gerek Kur'ân'da ve gerekse hadislerde gerçek bir iman ve iradeye sahip olmamakla; şüphe içinde bocalamakla ve insanları kasıtlı olarak yanıltmakla suçlanan kişilere işaret eden bir nitelemedir [16]". O halde kadınları Allah'ın emaneti olarak telakki eden ve bu dini-ahlaki prensip ışığında artan bir farkındalıkla tutum geliştiren bir kişinin kadına şiddet uygulamayı emanete ihanet olarak değerlendirmesi ve bu tür bir davranıştan kaçınması beklenir [17].

---

14 Hicri 10. yüzyılda Hz. Peygamber'in hac ibadetini müteakip Arafat'ta Müslümanlara yönelik yaptığı konuşmalarda dikkat çektiği konular arasında hayat hakkına saygı, neslin korunması, mülkiyet hakkına saygı, namusu koruma hakkı, eşitlik, hem kendi hem başkalarının onurunu koruma, suçun bireyselliği, ticarette dürüstlük ele alınmış; ayrıca kadınların hakları gündeme getirilmiştir. Hasan Dam ve Meryem Karataş, "Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru", *Pamukkale* Üni. *İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı 2, 2014: 48-75, s. 55-62.

15 Buhari, İman, 24; "Şehadat", 28; Müslim, İman, 107-108.

16 Münafık kavramının dini literatürdeki yeri için bkz. Hülya Alper, "Münafık", *DİA*, c. 31, İst.: TDV, 2006: 565-568.

17 Feminist yaklaşımın emanet tanımlamasını kadını aciz bırakan bir değerlendirme olarak nitelediği bu satırların yazarının malûmudur. Ancak "emanet" kavramının İslami literatürdeki kullanım genişliği dikkate alındığında mesele netlik kazanır. İslam literatüründe insanın kendisiyle, diğer insanlarla, tabiatla ve ilahi nizamla ilişkisinde emanet kavramı kullanılır. Örneğin Kur'an'ın Ahzab suresinin 33'üncü ayetinde emanet kavramı ruhi, bedeni imkanlar, marifetullah, dini vecibeler anlamlarını kapsamaktadır: "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular; nihayet onu insan yüklendi..." Bu ayet emanet kavramının basit bir mal ilişkisine indirgenemeyeceğini açıkça göstermektedir. Ayrıca söz konusu kavramın içeriğinde, maddi haklar yanında iman, ibadet gibi dini yükümlülükler, beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkanları gerçekleştiren hususların yanı sıra sözleşmeler, nimetlere teşekkür, mesken ve aile mahremiyetine saygı ya da sırların saklanması gibi hususlar da yer alır. Bkz. Ali Toksan, "Emanet", *DİA*, c.11, İst.: TDV, 1995: 81-84. Öte yandan dini yaklaşım tabiatı da emanet olarak algılama yönelimine sahiptir. Bu yönelim, Allah'ın kainatı bir armağan ve emanet olarak insana verdiği ve doğal kaynakların yerli yerince israf edilmeden kullanılması gerektiğini öngören dini inançtan beslenir. Bkz. Ali Ayten, "Sahip Olma mı Emanet Görme mi? Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, Sayı 2, 2010: 203-233, s. 206. İslami kaynaklarda yer alan tüm bu anlam çeşitliliği emanet kavramının maddi ve manevi boyutu şeklinde bir sınıflamaya gidilmesine izin verir. Emanetin maddi

3. İSLAM GELENEĞİ VE KADIN

Kur'ân ve Sünnet'in kadın konusuna yaklaşımını ortaya koyduktan sonra bu bölümde modernitenin ötekisi olarak inşa ettiği ve bir olumsuzlama kategorisi olarak değerlendirdiği gelenekten ve kadın tartışmalarında geleneğin ele alınış biçiminden söz edeceğiz. Ayrıca bu bölümde kadın tartışmalarında hakim olan tekil gelenek okumasına alternatif bir çoğul gelenek okumasının gereğine işaret edeceğiz.

Gelenek en basit ifadesiyle geçmişten günümüze aktarılan şeylerdir. Edward Shils, geleneğin tevarüs edilen nesneleri, inançları, kişi ve olay imajlarını, pratikleri ve kurumları içerdiğini ifade etmektedir [18]. Ona göre gelenek, yapılması ve inanılması makul sayılan şeylere işaret eder:

> "Gelenekten söz ettiğimizde temsilcileri veya koruyucuları bulunan bir şeyden söz ediyoruz. O, olmuş olan, tevarüs edilmiş veya intikal ettirilmiş olan *traditum*'dur. O, geçmişte yaratılmış, icra edilmiş ve inanılmış olan ya da geçmişte var olduğuna, icra edildiğine veya inanıldığına inanılmış olunan şeydir [19]".

Gelenek geçmiş ile bugün arasında kurduğu bağ sebebiyle bir süreklilik zinciri oluşturur ve zincirin kopması önemli toplumsal

---

boyutları içinde insanların birbirlerine korumaları üzere bıraktıkları şeyler, insanın kendi beden ve azaları yanında başka bir takım unsurlar sayılırken; emanetin manevi unsurları arasında iman ve imanla ilgili hususlar, din ve dini hükümler, marifetullah gibi unsurlar sayılır. Bkz. Hüseyin Çelik, "Kuran Nazarında İnsan-Emanet İlişkisi: Ahzab Suresi 72.-73. Ayetleri Bağlamında Bir Tahlil", *C. Ü.* İlahiyat *Fakültesi Dergisi*, c. 15, sayı 2, 2011: 79-99, s. 87-88. Bu durumda kavramın toplumsal cinsiyet açısından değerlendirmesi yapıldığında kadınların emanet olarak telakki edilmesi yanında erkeklerin de kadınlar için emanet olacağı değerlendirmesi yapılabilir. İnsan-insan, insan-toplum ve insan-tabiat ilişkilerini hak ve sorumluluk dengesi içinde değerlendiren dini tasavvur açısından bu kavramsallaştırma bir toplumsal kategoriyi ikincilleştiren ya da aciz bırakan bir durum ortaya koymaz; aksine dinin toplumsal düzene yaptığı değersel bir katkıya işaret eder. Öyleyse emanet prensibinin topluma etkin biçimde anlatılabilmesi hem şiddete yönelik farkındalığın artırılması hem de şiddeti azaltıcı mekanizmaların daha işler hale gelmesi için önemli bir çaba olabilir. Bu konuda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve sivil oluşumların emanet prensibi merkezli farkındalık çalışmalarının teşvik edilmesi ve farkındalık oluşturmada en etkin araçlardan olan medya ve diğer iletişim araçlarının desteğinin alınması şiddetle mücadele önemli katkılar sunabilir.

18 Edward Shils, "Gelenek", *Doğu-Batı*, Kasım Aralık Ocak 2003-2004: 101-131, s. 110.

19 Shils, s. 111.

sonuçları beraberinde getirir [20]. Zincirin koparıldığı duruma işaret eden modernlik özünde gelenekle bir karşıtlık içindedir [21]. Gelenek, modernitenin kendini tanımlamasında önemli bir öteki işlevi görmüştür ve modernite tarafından dogmayı, bilgisizliği, dini hoşgörüsüzlüğü, hurafeyi, cehaleti kısaca modern olmayanı ihtiva etmekle suçlanmaktadır. Kadın tartışmalarında bunlara ek olarak ataerkil düzeni, kadın üzerindeki eril hegemonyayı, şiddet ve baskıyı meşrulaştırmayı ifade eder. Dini geleneklerin kadını ikincilleştirdiği ve denetlediği önermesi modern çağın kadın tartışmalarında genel geçer bir hakikatmiş gibi savunulmaktadır [22]. Konu İslam geleneğine geldiğindeyse bu eleştirilerin en şiddetlisiyle karşılaşılır ve kimi zaman direkt olarak İslam dini, kimi zaman ise durağan bir İslam yorumuna işaret eden geleneksel İslami anlayış kadın karşıtlığıyla suçlanır.

Modern toplumları inceleme amacındaki sosyal bilimlerin ortak anlatısında geleneksel ve modern toplum ayrımı yapılırken geleneksel toplum, değişimi az, değer ve normların belirleyiciliği yüksek, birincil ilişkilerin ön planda olduğu yapılar olarak değerlendirilir. Buna karşılık dinamizmi yüksek, bireyselliğin ve ikincil ilişkilerin önemli olduğu, kurumsallaşmış rasyonel yöntemlerin hakim olduğu modern toplum tasviri vardır. Ancak gelenek sanıldığı kadar statik, tek biçimli ve tekil bir içeriğe sahip değildir; dahası tekil içerikli bir gelenek okuması modernizmin kendini inşa sürecinde işlevsel bir iddia olarak kullanılmıştır.

Talal Asad'ın işaret ettiği gibi gelenek kavramı modernist bakış açısının gösterdiğinden daha titiz bir teorik ilgiyi gerektirir:

> "Gelenekten sanki homojen zamanda devam eden değişmez özmüş gibi bahsetmek zamanın pratik, deneyim ve olay tanımını aşırı basitleştirmektir. Geleneği geçmişten gelen değişmez bir kültürel özün mirası olarak temsil ettiğimiz takdirde –sanki

[20] Geleneğin otoritesine dayanan dini bir hafıza zinciri olarak değerlendiren çalışması için bkz. Daniéle Hervieu-Léger, *Religion as a Chain of Memory*, çev. Simon Lee, Cambridge: Polity Press, 2000.

[21] Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, İst.: Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 37.

[22] Bu yaklaşım için bkz. Fatmagül Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında İslam*, İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

> "geçmiş" ve "gelecek" bu nesnenin geleceğe aktarıldığı düz yol üzerindeki yerlermiş gibi- zamansal iç yapısına dair meseleler gölgede kalmaktadır". [23]

İslam geleneğine bakıldığında bin dört yüz yıllık bir süreçte hayata geçen tecrübeler geleneğin konusu olmaktadır; dolayısıyla tekil içerikten söz etmek mümkün değildir. Bu yaklaşım bir sürekliliğin ve istikrarı sağlayan temel bir anlayışın olduğu gerçeğini reddetmez ya da genel bir İslam geleneği başlığına itiraz etmez ancak geleneğin kendi içindeki devingenliğini (her ne kadar modern dönem kadar olmasa da) ve çeşitliliğini (İslam toplumlarındaki çok dinli, pek çok etnik gruptan ve çok kültürlü tabakalaşma düzeneğindeki farklılıkları göz önüne aldığımızda) görmenin gereğine işaret eder.

Geleneğin yorumları, intikal sürecinde değişime uğrar. Ortak kaynaktan beslense de içeriğinde farklı varyasyonlara sahip olan gelenek, içeriden bakıldığında değişikliğe uğramamış gibi görünse de dışarıdan biri gelenek içindeki benzerlik ve farklılıkları fark edebilir. Örneğin Marksist sosyalistlerle ütopyacı sosyalistler arasındaki benzerlik ve farklılıklar sosyalizm geleneği içerisinde tespit edilebilir [24].

İslam geleneği de kendi içindeki çeşitliliğiyle ortak kaynaktan beslenen çoğul bir muhteviyatı ortaya koyar. Gelenekselci ekolün önemli temsilcilerinden Seyyid Hüseyin Nasr bu durumu şöyle ifade eder:

> "İki yüzyıl önce, bir Batılı, Konfüçyüsçü bir Çinli veya Hindistanlı bir Hindu, İslam'ı incelemeye kalksaydı karşısına tek bir İslam geleneği çıkacaktı. Böylesi bir araştırmacı, sayısız düşünce ekolünü, fıkhi ve kelami yorumu ve hatta ana gövdeden kopmuş birçok mezhebi gözlemleyebilecek; itikadi ve ameli anlamda hem ortodoksluk hem de heterodokslukla karşılaşacaktı. Ancak bütün gözlemledikleri; bir tasavvuf şeyhinin batıni ifadelerinden bir alimin fıkhi içtihatlarına, Şamlı Hanbeli bir tabibin

[23] Talal Asad, *Sekülerliğin Biçimleri*, çev. Ferit Burak Aydar, İst.: Metis Yayınları, 2016, s. 262.
[24] Shils, s. 112.

> katı kelami görüşlerinden Şia'nın kimi aşırı biçimlerinin dengesiz fikirlerine kadar, şu veya bu derecede aynı İslami geleneğe ait olacaktır ki işte bu, kökleri Kur'an ve hadisle, gövdesi ve dalları gelenekle beslenmiş; on dört yüz yıl boyunca gelişip yer kürenin hemen her köşesine yayılmış bulunan biricik ilahi kaynak ağacıdır [25]".

Nasr'ın işaret ettiği üzere belli bir dünya görüşünü temsil etmesi açısından bir İslam geleneğinden söz etmek mümkündür. Ancak içerdiği farklı yaklaşım, ekol veya tutumlar, geleneğin tekilci okumalar yerine çoğul okumalarına olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu durum, 'İslam'da kadın' tartışmaları açısında da önemlidir.

İslam'da kadına dair yapılan tartışmalar, çoğunlukla ikili karşıtlıklar üzerinden ya savunmacı ya da itham edici önermelerle yapılır. İtham edici önermeler İslam'da/İslam toplumlarında kadının eril iktidar karşısındaki acziyetine ve ikincilliğine vurgu yaparken [26]; bunun karşısında savunmacı yaklaşım sahipleri İslam ve gelenek arasına bir çizgi çekerek İslam'ın kadına verdiği değere karşılık ataerkil dini geleneğin kadını ikincilleştirdiğini savunur [27]. Son tahlilde her iki yaklaşım da geleneğin ataerkil baskıcı yapısı ve olumsuz kadın algısı üzerinde uzlaşmış olur. Tartışmaya dahil olan üçüncü yaklaşım ise İslam'ın ve İslam geleneğinin kadını engellemediğini aksine potansiyelini ortaya koymasına imkan verdiğini iddia eder. Ancak sistemli bir yaklaşım ortaya koyamayan bu görüş sahipleri çoğu zaman alt alta sıraladıkları birkaç kadın profiliyle altın çağ söylemi çerçevesinde kalırlar [28].

---

25 Seyyid Hüseyin Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, İst.: İnsan Yayınları, 2004, s. 11.

26 İtham edici yaklaşım için bkz. Necla Arat, *Kadın Sorunu*, İst.: Edebiyat Matbaası, 1980; İlhan Arsel, Şeriat ve Kadın, İst., 1989.

27 Amine Vedûd-Muhsin tefsir geleneğini kadına yaklaşımı açısından eleştiriye tabi tutar ve kadın bakış açısıyla oluşturulmuş tefsirin önemine işaret eder. Bkz. Amine Vedûd-Muhsin, *Kur'ân ve Kadın*, çev. Nazife Şişman, İst.: İz Yayınları, 1997.

28 İslam'da kadın konulu tartışmalarda ortaya çıkan farklı yaklaşımlar içi bkz. Sıddık Ağçoban, "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar", Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 2 (1), 2016: 14-24.

Burada ortaya koyacağımız geleneğe çoğulcu bakış ise farklı bir manzarayla karşılaşmamıza vesile olabilir. Mevcut çalışmalar ve hâlihazırda süre giden araştırmalar kadının gelenekle ilişkisine dair okumalarda eleştirel yeni bir bakışın gereğini ortaya koymaktadır.

'İslam geleneğinde kadın' başlığı altındaki önermeler genel olarak dünyada ve özel olarak ülkemizde her zaman için kadınların bilimsel faaliyetten, yönetim ve siyaset sahasından, sosyal hayat ve sivil yaşamdan uzak olmaları ve yalnızca ev içi rolleriyle ilişkilendirilmiştir [29]. Böylece geleneğe tekilci yaklaşım karşısında kadınlık durumuna da tekilci bir yaklaşım geliştirildiği gözlenebilir. Sanki tarih boyunca tek bir Müslüman kadın kategorisinden söz edilebilirmiş gibi kadınlar tüm sosyal, siyasi, ekonomik, etnik, kültürel ve eğitim farklılıklarından soyutlanarak tekil bir okumaya maruz bırakılmaktadır [30]. Beklenenin dışındaki profiller ise norm dışı ya da istisna olarak değerlendirilir. Böylece hem gelenek hem de kadın, ataerkil yaklaşımın eleştirisini yapma pahasına tekil okuma tahakkümüne maruz bırakılır.

Burada teklif edilen yaklaşım tekil olmayan bir kadınlık okumasını tekil olmayan bir gelenek okumasına denk getirmeyi hedeflemektedir.

---

[29] Örneğin Osmanlı döneminde kadınların körü körüne tabi olunan bir gelenek içinde ezildiklerine dair inanca rağmen hukuk-kadın ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar bu önermenin aksine delil oluşturacak niteliktedir. Söz konusu çalışmalar göstermektedir ki aslında kadınlar farklı toplumsal olguların sağladığı avantajları kullanmışlar ve mevcut yapılara oluşturdukları farklı stratejilerle cevap vermişlerdir. Bk. Dicle Koğacıoğlu, "Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği" *Cogito*, s. 58, 2009: 350-381, s. 358. Osmanlı döneminde kadınların malları üzerindeki tasarruf hakları, vakıf kurma ve yönetme konusundaki etkinlikleri, karşılaştıkları sorunlarda farklı mezhepler arasındaki imkanları kullanabilmeleri kadınların gücüne dair önemli detaylar içerir. Örneğin 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Kayseri'de mahkeme kaydı yapılan mal ve emlak satışlarının %40'ının taraflarından en az biri kadındır. Bu oran aynı tarihlerde Amasya bölgesinde daha yüksek, Trabzon ve Karaman'da biraz daha düşüktür. Yine 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde kayıtlı 2517 vakıftan %36'ı kadınlar tarafından kurulmuştur. Kadınlar kurdukları vakıfları çoğu defa kendileri yönetmişlerdir. Aile konularında da kadınların farklı yöntemler geliştirdikleri gözlenmiştir. Örneğin Osmanlı devletinde kocasından boşanmak isteyip bunu başka yolla başaramayan kadınlar Divan-ı Hümayûn'a başvurup boşanmayı sağlama yoluna gitmişler ve belli ölçüde başarılı olmuşlardır. Zamanla bu durum Hukuk-u Aile Kararnamesi'nde farklı mezheplerden yararlanarak geliştirilen boşanma imkanlarıyla çözülmüştür. Bk. M. Akif Aydın, "Kadın", *DİA*, c. 24, İst.: TDV, 2001: 86-94, s. 89.

[30] Nazife Şişman, "İslam ve Cinsiyet Meselesi: Metodolojik Problemler", *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet 2*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012: 63-80.

Bu yaklaşım günümüz İslam-gelenek ve kadın tartışmalarında daha verimli bir alanı ortaya çıkaracaktır. Zira, tarihi süreçte İslam toplumlarında ilim, siyaset, edebiyat ve sanat gibi pek çok alanda ortaya çıkan kadın aktörleri gündemimize almak gelenek-din-kadın tartışmalarında alternatif yaklaşımlara kapı açacaktır. Her birini ele almak bu tebliğin sınırları nedeniyle mümkün olmadığından tarihi süreç içinde farklı alanlarda öne çıkan kadınların katkılarına dair örnekler üzerinden yaklaşımımızı netleştirmeye çalışacağız.

Kadın kategorisine tekil bir yaklaşımın İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren mümkün olmadığını belirtmemiz gerekir. Zira toplumda köle kadınlardan üst sınıf kadınlara, ilimle uğraşanlardan ticaretle uğraşanlara kadar pek çok kadın tipinden söz etmek mümkündür. İlk dönem İslam toplumuna dair yapılan araştırmalar ve günümüze ulaşan eserler kadınların toplumsal işleyişin her aşamasında aktif olarak yer aldığını ortaya koymaktadır [31]. Örneğin ilk dönem İslam tarihi ve şahsiyetlerini ele aldığı *Tabakat* adlı eserinin son ciltini sahabe ve sonraki nesildeki kadınlara tahsis eden İbn Sa'd (v. 845), Müslüman kadınlar hakkında bilgi verirken ilimle ilgilenmelerinden, sosyal hizmet sahasında yer almalarından söz ettiği gibi savaşlarda hem bizzat silahlanarak cephelerde savaşmalarından hem de yaralıların tedavisindeki yararlılıklarından söz eder [32]. Modern araştırmacılardan M. Birekul'un yaptığı çalışmalarda da ticaretten sağlığa, terzilikten zabıtalığa kadar birçok mesleğin sahabe kadınlar tarafından icra edildiği tespit edilmiştir. Bu şahsiyetlerin arasında deri işleme ve dikme sanatında usta olan Hz. Peygamber'in eşi Zeynep bint Cahş'ta bulunmaktadır. Yine doktor olan Esma bint Ümeys'in -İbn Sa'd'a referansla- Hz. Peygamber vefat ettiğinde elini onun iki omzunun arasına koyup vefat ettiğini söyleyerek şüpheleri giderdiği de belirtilmektedir [33].

---

31 Mehmet Birekul, "Adalet-Eşitlik Dikotomisi ve Toplumsal Bir Tip/Cinsiyet Olarak İlk Dönem İslam Toplumunda Kadın", *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, No. 1., 2015: 113-131, s. 122.

32 Mustafa Fayda, "Sâhibu't-Tabakât İbn Sa'd", *Siyer Araştırmaları Merkezi*, 2014, s. 8.

33 Birekul, s. 123. Hz. Peygamber döneminde sağlık alanında hizmet verdiği kesin olarak tespit edilen kırk üç kadın sahabeyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İst.: Ayışığı Kitapları, 2001.

Aslında ilk dönem İslam toplumunda aktif olarak sosyal hayata etki eden kadınların başında güçlü kişiliğiyle temayüz eden Hz. Âişe gelir. Gerek Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde gerek vefatı sonrasında Müslümanlar üzerindeki hem ilmi hem siyasi açıdan etkisi göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde hakim olan Müslüman kadın tanımlamasından oldukça farklı bir profil karşımıza çıkar. Pek çok benzerleri arasından başka bir örnek verecek olursak Hz. Aişe'nin yetişmesine katkıda bulunduğu yeğeni Aişe bint Talha, üst sınıfa ait bir Müslüman kadının toplumsal ve ilmî sahada ortaya koyduğu güçlü profille, beklentilerin ve ezberlerin dışında kadınların varlığı ve meşrûiyetine işaret eder [34].

Yine bu ilk dönemde, Hz. Hatice başta olmak üzere ticaretle uğraşan kadınlar mevcuttur ve iş hayatının bizzat içinde oluşları toplum içinde menfî yorumlara neden olmamıştır. Örneğin, Kayle el-Enmâriyye olarak tanınan bir kadın sahabî, Hz. Peygamber'e ticari faaliyetleri esnasında karşılaştığı durumlardan söz etmiş ve Hz. Peygamber'den durumu hakkında tavsiyeler almıştır. Konumuz açısından önemli olan nokta ise cinsiyetinden ötürü ticari faaliyette bulunamayacağına dair hiçbir uyarıyla karşılaşmamasıdır [35].

İlk dönem Müslüman kadınlar arasında Şifa binti Abdullah ve Semra binti Nüheyk el-Esediyye gibi zabıta görevi icra eden kadın sahabiler de mevcuttur. Sağlıklı kaynaklardan günümüze ulaşan bilgilere göre örneğin Semra elinde kırbacıyla çarşı-pazar dolaşarak düzeni korumakla görevlendirilmiştir. Benzer şekilde okuma yazma bilen Şifa da Hz. Ömer'in hilafeti döneminde bile bu görevi icra etmiştir. Görülen o ki tüm bu süreçlerde kadınlık vasfı toplumsal alandaki düzeni koruyucu yöneticilik vasfı açısından engel olarak değerlendirilmemiştir.

---

[34] Ayşe binti Talha için bkz. Fatıma Zehra Kamacı, "Tâbiîn Döneminden Seçkin Bir Kadın Portresi Aişe bint Talha", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 49, Aralık 2015: 127-160. Yine İlk dönem İslam tarihinde Kadın sahabeler üzerine önemli bir çalışma için bkz. Ayşe Esra Şahyar, *Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahabiler*, İstanbul: Akdem Yayınları, 2016.

[35] İbn Mace, Ticaret 29. Bkz.Ali Toksarı, "Hz. Peygamber Devrinde Kadın", *Diyanet* İlmi *Dergi*, sayı 4, c. 29, Ekim-Kasım-Aralık 1993: 67-80, s. 76.

Öte yandan, ilk dönem İslam tarihinde kadınların erkekler gibi diledikleri kişileri korumaları altına alma hakkına sahip olduklarını (eman vermek) [36], istemedikleri kişilerle evlendirildiklerinde itiraz ettiklerini ve bu itirazların bizzat Hz. Peygamber tarafından dikkate alınarak evliliklerinin sonlandırıldığını, savaşlara katıldıklarını, mahkemelerde dikkate alındıklarını hatta hakimlerin kararlarını değiştirmelerine vesile olduklarını (örneğin kadın sahabînin bir Hadisi iletmesiyle hakimin kararını değiştirmesi vakası [37]) söylememiz gerekir.

4. İLİM GELENEĞİNDE KADIN

İlimlerin gelişmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren Müslüman kadınlar kendi katkılarını sunmuşlar; başta Hz. Peygamber'in en yakınındakiler olmak üzere sahabe kadınlar ve sonraki dönemlerdeki Müslüman kadınlar ilim tahsilinde olduğu kadar talebe yetiştirmede de aktif vazife almışlardır [38]. Şüphesiz bu kadınlar tıpkı dönemlerinde ilimle iştigal eden erkekler gibi aynı fikri otoriteye sahip olmuşlar, aynı ilmi metotları ve kaynakları kullanmışlardır [39].

İslam geleneğinde yer edinmiş fıkıh ve hadis alimi kadınlar hakkında yaptığı araştırmalarla dikkat çeken M. A. Nadwi, *Muhaddisat* adlı eserinde bilgilerine ulaşabildiği ilimle uğraşan yaklaşık sekiz bin Müslüman kadın alimin biyografisinden söz eder. Ele aldığı kadınlar arasında İslam dünyasının birçok bölgesindeki büyük cami ve medreselerde kadın-erkek öğrencilere hadis ilmi okutanlar olduğu gibi fetva veren, Kur'ân'ı tefsir eden, kadıların verdiği hükme yerine göre muhalif olabilen, yöneticileri eleştiren, insanlara vaaz verenler de mevcuttur [40]. Aslında birçok klasik kaynakta ilim sahasında

---

36 Hz. Peygamber'in kızı Hz. Zeynep'in Müslüman olmayan eski eşini koruması altına alması (eman vermesi) için bkz. Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, İst.: Beyan Yayınları, 2004, s. 197-198.

37 Muhammad Akram Nadwi, *al-Muhaddithat: The Women Scholars in Islam,* Oxford: Interface Publications, 2007, s. 16.

38 Bu anlamda kendisine en çok referans verilen isimlerin başında Hz. Aişe gelir. İslami ilimlerin gelişimi açısından Hz. Aişe'nin son derece kritik bir rolü olmuştur.

39 Nadwi, s. XIV.

40 Nadwi, XIV.

otorite sahibi kadınlardan söz edilir. Örneğin *el- Cevâhiru'l-mudiyye* fî *tabakâti'l-hanefiyye* adlı eserinde Hanefi fakihlerini ele alan el-Kureşî (v. 1373), kadın alimlere bir bölüm ayırmış ve takdiminde "Bizim (Hanefi fakih) meslektaşlarımız arasında yer alıp (bilgileri) bana ulaşan kadın bilginlerden söz edeceğim" demiştir [41]. Yine en güvenilir hadis kaynaklarından olan Müslim (v. 875), *Tabakât*'ında sahabe dönemi sonrası nesilden (tabiûn) olan 95 kadın muhaddisten söz etmiş; İbn Hıbbân (v. 965) ise *Kitabü's-Sikât* adlı eserinde aynı nesilden 66 kadın muhaddisten söz etmiştir [42].

Ümmü'd-Derdâ (v. 701), tabiûn döneminin en önemli kıraat, fıkıh ve hadis alimlerindendir. Aralarında erkeklerin de bulunduğu pek çok kişinin hocası olan Ümmü'd-Derdâ'nın derslerine katılanlar içinde Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan (v. 705) da bulunmuştur [43]. Öte yandan, Şam'da meşhur bir hadis alimi olan Sittü'l-vüzerâ bint Ömer ibn el-Müneccâ (v. 1316) Kahire'ye davet almış; oraya gittiğinde toplumun ileri gelenlerinin katıldığı dersler vermiştir. Zeyneb bint el-Kemal (d. 740) de yine kendi döneminin ünlü alimlerindendir [44].

İslam tarihinde ilim yolculukları meşhurdur. İstenilen ilmi uzmanlarından öğrenebilmek için dönemin ilim merkezleri sayılan şehirlere yapılan uzun ve meşakkatli yolculuklar sadece erkeklerin değil; Müslüman kadınların da tecrübeleri arasındadır. Örneğin ünlü hadis bilgini Şeyha Ümmü'l-Kirâm Kerime bint Ahmed ibn Hâtim el-Merveziyye (v. 1071/h. 463), Isfahan, Kudüs, Mekke yolculukları yapmış; gittiği yerlerdeki önemli hocalarla hadis sahasında çalışmıştır. Yine bu isimlerden Ümmü Abdülkerim Fatıma bint Sa'd el-Hayr ibn Muhammed İbn Sehl el-Ensari el-Endülüsi el-Balansi (v. 1204/h. 600) de uzun ve çok sayıdaki ilim yolculuklarıyla meşhur olan ve Moğol istilasından evvel Müslüman doğu hakkındaki bilgilere verdiği katkılarla tanınan bir alimdir.

---

41 Nadwi, XXI.

42 Mehmet Eren, "Kadınların Hadis İlmine Katkıları" *AÜİFD*, C. XLIV, sayı 1, 2003: 83-110, s. 87.

43 Ayşe Esra Şahyar, Ümmü'd-Derdâ el-Vassâbiyye, *DİA*, c. 42, İst.: TDV, 2012: 316-317.

44 Nadwi, s. 154.

Kadın bilginlerden ilim tahsil eden çok sayıdaki alimin varlığı İslami ilimler sahasında kadınların etkisinin önemine işaret eder. Örneğin İbn Asâkir'in (v. 1175/h. 571) kadın hocalarının sayısı sekseni bulurken; Ebu Sa'd es-Sem'ânî'nin (v. 1167/h. 562) altmış dokuz, İbn Hacer'in [45] (v. 1449/h. 852) ise elliden fazla kadın hocası olduğu bilinmektedir. İbnü'l-Cevzi (v. 1201/h. 597) ise üç kadın hocadan ders almıştır [46]. İmam Şafii (v. 820/204), İmam Ebu Hanife (v. 767/ h. 150), İmam Malik (v. 795/ h. 179), Hatib el-Bağdadi (v. 1071/ h. 463), Ahmed bin Hanbel (v. 855/ h. 241), İmam Buhari (v. 870/ h. 256), İbn Teymiyye (v. 1225/ h. 622) gibi büyük İslam alimleri de kadın hocalardan dersler almışlardır.

İslam tarihinde dini ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, kimya gibi farklı bilimsel sahalarda çalışmalar yapmış kadın bilim insanları da yer almıştır. Bunların içinde günümüzde hala eğitim vermeye devam eden dünyanın ilk yükseköğretim merkezlerinden olan Karaviyyin Üniversitesi'ni kuran Faslı Fatıma el-Fihriyye (v. 880) gibi bilimsel faaliyetin icrası ve aktarımı için ön ayak olanlar bulunduğu gibi dönemin astronomi biliminin en önemli ölçüm cihazı olan usturlap yapan Halep'li Meryem el-İcliyye (10.yy.) de bulunur [47]. Öte yandan, 10. yüzyılda İslam coğrafyasının Batı yakası Endülüs'teki Kordoba'da geometri ve cebir problemlerindeki başarılarıyla meşhur olan Labana, Halife II. Hakem tarafından sekreterliğe yükseltilmiştir [48]. Bağdat'ta ise matematik sahasında adını duyuran Bintu'l-Mehâmili lakaplı Suteyte Ümmü Abdülvahid (v. 987) dikkat çekmiştir. Kimya alanında da Meryem el-Zinyani (8. yy.) ismi öne çıkmıştır [49].

---

45 Bu konuda bk. Muhammet Yılmaz, İbn *Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2008.

46 Nadwi, s. 141.

47 İslam tarihinde bilim sahasında kadınların katkısı için bakınız: Salim al-Hassani, "Women's Contribution to Classical İslamic Civilisation: Science, Medicine and Politics": http://www.muslimheritage.com/article/womens-contribution-classical-islamic-civilisation-science-medicine-and-politics#sec_1 (02.05.2016)

48 S.P. Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, v. III., Philadelphia: J. P. Lippincott Company, 1904, s. 447.

49 Müslüman bilim insanlarının ve kadınların katkıları için bkz. www.muslimheritage.com, www.ce4tf.org, fstc.org.uk, www.1001inventions.com

İslam geleneğinde dini ilimler ve doğa bilimleri alanlarında etkinlik gösteren kadın bilginlerin, yükseliş dönemi İslam medeniyetine katkıları görmezden gelinemeyecek niteliktedir. Ancak zaman içinde Müslüman kadınların bilgi üretim ve aktarım sahasındaki etkinliklerini yitirdikleri ve ancak son on yıllar içinde yeniden bu alana dönme çabası içinde oldukları da bir gerçektir. Öyleyse şu soruyu sormak gerekir: Yükseliş dönemine kıyasla ilerleyen dönemlerde kadınların ilimler sahasından çekilişinin nedenleri nelerdir?

Bu konuda M. A. Nadwi'nin görüşü Yunan felsefesinin İslami ilimlere nüfuzuyla ilgilidir. Yunan felsefesinde yer edinmiş olan kadını ontolojik açıdan ikincil bir varlık olarak değerlendiren yaklaşım, Yunan felsefe ve mantığının İslami ilimlerdeki etkinliğinin artışına bağlı olarak İslam'da kadının konumuna bakışı da etkilemiştir. Nadwi, konuyla ilgili olarak araştırmaları sırasında Harici, Şii, Zeydi ve İbadi mezheplerinde onlarca kadın alime rastladığını, buna karşılık Yunan felsefesinden çokça etkilenen Mutezile mezhebinde kadın alime rastlamadığını belirterek fikrini temellendirmektedir. [50] Kadınların ilim sahasından çekilişlerinin kuşkusuz bunun dışında da toplumsal ve siyasi nedenleri vardır. İslam tarihindeki sosyolojik değişimlere ek olarak ortaya çıkan savaşlar, haçlı seferleri, Moğol istilaları ve uzun sömürgeci işgal dönemlerinin ürettiği dalgalanmalar sadece kadınların ilim sahasından çıkışının değil genel olarak ilim ve bilimsel alandaki gerileyişin açıklanmasında dikkat edilmesi gereken faktörlerdendir.

5. YÖNETİM GELENEĞİNDE KADIN

Hz. Peygamber döneminde kadınlar siyasi alandan uzak kalmamışlar, bizzat erkekler gibi dini, siyasi ve hatta askeri konuların muhatabı olmuşlardır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da halife seçimi işinde yer almışlardır. Bu konuda, yönetim işlerine dair gelen eleştiriler karşısında Hz. Osman'ın sahabenin ileri gelenlerine ve bunların içinde Hz. Peygamber'in eşlerine danışmadan tayin yapmayacağını

[50] Bu konuyla ilgili Muhammed Ekrem Nedvi'yle yapılan röportaja bakılabilir: http://www.timeturk.com/tr/2010/03/09/felsefeciler-kadinlari-ilimden-uzaklastirdi.html

belirtmesi önemli bir detaydır [51]. Yine Hz. Aişe'nin ilk dönem İslam siyasi tarihindeki etkinliği ve önemi görmezden gelinemeyecek niteliktedir.

Sonraki dini meseleler arasında kadının yönetici olup olamayacağı bir fıkıh sorusu olarak tartışılmıştır. Esasen bu konu halen güncelliğini korumaktadır. Ancak bu tartışmalardan ayrı olarak İslam geleneğinde çok sayıda kadın yönetici ortaya çıkmış [52], içlerinde tıpkı erkek hükümdarlar gibi adına para bastırıp hutbe okutanlar olmuştur. Örneğin Eyyubi Hükümdarı el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüb Haçlılarla savaşırken ölünce yerine geçen oğlu Turan Şah'ın ortaya çıkardığı huzursuzluklar sonucunda el-Melikü's-Salih'in eşi Şecerüddür (v.1257) 1250'de hükümdar olmuştur. Bu olay Türk Memlükleri'nin başlangıcı olmuş; Memlüklüler dönemi tarihçilerinden Makrizî (v.1441) onu Memlük Devleti'nin ilk sultanı saymıştır [53]. Mısır'ı kısa süre yöneten, adına para bastırıp hutbe okutan Şecerüddür, haçlılarla yapılan savaşta esir alınan Fransız kralı IX. Louis'i işgal ettiği yerlerden çıkması, İslam topraklarına saldırmamaya yemin etmesi ve bir miktar para ödemesi şartlarıyla serbest bırakmıştır.

1021-1023 arasında Fatımi prensesi Halife el-Hakem'in kız kardeşi Sittü'l-mülk, Sultan Naibi sıfatıyla Mısır bölgesini yönetmiştir. Aynı yüz yılda Yemen'de iki kadın hükümdar ortaya çıkmıştır. Bunlardan Esma bint Şihab es-Suleyhiye (v.1087) devleti eşiyle birlikte yönetmiş; hem eşi hem de kendi adına hutbe okutmuştur [54]. Daha sonra Hürre Erva es-Süleyhiye (v.1138) Yemen'i yaklaşık yarım yüzyıl yönetmiştir. Eşinin felç geçirmesi üzerine devlet işlerini kendisine bıraktığı Hürre Erva es-Suleyhiye, küçük Belkıs lakabıyla da tanınır [55].

Selçuklu melikesi Mama Hatun (v.1201), ağabeyi ve yetişkin yeğenleri varken ağabeyi Nâsırûddin Muhammed'in ardından devlet yönetimini devralmıştır. Arap kaynaklarında "Erzurum sahibesi"

---

51 Aydın, s. 90.

52 Bu konuda önemli bir çalışma için bkz. Fatıma Mernissi, *The Forgotten Queens of Islam,* çev. Mary Jo Lakeland, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

53 Cengiz Tomar, "Şecerüddür", *DİA*, c. 38, İst.: TDV, 2010:404-405, s. 404.

54 Mernissi, s. 115.

55 Cengiz Tomar, "Suleyhîler", *DİA*, c. 37, İst.: TDV, 2009: 480-481, s. 480.

olarak bilinir [56]. Benzer şekilde Delhi bölgesinde iktidara gelen Raziye (v.1240), Türk kökenli bir kadın hükümdardır. Delhi Sultanlığının başında bulunan babası Sultan İltutmuş, bir sefere çıkarken oğulları bulunmasına rağmen Delhi'nin yönetimini kızı Raziye'ye devretmiştir [57]. 1236'da başa geçen Raziye Begüm kendi adına para bastırmıştır [58]. Öte yandan aynı yüz yılda adına hutbe okunup sikke basılan kadın hükümdarlardan biri de Salgurlu tahtına çıkan Âbiş Hatun (v.1286) olmuştur [59].

Maldivlerde, ünlü seyyah İbn Batuta'nın (v. 1368) kendisinden söz ettiği Hatice Sultan (1347-1379) 33 yıl devlet yönetmiş; ondan sonra da kız kardeşi Meryem tahta geçmiştir. Meryem'den sonra aynı aileden Fatıma Sultan 1388'e kadar bölgeyi yönetmiş; böylece Maldivlerdeki Müslümanlar kırk yıl Müslüman kadın yöneticiler tarafından idare edilmiştir [60]. Öte yandan, Sumatra adasının kuzeyinde yer alan Açe Sultanlığı 17. yüzyılın ikinci yarısı boyunca (1641-1699) dört prenses tarafından yönetilmiştir [61].

Müslüman Afrika coğrafyası da kadın yöneticilere tanıklık etmiştir. Kraliçe Amine Zaria (v.1610), 1536'da kurulan Zazzau krallığını kuran Bakwa Turunku'nun kızıdır [62]. Başarılı savaş stratejisiyle tanınan Amine otuz dört yıllık yönetimi boyunca Zazzua krallığının

---

56 Dursun Ali Şeker, "Mama Hatun", *DİA*, c. 27, İst.: TDV, 2003: 548. Şeker, Mama Hatun'a dair şu bilgiye değinir: "Selâhaddîn-i Eyyûbî Suriye'den kuzeye doğru yayılma politikası takip ediyor, Türkmen beylerini itaat altına almaya çalışıyordu. Bu maksatla yeğeni Meyyâfârikîn hâkimi Takıyüddin Ömer'e görev verdi. Takıyyüddin, Ahlatşahlar'a ait topraklardaki Hani'yi 587'de (1191) işgal etti ve Ahlatşah Seyfeddin Begtemür'ü yenilgiye uğrattı. Bundan cesaret alarak Ahlat üzerine yürüyüp şehri kuşattıysa da başarılı olamadı. Geri dönüp yine Begtemür'e bağlı Malazgirt'i kuşattı. Malazgirt mancınıkla dövüldüğü sırada Mama Hatun askerinin başında Takıyyüddin Ömer'e yardıma geldi. Takıyyüddin Ömer'in 19 ramazan 287'de (10 Ekim 1191) vefatı üzerine kuşatmaya son verildi".

57 Cengiz Tomar, "Radıyye Begüm", *DİA*, c. 34, İst.: TDV, 2007: 387.

58 Mernissi, s. 89.

59 Faruk Sümer, "Âbiş Hatun", DİA, c. 1, İst.: TDV, 1988: 310-311.

60 Mernissi, s. 108.

61 Sher Banu A. L. Khan, "The Sultanahs of ACEH, 1641-99", *Aceh: History, Politics and Culture,* Arndt Graf, Susanne Schroter, Edwin Wieringa (ed.), Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2010: 3-25.

62 Salim al-Hassani, "Women's Contribution to Classical Islamic Civilisation: Science, Medicine and Politics" http://www.muslimheritage.com/article/womens-contribution-classical-islamic-civilisation-science-medicine-and-politics (10.05. 2016).

sınırlarını en geniş noktasına ulaştırmıştır. Krallığının kalıntıları olan güvenlik duvarları günümüze kadar ulaşmış ve 'Zaria duvarları' olarak tanınmıştır.

Yukarıda bir kısmına yer verdiğimiz Müslüman yönetici kadınlar tarihin farklı dönemlerinde ve İslam dünyasının farklı bölgelerinde ortaya çıkmış, devletler yönetmiş; birçoğu kendi adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştır. Kadınların yönetimde söz sahibi olamadığına dair benimsenen hakim gelenek okumasına rağmen yukarıdaki isimler ve burada yer veremediğimiz daha pek çoğu bu iddianın aksine bir tarihsel gerçekliğe işaret etmektedir. Hükümdar olmasa da devlet yönetimindeki etkinliği inkâr edilemeyecek nitelikteki birçok hanedan mensubu kadının hikâyesi günümüz popüler kültür unsurlarına kadar sirayet etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman üzerindeki etkisiyle tanınan Hürrem Sultan, küçük yaşta tahta geçen oğlu dolayısıyla devletin yönetiminde bilfiil rol almış olan Kösem Sultan bunların en meşhurlarındandır. Şüphesiz bu isimler ve diğer pek çok kadın İslam (devlet) geleneğinin içinde mütalaa edilmesi gereken durumlardır. Dolayısıyla geleneğe tekil (ataerkil) yaklaşıma alternatif bir çoğul yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır.

SONUÇ

İslam tarihinde Müslüman kadının yerini değerlendirirken İslam medeniyet ve kültüründeki inşa edici rolünü göz önünde bulundurmamız gerekir. İslam'ın ilk yıllarından itibaren Müslüman kadınların ilimlerin gelişimine yaptıkları dikkat çekici katkılar yadsınamaz. Yönetim konusunda sanılanın aksine Müslüman kadın çok defa etkin ve bilfiil aktör olmuştur. Ayrıca burada değinemediğimiz edebiyat [63] ve şiir alanlarında önemli kadın şahsiyetler ortaya çıkmış ve geleneğin içinde yerlerini almışlardır. Yine sağlık ve tıp sahasındaki becerileri bakımından da Müslüman kadınlar önemli hizmetlerde bulunmuşlardır [64].

---

[63] Osmanlı dönemindeki şair kadınlar için bkz. Serhan Alkan İspirli, "Osmanlı Kadınınn Şiiri", *Turkish Studies International Periodical fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 2/4, 2007: 445-454.

[64] 15. yüz yıl Osmanlı Devleti'nde yaşayan cerrah Şerefeddin Sabuncuoğlu eseri *Cerrahiyyetü'l-Haniyye*'de kadın cerrahlara ve operasyon yaparken betimleyen tasvirlerine yer vermiştir.

Tekil bir Müslüman kadın ve tekil bir gelenek okumasının hakim olduğu modern dönemde, İslam'da kadın konusu çatışmacı zeminde çoğu zaman savunmacı veya itham edici bir düzlemde tartışılıyor. Geleneğin statik ve değişime direnen şekilde tasviri, günümüz tartışmalarına katkı sunmaya yardımcı olmuyor. Bunun yerine, İslam geleneğini içerdiği farklı yaklaşımlar, uygulama çeşitlilikleri ve problem çözmedeki dinamizmiyle değerlendirmek günümüz sorunlarına ışık tutabilir. Kadını dışarıda bırakan bir gelenek okuması eksik kalacaktır. Bunun yerine tarihin akışı içerisinde kadının toplumdaki inşa edici rolünü dışarıda bırakmayan bir perspektife ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Ağçoban, Sıddık. "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar" *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*. 2 (1), 2016.

Alper, Hülya. "Münafık" *DİA*. C. 31. İst.: TDV, 2006: 565-568.

Arat, Necla. *Kadın Sorunu*. İst.: Edebiyat Matbaası, 1980.

Arsel, İlhan. Şeriat ve Kadın. İst., 1989.

Asad, Talal. *Sekülerliğin Biçimleri*. çev. Ferit Burak Aydar. İst.: Metis Yayınları, 2016.

Aydın, M. Akif. "Kadın" *DİA*. C. 24. İst.: TDV, 2001: 86-94.

Ayten, Ali. "Sahip Olma mı Emanet Görme mi? Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C. 10. Sayı 2. 2010: 203-233.

Berktay, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında İslam*. İstanbul: Metis yy., 1996.

Birekul, Mehmet. "Adalet-Eşitlik Dikotomisi ve Toplumsal Bir Tip/Cinsiyet Olarak İlk Dönem İslam Toplumunda Kadın" *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*. No. 1., 2015: 113-131.

Çelik, Hüseyin. "Kuran Nazarında İnsan-Emanet İlişkisi: Ahzab Suresi 72.-73. Ayetleri Bağlamında Bir Tahlil" *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 15. Sayı 2, 2011: 79-99.

Dam, Hasan ve Meryem Karataş. "Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru" *Pamukkale* Üni. *İlahiyat Fak. Dergisi*. Sayı 2, 2014: 48-75.

Eren, Mehmet. "Kadınların Hadis İlmine Katkıları" *AÜİFD*. C. XLIV. Sayı 1, 2003: 83-110.

Fayda, Mustafa. "Sâhibu't-Tabakât İbn Sa'd", *Siyer Araştırmaları Merkezi*, 2014.

Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. İst.: Ayrıntı yy., 2012.

Görgülü, Ülfet. "Eşler Arası İlişkide Kur'an'ın Ortaya Koyduğu Bazı Temel İlkeler" *Kur'an ve Kadın Sempozyumu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yy., 2013: 331-350.

Hamidullah, Muhammed. İslam Peygamberi. İst.: Beyan yy., 2004.

Hassani, Salim. "Women's Contribution to Classical İslamic Civilisation: Science, Medicine and Politics": http://www.muslimheritage.com/article/womens-contribution-classical-islamic-civilisation-science-medicine-and-politics#sec_1 (02.05.2016)

Hervieu-Léger, Daniéle. *Religion as a Chain of Memory*. çev. Simon Lee. Cambridge: Polity Press, 2000.

İspirli, Serhan Alkan. "Osmanlı Kadınınn Şiiri" *Turkish Studies International Periodical fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. C. 2/4, 2007: 445-454.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Zeynep Cemalcılar. *Dünden Bugüne İnsan ve insanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim yy., 2014.

Kamacı, Fatıma Zehra. "Tâbbiîn Döneminden Seçkin Bir Kadın Portresi Aişe bint Talha" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 49. Aralık 2015: 127-160.

Khan, Sher Banu A. L. "The Sultanahs of ACEH, 1641-99" *Aceh: History, Politics and Culture*. Arndt Graf, Susanne Schroter, Edwin Wieringa (ed.). Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2010.

Koğacıoğlu, Dicle. "Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği" *Cogito*. s. 58, 2009: 350-381.

Mernissi, Fatıma. *The Forgotten Queens of Islam*. çev. Mary Jo Lakeland. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

Nadwi, Muhammad Akram. *al-Muhaddithat: The Women Scholars in Islam*. Oxford: Interface Publications, 2007.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Modern Dünyada Geleneksel İslam*. İst.: İnsan yy., 2004.

Öztürk, Levent. *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*. İst.: Ayışığı Kitapları, 2001.

Öztürk, Mustafa. "Toplumsal Cinsiyet Meselesine Kur'an Zaviyesinden Genel Bir Bakış" *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet I*. İst.: Ensar yy., 2012: 165- 191.

Scott, S.P. *History of the Moorish Empire in Europe*. V. III. Philadelphia: J. P. Lippincott Company, 1904.

Shills, Edward ."Gelenek" *Doğu-Batı*. Kasım Aralık Ocak 2003-2004: 101-131.

Sümer, Faruk. "Âbiş Hatun" DİA. C. 1. İst.: TDV, 1988: 310-311.

Şahyar, Ayşe Esra. *Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahabeler*. İstanbul: Akdem yy., 2016.

Şahyar, Ayşe Esra. "Ümmü'd-Derdâ el-Vassâbiyye" *DİA*. C. 42. İst.: TDV, 2012: 316-317.

Şeker, Dursun Ali. "Mama Hatun" *DİA*. C. 27. İst.: TDV, 2003: 548.

Şişman, Nazife. "İslam ve Cinsiyet Meselesi: Metodolojik Problemler" *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet 2*. İstanbul: Ensar yy., 2012: 63-80.

Taylor, Charles. *Modernliğin Sıkıntıları*. çev. Uğur Canbilen. İst.: Ayrıntı Yayınları, 1991.

Toksan, Ali. "Emanet" *DİA*. C.11. İst.: TDV, 1995: 81-84.

Toksarı, Ali. "Hz. Peygamber Devrinde Kadın" *Diyanet İlmi Dergi*. Sayı 4. C. 29, Ekim-Kasım-Aralık 1993: 67-80.

Tomar, Cengiz. "Radıyye Begüm" *DİA*. C. 34. İst.: TDV, 2007: 387.

Tomar, Cengiz. "Suleyhîler" *DİA*. C. 37. İst.: TDV, 2009: 480-481.

Tomar, Cengiz. "Şecerüddür" *DİA*. C. 38. İst.: TDV, 2010:404-405.

Ünal, İ. Hakkı."Sünnet ve Şiddet" Şiddet Karşısında İslam. Ankara: DİB yy., 2015: 249-288.

Vedûd-Muhsin, Amine. *Kur'ân ve Kadın*. çev. Nazife Şişman. İst.: İz Yayınları, 1997.

Yılmaz, Muhammet. İbn *Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*. Ankara: Araştırma yy., 2008.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EDEBİYAT VE SANATTA KADIN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÜLKEMİZDE KADIN MÜZİSYENLER

Sibel ÇOBAN

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

GİRİŞ

Ülkemizde ilk kez 1921 yılında kutlanmaya başlanan, 1975 yılında ve onu izleyen yıllarda daha yaygın ve yığınsal olarak kutlanan ve 1984'ten itibaren her yıl kutlanmaya devam edilen (Wikipedia-Dünya Kadınlar Günü) 8 Mart Dünya Kadınlar günü dolayısıyla, bu çalışmada geçmişten günümüze ülkemizdeki kadın müzisyenlere yer verilecektir.

Tarihten beri her alanda üreten ve ilklere imzasını atan kadınlarımızdan, adsız kahramanlar olarak müzik alanında da nicelerinin varlığından söz edilecek ve bu düşünceden hareketle Osmanlılarda müzik, kadının hayatında müzik ya da bir başka deyişle müzik hayatında kadının rolü ve işlevi, burada da bahse değer konular olarak özetle ele alınacaktır.

Kısaca insan bilimi diye tanımlanan antropolojinin çalışma alanlarından biri olan etnomüzikolojik araştırmalar, bu konuda da bize biraz ışık tutmaktadır. Etnomüzikolojinin yaygınlaşmaya

başlaması ile birlikte müziğin farklı alanlarını ilgilendiren çalışmalar ile dünya müzik kültürleri içinde yeni başlıklar olarak *"müzik ve kimlik"*, "*müzik ve toplumsal cinsiyet"* özellikle de *"müzik ve kadın"* konularını, popüler bir hale getirmiştir (Beşiroğlu, 2006, s.3).

Literatürde, cinsiyet üzerine yapılan çalışmaların odağını "kadın" sınıflandırmasının yanı sıra *"biyolojik cinsiyet"*ve "*toplumsal cinsiyet"* kavramları arasındaki ilişkiler üzerine, kuramsal düşüncelerin oluşturduğu görülmüştür. Toplumsal cinsiyet doğal, sağduyuya ve biyolojik farklara dayanan düşünceleri ve temel ilkeleri kapsar ve aslında kültürel olarak yapılandırılmış olduğundan değişkendir (Beşiroğlu, 2006, s.5).

Kadın ve erkek kimliğiyle bağlantılı özelliklerinin tersine, pek çok bilim insanı, tüm günümüz toplumlarının bir yere kadar ataerkil olduğunu ve kadının ikincilliğinin ifadesi ve derecesinin çok fazla değişmesine rağmen cinsel eşitsizliğin şu anda hayatın evrensel bir gerçeği olduğunu söylemektedirler (Rosaldo ve Lamphere, 1974, s.3). Toplumsal cinsiyetin, sosyal alan içinde özel/kamusal veya doğa/kültür-uygarlık, bencillik/sosyal menfaat şeklinde ikili karşıtlığa dayalı kurgulanışları, cinsiyet çalışmalarının ve tartışmalarının ana fikrini oluşturmaktadır. Müzikal davranış hakkındaki özel/kamusal alanlar ve dişi/erkek karşıt düşünceleri, müzikal alanları ve ayrı varoluşu belgeleyen birçok çalışmayı üretmiştir(Beşiroğlu, 2006, s.5).

Osmanlı–Türk müzik hayatı içinde kadının rolünü belirleyen çalışmalar da bu çerçevede, yeni bir araştırma alanı olarak önem kazanmıştır.

1. OSMANLI DÖNEMİNDE MÜZİK HAYATI İÇİNDE KADINLAR

Osmanlı dönemi müzik hayatı içinde, kadının müzikal rolünü belirleyen ve araştırmacılara ışık tutan kaynakların başında yazılı ve tasviri belgeler gelmektedir. Bu belgeler arasında görsel malzeme sağlayan başlıca tasviri kaynaklar, Osmanlı'nın ilk döneminden 19.yy'a kadar *"minyatürler"*, *"litografiler"*, *"gravürler"* ile *17. yy. Çarşı*

Ressamları'nın tasvirleri ve bilhassa son döneme ait *"resim", "fotoğraf"* ve *"kartpostallar"*dır (Beşiroğlu, 2006, s.6).

Tespit edilen kadın müzisyenlerin bulunduğu ilk minyatür M.S. 1341'de Şiraz'da yazılmış bir *Şahname'nin* minyatürleri arasındadır. Bu minyatürdeki müzisyenler arasında bulunan iki kadın müzisyen *çeng* ve *def* çalmaktadır (Beşiroğlu, 2006, s.7)

15.yy.'da İstanbul'da Osmanlı sarayı hareminde de aynı Osmanlı müziğine hizmetleri geçmiş çok ünlü bestekâr, hanende ve sazendeler hocalık yapmışlar ve öğrencilerini çok nitelikli bir şekilde yetiştirmişlerdir. Osmanlı'daki görsel kaynaklarda da bu minyatürlere benzer sahneleri görmek mümkündür (Beşiroğlu, 2006, s.8).

Osmanlı sarayında müzik eğitimi erkekler için Enderun'un *meşkhanesinde* devam ederken, kadınlar için *Harem-i Hümayun*'unda ya da saray dışındaki konaklarda müzik hocalarının ders vermesiyle devam etmiştir. Haremde Osmanlı müziğine hizmetleri geçmiş Enderun'un müzik hocaları ya da dönemin popüler bestekâr, hanende ve sazendeleri hocalık yapmışlardır. Bu hocalar dersleri için belirli günlerde saraya ya da konaklara gelmişler, ders verdikleri cariyelere çalgı dersleri yanında sözlü formdaki eserleri usul vurarak meşk sistemine göre öğretmişler ve bu sayede öğrencilerini çok nitelikli bir şekilde yetiştirmişlerdir.

Kadınlar için müzik eğitimi aldıkları *meşkhane* onlara bir konservatuar ortamı yaratmış ve eğitimli musikişinaslar olarak Osmanlı kadınları sarayda ve şehirde, şehir musikisinde eğitimli olmanın verdiği rahatlık içerisinde daha etkili bir biçimde musiki ve raks ile uğraşmışlar ve müzikal bir kimlik geliştirebilmişlerdir (Beşiroğlu, 2006, s.9).

Kadın müzisyenlerimize ait tespit edebildiğimiz en eski beste 17. yüzyılın son yarısı 18.yüzyılın başında *Kantemiroğlu* tarafından yazılmış olan saba makamındaki peşrevdir (Kantemiroğlu, 2000).

Kadın bestekâr olarak tespit edebildiğimiz diğer önemli bir isim ise, III. Selim'in de hocası olan *Dilhayat Kalfa*'dır. *Dilhayat Kalfa, III.*

Selim zamanında haremin önemli besteci ve icracı müzisyenlerinden biriydi. Tanbur çalan *Dilhayat Kalfa*'nın *Evçârâ* makamındaki Peşrev ve Saz semaisi en meşhur eserleridir (Aksoy, 1999).

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı sarayının kültürel açıdan da batı etkisi altında kalmaya başladığı söylenebilir.

Bilhassa 3. Selim ve 2. Mahmud'un, yaptığı yenilikler, geleneksel müziği, gerek yaratıcılık unsuru ile geliştirerek, gerekse, batılı tarzda değişime uğratarak, toplumun hayat tarzına yansımış, değişmesine yol açmıştır (Aydar, 2012, s.39).

II. Mahmud (1808-1839), ilga ettiği Yeniçeri ocağı ile birlikte kapanan (1826) Mehterhâne'nin yerine Muzika-yı Hümâyun'u kurmuş, batı müziği eğitimini sarayda resmen başlatmıştır (Sarı, 2014, s.60).

II. Mahmud'un büyük oğlu Abdülmecid (1839-1861) Osmanlı-Türk Müziği'nden çok, batı nağmelerine ilgi duyan, Avrupa'dan icracı ve bestecileri davet eden, batılı pek çok müzik formunun saraya ve bu vesile ile İstanbul'un batılı anlayışla kurulmuş olan yeni icra mekânlarına girmesini sağlayan bir padişahtır. Donizetti Paşa'nın "Mecidiye Marşı"nın, saraya davet edilen Franz Liszt tarafından padişaha çalındığı performans 1847'de ilk piyano resitali olarak kayıtlara geçmiştir. Donizetti Paşa, Abdülmecid'in isteği üzerine, saray kadınlarından oluşan 80 kişilik bir orkestra kurmuş, özel gün ve eğlencelerde bu orkestrada görev almıştır (Sarı, 2014, s.61). *Haremi Hümayun* adıyla anılan bu saray bandosunu *Tambur Majör* denilen bir kız idare ederdi. Bu da, Osmanlı sarayındaki batılı anlamda ilk kadın orkestra şefidir (Aksoy, 1999).

Osmanlı kültüründe II. Meşrutiyet dönemine kadar Türk kadın sanatçılar sahne hayatında yer edinememiş bu boşluğu Levantenler doldurmuştur (Esin F. ve Sazak N., 2016, s.30).

Kadın kimliğinin ön planda olması, dönemin güncelliğini yansıtması, işitsel, görsel ve komedi unsurlarını barındırması açısından Kanto önem taşımakla beraber ilk Osmanlı-Türk popüler türünün de başlangıcı olmuştur (Esin F. ve Sazak N. , 2016, s.31).

Türk Müziği'nin ilk popüler türü olan Kanto, İtalyanca şarkı söylemek anlamına gelen "Cantare" den gelen bir kelime olarak, İstanbul'a 1870 tarihinde gelen gezginci bir tiyatrodan alınmıştır. Bu tarihten itibaren, sahnede dans ederek şarkı söylemek ve bunun için yazılmış şarkılara, geleneksel şarkı türünden ayırmak amacı ile yeni bir tür ismi olarak "Kanto" adı verilmiştir. Kanto, daha sonraları tek başına bir tür olarak geliştiyse de, Türk tiyatrosundaki yeri açısından yalnızca dans ile söylenen bir şarkı değildir. Tuluat tiyatroları ile başlamış bir formdur (Beşiroğlu, 2006, s.15).

Kanto, Osmanlı-Türk Müziği'nin ilk popüler türü olmakla birlikte, Osmanlı toplumundaki "Kadın Kimliği"nin saray ve çevresi dışında değişimini, popülerleşmesini sağlayan ve sanatsal olarak ön plana çıkaran ilk müzik türüdür. Batılılaşan ve modernleşen Osmanlı toplumunun değişen yeni kadın kültürünü popüler bir anlamda yansıtması açısından da önemlidir. Çünkü kantonun başlangıcındaki önemli olan kimlik kadın kimliğidir, erkekler bu türe daha sonraları yardımcı veya destekleyici bir unsur olarak katılmışlardır. Peruz, Şamran, Kamela (Fatika), Virjin, Agaumi, Aranik, Pipina, Anjel, Matilt Viktorya, Büyük Mori, Eleni, Büyük Amelya, Minyon, Virjin, Viyalet, Flora, Küçük Amelya bu dönemin tespit edilen en önemli popüler kadın kantocularıdır. İlk önceleri tek başlarına sahneye çıkan bu kadınlar, daha sonraları erkekler ile birlikte düetler yapmışlardır (Beşiroğlu, 2006, s.16).

Tiyatronun öncü isimlerinden İsmail Dümbüllü, ilk kantoya çıkan sanatçının adını Kantocu Armik Hanım olarak vermektedir. Vasfi Rıza Zobu'nun hatıralarında ise bir başka isim Kadriye Hanım'dır. Bir görüşe göre ilk Müslüman Türk kadın aktristi 1889 yılında Poposköprülü Amelya takma ismiyle 1889'da Nazilli'de sahneye çıkan Kadriye Hanım'dır. Dönemin ünlü kantolarının birçoğunun notaları ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Elimizde bulunan örnekler *"Nuhbe-i Elhan"* adlı mecmuadan tespitler olup 89 kadardır. Bu mecmuada kadın kantoculara ait besteler, Peruz Hanım'a ait 12, Şamran Hanım'a ait 20 adet eser ile bunun haricinde Virjin, Küçük Virjin, Eleni, Eliza, Küçük Amelya, Minyon, Minyon Virjin, Büyük Mari' ye ait eserlerdir (Beşiroğlu, 2006, s.17).

Osmanlı dönemi, kadın bestekârları;

- II. Mahmut'un kızı Adile Sultan,
- II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan,
- Dilhayat Kalfa,
- I. Abdülhamid'in kızı Esma Sultan,
- Sultan Abdülaziz'in torunu, Fatma Gevherî Sultan,
- Sultan V. Murat'ın kızı, Hadice Sultan,
- Leyla Saz,
- Kevser Hanım (Köksoy, 2016, s.155-160).

2. CUMHURİYET DÖNEMİ KADIN MÜZİSYENLERİ

Buraya kadar olan kısımda dikkati çeken konu , Osmanlı döneminde müziğin ve kadının hayatında müziğin sarayda başlamış ve gelişmiş, saray içinde yaşayanların hayatında aktif olarak yer almış olmasıdır. Kadın bestekâr ve çalgı icracıları da doğal olarak saraydan çıkmışlardır.

Osmanlı müzik anlayışı içinde kadınların müziğe katkılarını "şehir müziği" ve "yerel halk müziği" alanlarında düşünmek gerektiğini vurgulayan Wade, B., C., (1998)'ye göre (aktaran; Beşiroğlu, Ş., "tarihtarih") İkinci grup ise yerel nitelikli ve şehir dışında gelişmiş olan bir halk mûsikîsidir. Burada kadınları başlı başına bir müzisyen olarak görmek imkânı yoktur. Çünkü buradaki ürünler genellikle folklorik özellikler taşımaktadır ve yapılan her müziğin yaşam içinde bir işlevi vardır (Wade, B., C., 1998, aktaran; Beşiroğlu, Ş., "tarihtarih").

Eldeki kaynakların azlığına rağmen, Osmanlı döneminde müzik hayatında kadının yeri hakkında bir bilgi ve fikir sahibi olunmuştur. Peki cumhuriyetin kurulmasıyla neler oldu?

Cumhuriyetle birlikte gündeme alınan en önemli konu çağdaşlaşmak idi. Sadece devlet idaresi ve sosyal hayatta değil kültür konularında da muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak hedefleniyordu. Müzik de kültür konularından biriydi ve Türk Müziğini uluslararası

seviyeye çıkarmak Atatürk'ün müzik konusundaki çalışmalarının amacını oluşturuyordu. Halkın ve köylünün topyekün her alanda eğitimi en önemli konuydu. Cumhuriyetin ilanından sonra ilk olarak müzik öğretmeni yetiştiren bir kurum olan Musiki Muallim Mektebinin açılması da bu açıdan önemli ve anlamlıdır. Yurt dışına müzik alanında yetenekli müzisyenlerin gönderilmesi, orkestraların ve sanatçı yetiştiren kurumların açılması, hep bu idealin çabalarıdır.

Kadının toplum içindeki yeri, görevi, statüsü de önemlidir genç Türkiye Cumhuriyeti'nde. Tabii kadının eğitilmiş olması da. Bu yüzdendir ki cumhuriyetle birlikte birçok alanda bir ilke imza atmış kadınlarımız aynı zamanda alanlarında yol açan iyi örnekler ve önderler de olmuşlardır. Bazı örnekler vermek gerekirse;

İlk kadın avukat Süreyya Ağaoğlu, ilk kadın bakan Prof. Dr. Türkan Akyol, ilk kadın başbakan Prof. Dr. Tansu Çiller, ilk kadın belediye başkanı Müfide İlhan, ilk kadın büyükelçi Filiz Dinçmen, ilk kadın doktor Safiye Ali, ilk kadın dünya güzeli Keriman Halis, ilk kadın pilot Sabiha Gökçen, ilk kadın vali Lale Aytaman, ilk kadın tiyatro oyuncusu Afife Jale, ilk kadın yönetmen Cahide Sonku, ilk kadın öğretmen Refet Angın, ilk kadın profesör Prof.Dr. Fazıla Şevket Giz, ilk kadın rektör Prof. Dr. Saffet Rıza Alpar, ilk kadın milli maç hakemi Lale Orta, ilk kadın heykeltıraş Sabiha Bengütaş (wikipedia-Sabiha Bengütaş).

Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası'nda çalan ilk kadın arpist Nazmiye Hanım, ilk sürekli üye kemancı Meliha Demirkuşak, operada ilk kadın solistler Vahdet Nuri Esen, Mesude Çağlayan, Semiha Berksoy, Cumhuriyet döneminde müzikteki öncü kadınlar olarak tarihe geçtiler. (Kahramankaptan, Ş., 2014)

Müzik alanındaki ilklerden devam etmek gerekirse; Türkiye'nin ilk kadın konser piyanisti ve piyano eğitimcisi Ferhunde Erkin, (wikipedia –Ferhunde Erkin) ilk kadın başkemancımız Gülden Turalı, (Ali,F., 2016, s.149) ilk klasik batı müziği kadın orkestra şefi, İnci Özdil. (biyografi.info-inci-ozdil)

Türk ulusal müziğinin uluslararası ulaşması ve evrensel müzik içinde yerini alması Atatürk'ün en büyük dileği idi. Bunun gerçekleşmesinde de İsmet İnönü ve Hasan Âli Yücel'in en büyük destekçisi olduğunu da tarihten biliyoruz. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından hazırlanan 5245 sayılı Harika Çocuklar Yasası, 7 Temmuz 1948'de, "*İdil Biret ve Suna Kan'ın yabancı memleketlere müzik tahsiline gönderilmesine dair kanun*" adıyla çıkarıldı. Yasanın çıkarılmasının en büyük destekçisi devrin cumhurbaşkanı İsmet İnönü idi. Bu yasanın daha geniş kapsamlısı olan ve güzel sanatların her alanında özel yetenekli çocukların belirlenip devlet bursuyla yurt dışında eğitim görmelerine olanak veren 1956 tarihli 6660 sayılı yasanın kamuoyunda bilinen adıdır. "*İdil Biret Yasası*" veya "*İdil-Suna Yasası*" olarak da bilinir (wikipedia- Harika Çocuk Yasası).

Bu yasayla da daha sonra Verda Erman, Gülsin Onay gibi kadın piyanistlerimiz yurtdışında eğitim görmüşler ve dünyada ülkemizi temsil etmiş ve hala da etmektedirler. Bugün ülkemizi dünyanın dört bir tarafında büyük başarılarla temsil eden kadın piyanistlerimizi sayacak olursak, Ayşegül Sarıca, Güher-Süher Pekinel, Meral Güneyman, Ferhan-Ferzan Önder, Birsen Ulucan akla gelen ilk isimlerdir. Ayla Erduran, Pelin Halkacı Akın, Sevil Ulucan, Hande Küden, viyolacı Esra Pehlivanlı, çellist Rahşan Apay, Nil Kocamangil, flütist Gülşen Tatü, Şefika Kutluer, arpist Şirin Pancaroğlu, Merve Kocabeyler, soprano Leyla Gencer, Suna Korad, Zehra Yıldız değişik dönemlerde ve günümüzde başarılı kadın müzisyenlerimiz olarak dünya sahnelerinde yerlerini aldılar ve alıyorlar. Kadın bestecilerimiz Meliha Doğuduyal, Sıdıka Özdil, Ayşe Önder, Gökçe Altay, Füsun Köksal, orkestra şefimiz Mehpare Karamenderes alanlarında ilk akla gelen isimlerdir.

Bugün sanatçı yetiştiren kurumlarımız konservatuvarlarda da her geçen gün genç kadın sanatçılarımız bu kervana başarılarıyla imza atarak, çoğalarak katılmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Aksoy, Bülent. "Osmanlı Mûsikî Geleneğinde Kadın", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları. C. 10, Ankara, 1999.

Ali, Filiz. *Müzisyen Portreleri*, Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Aydar, Deniz. "Müzikte Batılılaşma Kapsamında 3. Selim ve 2. Mahmud" "Selim III and Mahmud II in the Context of Westernization in Music" ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, ISSN: 1309-9302 http://sobiad.odu.edu.tr, Cilt: 3 Sayı: 5 Haziran 2012, s.39.

Beşiroğlu, Şehvar. "İstanbul'un Kadınları ve Müzikal Kimlikleri". *İTÜ Dergisi/ Sosyal Bilimler,* Cilt:3, Sayı:2, 3-19 2006.

Esin, Funda, Sazak Nilgün. "Kantolar yoluyla Levantenlerde Kadın Algısı Üzerine Bir İnceleme Çalışması", *Online Journal Of Music Sciences*, 1 (1), 28-43, Geliş Tarihi: 09/06/2016 Kabul Tarihi: 21/06/2016

Kahramankaptan Şefik. www.sanattanyansimalar.com/cumhuriyet-kadin-ve-muzik sacayagı/309

Kantemiroğlu, [Yayına Hazırlayan: Prof. Yalçın TURA], *Kitab'ül İlmü›l Mûsikî ala Vechü'l Hurufat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Köksoy, Aylin Mentiş."Osmanlıda Kadının Musıki Eğitimi ve Tarihi Gelişimi" *II. Uluslararası Türk Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Mayıs 2016, s.155-160.

Michelle Zimbalist Rosaldo, Louise Lamphere. *Woman, Culture and Society*. Stanford University Press,1974.

Sarı, Gözde Çolakoğlu. "Osmanlı-Türk Müziği'nde Padişahların İzleri" Traces Of Sultans In Ottoman Turkısh Musıc. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 7, Sayı: 35, Volume: 7, Issue: 35, 2014, s.61, www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

Wade, Bonnie C., Imaging. *Sound, An Ethnomusicological Study of Music, Art and Culture in Mughal India*, The University of Chicago Press, USA, 1998. (aktaran; Ş. Beşiroğlu, Osmanlı Mûsikîsi ve Kadın, www.tarihtarih.com)

wikipedia.org/wiki/Harika_Çocuk_Yasası

wikipedia.org/wiki/Ferhunde_Erkin

www.biyografi.info/inci-ozdil

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

TÜRKÇEDEKİ TARİHİ KAYNAKLARDA SÖZ VARLIĞI ÜZERİNDEN KÜLTÜREL BAĞLAMDA KADININ YERİ

Asuman AKAY AHMED

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

GİRİŞ

Türkçenin söz varlığı içinde kadın ve erkek cinsiyetinin kültürel kodlar üzerinden değerlendirilmesinde cinsiyetlerle ilgili kelimelerin sayısal oranları temsil edilen cinsin toplum içerisindeki yerini, değerini göstermesi açısından dikkate değer sonuçlar ortaya koyabilir.

Türk kültürü içerisinde tarih boyunca kadının, her zaman erkekle yan yana olduğu ve onun toplumdaki yerini koruyarak, sosyal hayatın içerisinde birey olarak varlığını sürdürdüğü, eş, anne veya evlat olarak saygı ile karşılandığı «Türk Kültüründe Kadın» isimli çalışmasında Yılmaz (2004: 111) da aynı sonucu vurgulamıştır.

Türkler tarihi süreç içinde, toplumun sağlığı, düzeni ve devamı için önemli işleve sahip olan aile kurumuna önem vermiş ve bu kurumun ayakta kalması için kadın ve erkeğin büyük sorumlulukları olduğu atasözü ve deyimlerimizde her zaman vurgulanmıştır. Sonuç olarak, kız çocuğunun yetiştirilmesiyle alakalı atasözlerinin sayıca

fazlalığı dikkat çekicidir, atasözlerinde önemli oranda anne ve evli kadın vurgusunun yapıldığı da göze çarpmaktadır.

Şahin (2006: 164), «Türk Atasözlerinde Kadın» isimli araştırmasında ise kadına düşen görevlerin daha fazla olduğu, atasözlerinde de doğuran, büyüten, besleyen ve eğiten kişinin kadın olarak öne çıkarıldığı; bu nedenle de aile kurulurken seçilecek kadının söz konusu görevleri yerine getirebilecek niteliklere sahip olması gerektiği düşüncesinin bu atasözlerinde sıklıkla belirtildiği ortaya konulmuştur.

Batur (2011: 577), «Atasözü ve Deyimlerde Kadın ve Kadının Sosyo-Psikolojik Özellikleri» isimli çalışmasında kadın kavramıyla ilgili olarak, 'kadının olumsuz yönlerinin olduğunu belirten sözler, kadının anne kimliğinin kişilik üzerine etkileri, kadının genel özelliklerini betimleyen sözler, kadının eş olarak erkeğe olan bağımlılığını betimleyen sözler, kadın olmanın bazı durumlarda avantaj sağladığını belirten sözler, kadının anne olarak çocukları tarafından beğenilmemesini betimleyen sözler, kadın kavramının çeşitli anlamlarda kullanıldığı atasözleriyle ilgili bir sınıflama yapmıştır.

Birçok dilde aile kelimesi dişil olarak tanımlanmıştır. Türkçede de atasözleri ve deyimlerde; aileye dişil bir rol atfedildiği ve kadının hareket sahasının aile ile sınırlandırıldığı görülmektedir «Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler» konulu çalışmalarda, Türk kültüründe kadın ve erkeğin rolleri ve toplumun söz konusu rollerden beklentilerinin neler olduğu incelenmiş, toplumsal rollerin cinsiyete yönelik dağılımlarını ortaya çıkararak eril cinsiyetin ev dışı yaşam, dişil cinsiyetin ise ikinci planda ev içi yaşamda daha fazla yerini aldığı tespit edilmiştir.

Günindi-Ersöz (2010: 167) «Türk Atasözleri ve Deyimlerinde, Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rolleri» isimli araştırmasında, kadının eş ve annelik rollerinin öne çıkarıldığı, kadının erkeğin otoritesi altında bulunduğu, kadının hamarat ve fedakâr olması gerektiği, gelin adayının soylu olması ve kadının erkeğin sözünü dinlemekle yükümlü olduğunu ifade eden düşünceler vurgulanmıştır.

Kadın ve erkek kimliklerinin şekillenmesi toplumdan topluma, farklı dönemlere ve farklı kültürlere göre çeşitli ifadelerle

anlatılmaktadır ve bunun en iyi anlatımı da edebî eserler ve halk edebiyatında, milli söz varlığında görülebilmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın amacı, bir toplumun genel anlamda kadına ve kadına ait betimlemelere ilişkin bakış açısını yansıtan sembollerin yer aldığı atasözleri ve deyimlerin kadın, kadınlığa atfedilen roller konusunda, atasözlerinin kadınlar için neler söylediği ve bunların kadın cinsiyetine yönelik bakış açısı değerlendirilmiştir.

Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan *Orhun Yazıtları* da Türkçenin yazılı olarak takip edebildiğimiz dönemi içinde "kadın" kavramı ile ilgili söz varlığını görebilmemiz, kadının sosyal statüsünü ve yaşantısının izlerini bulabilmemiz açısından oldukça önemlidir.

Eski Türklerde "analık" ve "kahramanlık" nitelikleri ile ön plana çıkan kadın; toplumdan soyutlanmamış, güçlü, nitelikli ve doğurganlık özelliği ile de kutsal bir varlık olarak değerlendirilmekte ve bu nitelikleri ile toplum içerisinde yerini almaktadır. Kadının günlük yaşamında kazandığı fiziksel (ata binme, kılıç kullanma, savaşabilme vs.) özelliklerinin yanı sıra devlet yönetiminde de yer alması, zamanı geldiğinde Kağan'ın yerine devleti yönetmesi, şölenlerde, törenlerde hatta savaş toplantılarında bile kağanın yanında yer alabilmesinin bunun ispatı olduğu Savcı ve Gömeç tarafından ifade edilmiştir (Savcı 1993: 107; Gömeç 1999: 102). Güçlü bir devlet için çocukları yetiştirmekle mükellef olan kadın, ailede de önemli rol oynamaktadır. Sevinç'in ifadesine göre, ailede tümüyle ortak, çocuklar üzerinde veraset hakkı da eşittir. Türk töresi kadınına, çocuklarının istikbali hakkında kocası kadar hak ve yetki veriyordu (1987: 51-53).

1. TARİHİ KAYNAKLARDA KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

1.1. "KADIN" KAVRAMINI KARŞILAYAN SÖZCÜKLER

Qatun: "katun, kağan eşi"

Orhun Yazıtları'nda "kadın"la ilgili tespit edilen söz varlığı, tarihî süreç içerisinde kazandıkları anlamlarına göre; aşağıdaki şekilde ele alınmıştır:

Qatun sözcüğü *Orhun Yazıtları*'nda ise "hatun, hakanın eşi" anlamında kullanılmıştır. (KT: D25)

Bu sözcük, Uygur Türkçesinde *qatun*, *xatun* "hatun, kraliçe" biçimlerinde tespit edilmiştir (EUTS: 52).

Qatun sözcüğü, *Divanu Lugati't-Türk*'te "kadın, hatun, Afrasyab kızlarından olanların adı" (DLT: 138, 376, 410), "(soylu) kadın; karı; ev hanımı" anlamında; *Nehcü'l-Ferâdis*'te *xatun* "kadın; hanım; (yasal) karı" (NF: 9, 10), *Tarama Sözlüğü*'nde *qatın* "kadın; hanım" (TS IV: 2355) anlamında kullanılmıştır.

Qatun sözcüğü, günümüz Türk dillerinin çoğunda «kadın, eş» anlamında kullanılmaktadır.

Qıız: "kız"

Asıl biçimi *qiiz* olan bu sözcük, temel olarak "kız, evlenmemiş kadın" anlamına gelip sık sık "kız evlat, cariye" gibi daha dar anlamda kullanılmıştır (EDPT: 679).

Bu sözcüğün Orhun Yazıtları'nda "kız (evlat)" anlamında kullandığı görülmektedir. (KT: D24).

Qız sözcüğü, *Orhun Yazıtları*'nda olduğu gibi Eski Uygur Türkçesinde de "kız (evlat)" anlamındadır (EUTS: 118).

Divanu Lugati't Türk'te *qız* "kız evlat; küçük kız; cariye" anlamında ve *xız* "kız evlat; küçük kız" (DLT III: 218) biçimiyle de karşımıza çıkmaktadır.

Kutadgu Bilig'de ise *qız* "kız, kız çocuk" anlamında kullanılmaktadır (KB: 1226).

1.2. "KADIN"IN SOSYAL STATÜSÜNÜ İFADE EDEN SÖZCÜKLER

Eşilik: "hanım olacak, hanım olmaya lâyık"

eşilik sözcüğü günümüz Türk dillerinden Özbek Türkçesinde «eşe özgü haller; eşlere özel muamele; dostluk" (ÖTİL V: 65) anlamında kullanılmaktadır.

Qatun: "katun, kağan eşi"

> *Orhun Yazıtları*'nda *qatun* sözcüğü kağanın eşi anlamında da kullanılmaktadır.
>
> Eski Türk toplumunda katunlar, savaşlarda kağanların yanında yer almaktadır. Gömeç'in de belirttiği üzere katunlar, devlet meclislerine katılabildikleri gibi ayrıca oy sahibidirler. Yabancı devletlerden gelen elçiyi karşılayan heyet arasında katunun da yer aldığı vesikalarda yer almaktadır (1999: 102).

Qoduz: "kadın; dul; kocasız kadın"

> *Qod-* "bırakmak" fiil kökünden türeyen *qoduz* sözcüğü, "dul sözcüğünden daha dar anlamda kocası ölmüş ya da boşanmış, kocası olmayan kadın; yalnız kadın" anlamında kullanılır (EDPT: 608).
>
> Eski Uygur Türkçesinde *qoduz* sözcüğü"dul kadın" anlamında kullanılmıştır.
>
> *Divanu Lugati't-Türk*'te ise *qudhuz "dul kadın" (DLT I: 365)*

Qunçuy: "prenses < Çin. kung çu"

Orhun Yazıtları'nda *qunçuy* "prenses" anlamında geçmektedir (KT: K9).

1.3. "KADIN"LA İLGİLİ AKRABALIK İFADE EDEN TERİMLER

1.3.1 KAN YOLUYLA AKRABALIK BİLDİREN TERİMLER

Ög: "anne, üvey anne"

"Anne" anlamına gelen ve en eski Türkçe olan *ög* sözcüğü (EDPT: 99) *Orhun Yazıtları*'nda *ög* "anne; üvey ana" biçiminde geçmektedir. (KT: K9).

Bu sözcük Uygur Türkçesinde *ög* "anne" anlamında geçmektedir (EUTS: 98); bu dönemden sonra yerini ana sözcüğüne bırakmıştır (EDPT: 99).

Ög sözcüğü Çağdaş Türk dillerinde kökeni *ög* olan öksüz sözcüğünde yaşamaktadır.

Ögsüz "öksüz, anasız" (KT: K9).

> Bu sözcük, Türkiye Türkçesinde ve Azeri Türkçesinde *öksüz* "annesini veya babasını kaybetmiş çocuk, yetim; bedbaht.
>
> Siŋil: "küçük kız kardeş"
>
> *Orhun Yazıtları*'nda "küçük kız kardeş" anlamı karşılayan bu sözcük, *siŋil* şeklinde tespit edilmiştir. (KT: D20).
>
> Uygur Türkçesinde *siŋil* sözcüğü «küçük kız kardeş» (EUTS: 206) anlamında yer almaktadır.
>
> *Divanu Lugati't-Türk*'te de *siŋil* "kocanın kendinden küçük kız kardeşi" şeklinde geçmektedir (DLT-I: 457).

1.3.2 EVLİLİK YOLUYLA AKRABALIK BİLDİREN TERİMLER

Keliŋ: "gelin"

Kel- "gelmek" fiilinde "(aileye) gelen kişi" anlamında türemiş bir akrabalık terimi olan bu sözcük, "birinin küçük erkek kardeşinin veya oğlunun karısı" anlamında kocanın ağabeyi veya babası tarafından kullanılır. Fakat bu sözcük, daha genel olarak "gelin (düğündeki)" anlamında kullanılır (EDPT: 719).

Bu sözcük, Orhun Türkçesinde […] *ögüm qatun ulayu öglerim ekelerim keliŋünüm quunçuylarım bunça yeme tirigi küŋ boltaçı erti.* "[...] annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariye olacak idi." (KT: K9).

> Bu sözcük, Uygur Türkçesinde *kälin* "gelin" (EUTS: 70)
>
> *Divanu Lugati't-Türk*'te ise *kelin* "gelin" (DLT I: 404; III 12, 242) şeklinde tespit edilmiştir.

Yutuz: "eş, zevce, harem"

Orhun Yazıtları'nda bu sözcük "eş, zevce, harem" anlamında kullanılmıştır. [...] *oġılin yutuzin anta altım* (BK: D38) [...] çocuklarını (ve) kadınlarını orada gasp ettim.

Eski Uygur Türkçesinde ise *yutuz* "zevce, eş" (EUTS: 199) anlamında geçmektedir.

1.3.3 "KADIN" KAVRAMI İLE İLGİLİ MİTOLOJİK ÖĞELER

Umay: "tanrıça adı; Türk mitolojisinde doğum ve bereketin sembolü olan en önemli tanrıça"

Umay sözcüğü *Orhun Yazıtları*'nda "tanrıça adı" anlamında kullanılmıştır. (KT: D31).

Çağdaş Türk dillerinden Kırgız Türkçesinde *umay* "efsanevî bir kuştur ki yuvasını havada yapar, hümâ; çocuklar hâmisi olan efsanevî bir kadın" (KS: 783).

2. *DİVANU LUGATİ'T-TÜRK*'TEKİ KADINA İLİŞKİN SÖZ VARLIĞI VE ATASÖZLERİ

Kâşgarlı Mahmud *Divanu Lugati't-Türk*'ü (1072-1074) adlı eserinde Türk yazı dillerinin, lehçelerinin ve ağızlarının dil özelliklerini belirleyen, zengin söz varlığını derleyip bir araya getirmiştir ve döneminin yazı dilinin dil bilgisi kurallarını ve söz varlığını eserinde toplayan Kâşgarlı Mahmud, bu ölçünlü dil çerçevesinde diğer Türk topluluklarının ağız özelliklerini hem ses hem de söz varlığı bakımından ayrıntılı biçimde ele almıştır.

Eski Türk toplumunda, kadının etkin bir konumu vardır. Çünkü dil, cinslerin özelliklerini karşılarken, kelime sayısının azlığı ya da çokluğu, temsil edilen cinsin toplumsal gücünü, statüsünü, konumunu ifade eder. Buna göre sözlükte kadının konumuna ilişkin kelimelerin özellikle sıradan ve asil kadınlar için olanlarının çokluğu, kadının toplumdaki konumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Çünkü görülen tablo kadının içinde yaşadığı toplumdaki konumu hakkında fikir vermektedir. Bu da eski Türklerde kadın yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki alanda da yer almaktadır. Yine akrabalık ilişkileri içerisinde de kadının içinde bulunduğu konumuna göre farklı tanımlarla anılışı görülmektedir.

Sosyal hayat içerisinde farklı ve çeşitli roller üstlenen kadın bazen halk tabakasından bir kadın olarak şu şekilde adlandırılır; (uragut/urağut, kis, ewlük, ışlar, işiler, işler, karış, kişi, özük, tışı, tişi). Bazen de bunun tam zıt konumunda yer alan asil bir kadın olarak şu adlarla tanımlanır; (altun tarım, oglagu katun, katun, tarım), prenses (kunçuy), cariye (as, kaçaç, karabaş, kırkın, kız-, kırnak, kapaklığ kırkın, küng, tal bodh-luğ, yalnğuk, yinçge kız, yinçke kapaklığ), ev kızı (ev kızı, ev kapaklığı), hizmetçi (eget, egetlik karabaş, karabaş, mamu), sevgili (tuz kıya, tuzak, tuzakı), gelin (kelin). Bazen anne (aba, ana, apa, hana, uma), emzikli kadın (beşikliğ uragut), süt nine (awurta), dokumacı kadın (küzük), dul kadın (kudhuz, tul tugsak, tul), kuma (küni), yaşlı kadın (açı, eçi) gibi roller üstlenen kadın bazen de toplumsal hayat içerisinde "düşmüş kadın" olarak adlandırılmıştır. Kadının bu türden özelliği "ortaya düşmüş" (ekek işler, ersek), "oynak" (kiçin-, oxşagu, oynak işler, oynaş), "arsız ve yüzsüz" (ekeklik) gibi sıfatlarla nitelenir ve söz konusu özelliğine vurgu yapılır. Kadının toplum içinde "düşmüş" olması günümüzde olduğu kadar o dönemde de var olan durumlardan biridir. Sözlükte geçen kelimelerin işaret ettiği anlam dünyasından hareketle o dönemin toplum yapısına eğildiğimizde her dönemde olduğu gibi "düşmüş kadın"ların varlığına işaret edildiği görülür. Ahlâkî açıdan bakıldığında aynı toplumda bu durumun aksi özellikte olan kadınların ise bedenlerinin ve ruhlarının temizliği altın ve inci gibi değerli mücevherlere yapılan vurgularla kadınları üst derecede nitelemede sıfatlar kullanılır ve kadınların bu olumlu yönlerine dikkat çekilir (erttini özük/özük ertini, kümüş, altun özük).

Kadının akrabalık ilişkileri içerisinde; hala (kükü, küküy), küçükken büyük bir anlayış gösteren kız (anaç, ekeç), bakire kızlar için (xız, kız, kapaklığ kız, kapaklığ (kapıglığ), (yinçge kız)büyük kız kardeş (eçe, eke), yenge (yenğge), teyze (eze), üvey kız (baldır kız), kadının kendinden küçük kız kardeşi (baldız), dünür (tünğür), vs. gibi nitelemelerle de adlandırıldığı görülür. Akrabalık ilişkilerinde bu türden bir detaylı tanımlama; 11. yüzyılda gelişmiş bir dilin kullanıldığını göstermesi açısından dikkate çekicidir. "Kız" kelimesine yüklenen anlamların zenginliğinin göstergesi olarak "kız" ı tanımlamak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için bir kelime ile yetinilmemiş, "kız" kelimesinin içinde bulunduğu durumlara göre kullanıldığı çeşitli varyantları görülmektedir.

Divanu Lugati't-Türk'te kadınla ilgili atasözleri

Gündelik hayatın ve insanlığın damıtılmış tecrübesinin birer ürünü olan atasözleri, *Divanu Lugati't-Türk*'te de kadınla ilgili olarak zengin bir çeşitlilikte anlatım içermektedir.

Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma.

Kızla güreşe tutuşma çünkü kızlar kuvvetli olup seni yenebilir, kısrakla yarışma, kısrak attan daha çeviktir. DLT I, 475-4.

Gizli şey gelinde bulunur. DLT III, 242-20.

Yavlak tillig beğden kerü, yalngus tul yeğ:

Kendisine hakaret eden bir koca olmaktansa, yalnız bir dul olmak daha iyidir. DLT III, 133-13.

Kılnu bilse kızıl kedher, yaranı bilse yaşıl kedher:

Kendini sevdirmek isteyen kadın kırmızı, nazlanmak isteyen kadın yeşil giyer. DLT I, 394-18.

Nece munduz erse eş eygü, nece eğri erse yol eygü:

> Ne kadar aptal olsa da eş iyidir, ne kadar eğri olsa da yol iyidir. DLT I, 458-13.
>
> Kaan ışı bolsa, katun ışı kalır: Kağanın işi (emri) olursa hatunun işi kalır. DLT I, 410-6.

Umayga tapınsa oğul bolur:

Birisi buna hizmet ederse çocuk olur, uğurlu sayılır. DLT I, 123-13.

Emiğliğ uragut kösekçi bolur:

Emzikli kadın iştahlı olur. DLT I, 153-12.

Kizlençü kelinde:

Gizli şey gelinde bulunur.

Atası anası açığ alımla yese, oğlı, kızı tışı kamar: Babası anası ekşi elma yese, oğlunun kızının dişi kamaşır. DLT III, 272-23.

Anası tewlük yuvka yapar, oğlı tetik koşa kapar: Annesi kurnaz, yufkayı ince yapar, oğlu tetik koşup ikişer ikişer kapar. DLT III, 37-7.

Yitükliğ anası koyun açar: Bir şeyi kaybeden kimsenin onu her yerde aramaya hakkı vardır. DLT III, 18-1.

Kurtga büghik bilmes, yerim dar der:

Kocakarı oyun bilmez yerim dar der. DLT III, 259-18.

Kangdaş kuma ürür, ikdiş örü tartar:

Baba bir kardeşler dövüşürler, ana bir kardeşler yardımlaşırlar. DLT III, 382-12.

Yüfüşlüğ kelin, küdheğü yafaş bolur: Armağanı çok olan gelin damadı yumuşak huylu bulur. Çünkü çeyizi çok olduğundan damat ona saygı gösterir. DLT III, 11-15

Kalınğ berse kız alır, kerek bolsa kız alır:

Çeyiz veren kız alır, gerekli olan pahalı alır. DLT III, 371-18.

Anası tewlük yuvka yapar, oğlı tetik koşa kapar:

Annesi kurnaz, yufkayı inceyapar, oğlu tetik koşup ikişer ikişer kapar. DLT III, 37-7.

Atası anası açığ alımla yese, oğlı, kızı tışı kamar:

Babası anası ekşi elma yese, oğlunun kızının dişi kamaşır. DLT III, 272-23.

Divanu Lugati't-Türk'te bulunan atasözlerinde; gündelik hayat içerisinde de kadın, Türk geleneğinin bir devamı olarak aile içinde saygın, eşine ve çocuklarına karşı özverili aynı zamanda aktif bir rol

üstlendiği görülmektedir. O dönemde kadının toplumdaki yeri, değeri konusunda *Divanu Lugati't-Türk*'te özlü sözler olarak tanımladığımız atasözleri, önemli bir kaynak olarak incelenmeye değerdir.

3. DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE KADIN

Sözlü geleneğin önemli ürünlerinden olan 15. yüzyılda yazıya geçirilen "*Kitab-ı Dedem Korkut Alâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan*", Oğuz Türklerinin geleneksel yaşam tarzını, aile yapısını ve mücadelelerini anlatan bir eserdir.

Dede Korkut Kitabı, destansı Oğuz hikâyelerinin mecmuası olarak içerdiği on iki hikâyede, sosyal hayatta, en büyük beşerî değer; *yiğitlik olarak* tecelli etmiştir. Toplumda en büyük değer *kahramanlık*'tır ve kahramanlık, mücadele ve vücut kuvvetini göstermek şeklinde ortaya konmuştur. Bunun neticesi olarak erkek, kendisi için en yüksek kıymet olan kahramanlık vasıflarını kadında da arar.

> Türk aile yapısını yansıtan Dede Korkut boylarının oluşum zamanı göz önüne alındığında kadına verilen değer yukarda ifade edilen kahraman tipine denk düşmektedir. Böylelikle sosyal hayat içerisinde kadınlara verilen önemin o toplumun aileye, kadına, hayata bakış açısını; geleneklerini ve inançlarını ortaya koyacağı sonucuna varılır.

Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve düşmanla karşı karşıya geldiğinde kahramanca mücadele etmek kendisi için bir görev olduğunu bilir.

Dede Korkut boylarında iki kadın tipi övülüp tercih edilmektedir: Alp tipi kadın ile ideal eş ve anne olan kadın. Dede Korkut'ta ayrıca başka güzel meziyetler taşımasına örnek olarak Dirse Han'ın karısı hem alp tipi bir kadındır, hem annedir, hem evinin hanımıdır, hem bilgedir, hem de sanatçı/ozan kadın tipidir. Dede Korkut boylarında kadınların statüleri toplumda onlara birtakım görevler yükler. Hayatın her alanında söz hakkı olan kadın, yaşadığı toplumun gereklerini yerine getirirken kadın olarak da anne olarak da en

iyi şekilde birçok meziyeti taşıması da beklenir. Dede Korkut boylarında yaşayan kadınlar "alp tipi" kadın özelliği taşırken ayrıca iffetli olma konusunda da örnek olması beklenir.

"*Dede Korkut Destanlarındaki* kadın; hatun, kız, gelin, ana, kız kardeş, görklü, yad kızı, helâl, yenge, daya, avrat, karıcuk, nişanlı kız, ağ pürçekli karı gibi kelimelerle tasvir edilmektedir" (Ergin, 2009).

Dede Korkut Destanlarındaki kadın kahramanların özellikleri şu ana başlık altında tanımlanmıştır:

İdeal Sevgili, İdeal Eş ve Anne Tipi:

Banı Çiçek, Selcen Hatun, Bayburt Tekfuru'nun kızı, Segrek'in evlendiği kız.

Dirse Han'ın Hanımı, Boğaç Han'ın Annesi, Burla Hatun, Deli Dumrul'un Eşi, Bay Böri'nin Eşi, Bamsı Beyrek'in Annesi, Deli Dumrul'un Annesi, Kan Turalı'nın Annesi, Tepegöz'ün annesi olan Peri Kız, Begil'in esi, Segrek'in annesi kadın kahramanlardandır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Oğuz toplumunun çocuğa, dolayısıyla aile bütünlüğüne verdiği değeri yansıtması açısından önemlidir.

> *"ulu toy eyle, hacet dile, ola kim bir agzı du'alınun alkışı-y-ile Tanrı bize bir batman ayal vire didi"* (Ergin 2009: 80).

Eşinin bu sözlerine hak verip toy düzenleyen Dirse Han bir ağzı dualının duasıyla çocuk sahibi olur. Burada Dirse Han'ın karısının sözüne verdiği önem ve değer dikkat çekicidir. Dirse Han'ın karısının akılcı yaklaşımı ile sorun çözülmüştür. Dirse Han'ın bir oğlu olur.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması

Salur Kazan'ın evinin yağmalanması boyunda kadın karakterler özellikle ana-oğul ilişkisi içerisinde ele alınmıştır. Salur Kazan'ın

yaşlucuk annesi, karısı Burla Hatun ve oğlu Uruz ġökli Melik tarafından tutsak edilir. Gökli Melik, Salur Kazan'a daha fazla zarar verebilmek için karısı Burla Hatun'un namusuna göz koyar. Eşine sadık olan Burla Hatun bu durumdan oğlu Uruz'a söz eder. Oğlu Uruz da canı pahasına annesinin namusunu korumasını ister

> *"Ko beni kadın ana, çengele ursınlar, Ko, etümden çeksünler, kara kavurma itsinler, Kırk big kızının önine iletsünler, anlar bir yidüginde, sen iki yigil, Seni kâfirler bilmesünler, tuymasınlar, ta kim, sası dinlü kâfirün döşeğine varmayasın, sagragın sürmeyesin, atam Kazan namusını sımayasın sakın" didi…* (Ergin 2009: 107).

Kam Pürenün Oğlı Bamsı Beyrek Boyı

Hikâyelerde ne kadar mübalâğa ve masal unsuru olursa olsun, göçebe topluluklarda erkeğin kadını, kadının erkeği kuvvet ve cesaret bakımından denemesinin o dönemin yaşam koşulları açısından *hayatî bir değeri* olması önemlidir ve anlaşılabilir. Maddi anlamda yeteri kadar korunaklı olmayan göçebe hayat şartlarında düşman gücü, erkeğin de, kadının da hayatı için tehdit unsurudur. Bunun sonucunda kadının da erkeğin de kuvvetli ve cesur olması beklenir.

> *"Kız aydur: Mere yiğit, menüm atımı kimse geçdügi yok, okumı kimse yardugu yok. İmdi gel senünile güreş tutalum. Hemen Beyrek atdan indi, karvaşdılar. İki pehlivan olup birbirine sarmaşdılar. Beyrek götürür kızı yere urmak ister, kız götürür Beyreği yere urmak ister. Beyrek aydur: Bu kıza basılacak olurısam kalın Oğuz içinde başuma kahınç, yüzüme tohunç ederler ." (Ergin 2009).*

Kazan Oğlı Uruz Bigün Tutsak Olduğı Boy

Kazan'ın yanında oğlu Uruz'u göremeyince sevgisini ve üzüntüsünü dile getirerek eşinden hesap sorabilen oğluna duyduğu sevgiyle içi yanan Burla Hatun, Kazan beyi oğlunu bulması için gönderir; ancak kendisi de mahiyetindekiler ile bir ana ve alp kadın olarak yola düşer. Burada Han kızı olduğu, babasının evinde hakları olduğunu da öğreniyoruz.

"*Oğlançuğumun ilk avudır, kanlu Oğuz biglerin toylayayım didi. Han kızı gördi kim Kazan gelür, yumurlanup yirinden örü turdı, samur cübbesin engine aldı, Kazan'a karşu geldi. Kapak kaldurdı, Kazanun yüzine toğrı bakdı, sağ- ilen solına göz gezdürdi, oğlancuğını Uruz'ı görmedi. Kara bağrı sarsıldı, düm yüregi oyandı, kara kıyma gözleri kan yaş toldı*" (Ergin 2009: 162).

Duha Koca Oğlı Delü Dumrul Boyı

Deli Dumrul'un eşinin sadakat, sevgi, namus gibi önemli meziyetleri çok çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştur. Hiç tereddüt etmeden eşinin canı yerine can vermek isteyen Deli Dumrul'un eşi hikâyedeki kadın kahramanlar arasından dikkat çekici bir şekilde ayrılmıştır; ayrıca Deli Dumrul'un eşi, ölüm karşısında gösterdiği korkusuz tavır ile cesaretini kanıtlamıştır.

Helali kendi isteğiyle Dumrul'un yerine canını vermeyi kabul eder. Dumrul, helaliyle birlikte canını alması için dua eder. Hak Teâlâ'ya, Dumrul'un bu sözü hoş gelir. Bunun üzerine Hak Teâlâ, Dumrul'un anne ve babasının canını alması için Azrail'e emir verir. Sonunda da Dumrul ile helalinin canı bağışlanır ve onlara 140 yıl ömür verilir (Ergin 1999: 113- 122).

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde, Kanlı Koca, oğlunu evlendirmek istemektedir. Evlenmek için Kan Turalı'nın kendine denk eş araması, boyda, göçebe toplumlarda evlenilecek kadında aranan özellikler anlatılmaktadır. Kadınların da erkeklerin de eşlerinde aradıkları en önemli özellik "cesaret" ve "yiğitliktir".

"Yarenler, atam öldi, men kaldum, Yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem, oğlum kala, Bundan yiğreği yohdur ki, gözüm görür-iken oğul, gel seni ivereyim "didi. Oğlan aydur:, "Baba, çün meni ivereyim, dirsin; mana layık kız niçe olur "didi.: Kan Turalı aydur: Baba, men yirümden turmadın o turmış ola, men kara kuç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlı kafir iline varmadın o

varmış, mana baş getürmiş ola" didi. Kanlı Koca aydur:, Oğul, sen kız istemez-imişsin, bir bahadır cilasun istermişsin, anun arkasında yiyesin, içesin, hoş kiçesin "didi.' (Ergin 2009:185).

Basat Depegözi Öldürdüği Boy

Tepegöz'ün peri anası, onu tılsımlar. Boyda, anlatılan hikâyede koruyucu annelik içgüdüsü her şart altında bir peri kızı dahi olsa sürmektedir. Tepegöz'ün annesi oğlunu korumak için ona tılsımlı bir yüzük vermiştir. Basat, akından döndüğünde Kapak Kan'ın karısı Tepegöz'ün yaptıklarını anlatır. Basat onunla karşılaşmaya karar verir. Türlü mücadelelerden sonra Tepegöz'ü öldürür. Tepegöz'ün peri anası ve Kapak Kan'ın karısı hikâyenin kadın-ana karakterleridir (Ergin 2009).

Begil Oğlı Emren Boyı

Begil Oğlu Emren boyunda kadın, kendisine fikri sorulan, danışılan bir eştir. Begil, anlatının olay örgüsü içinde Kazan'a darılıp Oğuz'a başkaldırdığını karısına söyler. Dokuz Tümen Gürcistan'a göçmelerini teklif eder. Karısı bu durumda eşinin kendisini iyi hissetmesi için ava gönderir. Begil'in eşine danışması, fikrine değer vermesi kadının aile içindeki statüsünü göstermektedir.

"Hatun aydur: yigidüm big yigidüm, padişahlar Tanrının kölgesidür, padişahına asi olanın işi rast gelmez, aru könülde pas olsa şarab açar, sen gidelü hanum arkurı yatan ala tağlarun avlamamışdur, ava bingil könlün açılsun didi. Begil gördi hatun kişinün aklı keleçisi eyüdür. Kazılık atın çekdürüp butun bindi, ava gitdi" (Ergin 2009: 218).

Uşın Koca Oğlı Segrek Boyı

Uşun Koca'nın oğlu Segrek, tutsak bir kardeşi olduğunu öğrenince anasından kardeşinin nerede olduğunu öğrenmeye çalışır. Ancak anası söylemek istemez. Anası çocuklarından birini kaybettiği için diğer oğlunu kaybetmek istemez. Bunun için de oğlunun kardeşini

kurtarmasını istemez. Anası babası engel olmaya çalışır. Burada Segrek'in anasının analık duyguları ön plana çıkmaktadır.

Eserde aile hayatında kadına verilen değer dikkat çekmektedir. Toplum içinde aktif bir yeri olan kadının aile içinde çocuklarının yetiştirilmesi konusunda fikirlerine değer verilir ve Kadınlar, eş seçiminde tercihlerinde genellikle özgürdür. Evine, eşine ve çocuklarına büyük bağlılığı vardır. Sosyal hayat içinde eşine destek olurken, savaşçı yönüyle de erkeğin yanında at üstünde mücadelede cesaretle yer alır. Aile üyeleri arasındaki ilişkilerde bugün de bireylerden beklendiği üzere sevgi ve saygı ön plandadır.

4. KUTADGU BİLİG'DE KADINA BAKIŞ AÇISI

Yusuf Has Hacip tarafından 1069-1070 yılları arasında yazılan «Mutluluk Veren Bilgi» anlamına gelen *Kutadgu Bilig,* insanı her iki dünyada da mutluluğa ulaştırmak amacıyla yazılmış Türk edebiyatının ilk nasihatnamesidir. Karahanlı Türkçesi ile yazılan ve Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunulan Kutadgu Bilig, 85 bab ve 6645 beyitten oluşmaktadır.

Kutadgu Bilig, İslamiyet'le temasa geçmiş ve bu dinin kural ve ilkelerini öğrenmek isteyen Türkler için bir kılavuz kitap niteliğindedir. Her iki dünyada mutlu olmak için, insana doğru yolu göstermek amacıyla yazılan Kutadgu Bilig'de öncelikli asıl konu 'ideal insan modeli'ni ortaya koymaktır. Mert'e göre, aralarında sıkı ilişki bulunan fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenebilmesi için gerekli olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin neler olduğu ve bunların nasıl elde edileceği üzerinde durur (2002: 2). Yusuf Has Hacib yaşadığı devirde, ideal insanda bulunması gereken özellikleri vurgular. Devleti oluşturan toplum ve onun nüvesi bireyin ideal çizgiler içinde bir form olarak sunulduğu görülmektedir. İnsanın düşünce, bilgi ve erdemlerinin ideal olarak nasıl şekillenmesi gerektiği anlatılmıştır.

Eski Türk geleneklerinde ve halk destanlarındaki anlayışa göre kadın sahip olduğu ahlaki değerlere göre, çocuğunun eğitmeni,

kocasının yoldaşı, ocağın temel unsurlarından biridir. Bu anlayış ile kadını bazı verdiği örnekler üzerinden fenalıkların sebebi olarak ancak evde hapsedilmeye layık bir mahlûk olarak gören *Kutadgu Bilig*'in ortaya koyduğu düşüncenin uyuşmadığı ortadadır.

> *Kutadgu Bilig*'de kadının; kız, gelin, hanım-eş-karı, anne, dadı, dul, kadın ve cariye gibi çeşitli görevleriyle birlikte düşünüldüğünü ve çok yönlü işlendiğini görürüz.

4.1. KIZ

Beyitlerde kız, tavrı, güzelliği, kendisini sevdirmesi, namuslu oluşu bakımından olumlu bir bakış açısıyla değerlendirilir. Kız, tabiat varlıkları gibi estetik özellikler taşır; nazlı bir kız sesi, edası kız gibi, kız gibi gülmek, kızların tebessümü gibi şeklindeki tanımlamalar benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Meselâ aşağıdaki beyitte kara çumguk adlı ötücü bir kuşun sesi, nazlı bir kızın sesine benzetiliyor.

> *Kara çumguk ötti sıta tumşukın* (KB-77)
> *Üni oglagu kız üni teg yakın*
>
> (Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor, sesi nazlı bir kızın sesi gibi, cana yakındır.)

Kız, bütün bu olumlu özelliklerinin yanında özellikle «Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler» bahsinde çocuk terbiyesinin ne kadar önemli olduğu belirtildikten sonra kızın erken evlendirilmesi düşüncesi vurgulanmıştır:

> *Kızıg tutma evde uzun begsizin* (KB-4510)
> *Ökünç birle ölgey özüng igsizin*
>
> (Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu pişmanlık seni öldürür).

4.2. GELİN

Kutadgu Bilig' de heyecanın, aşkın, süslenmenin sembolü ile anlatılan gelin, bir metafor olarak eserde yer edinmiştir. *Kutadgu Bilig*'de dünyanın sunmuş olduğu geçici güzellikler, zevkler, süslü bir geline benzetilmiştir.

"Kişi kirmedük ilke kirse kalı (KB-494)
Kelin teg bolur er agın teg tili"

(Kişi bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur, dili tutulur.)

"Bezenip bu dünya özin körkitür (KB-3540)
İtinmiş kelin teg köngül yilkütür"

(Bu dünya insanın karşısına süslenerek çıkar; süslü bir gelin gibi gönlü heyecanlandırır.)

4.3. HANIM / EŞ / KARI

İslami Devir Türk Edebiyatı'nın ilk örneklerinden olan *Kutadgu Bilig*'de evlenme ve eş seçimiyle ilgili hususlarda içinde bulunulan dönemin getirmiş olduğu dinin kurallarının yavaş yavaş benimsenmeye başladığına dair izler bulunmaktadır. İslam dininin eş seçiminde tavsiye ettiği belirletici özelliklere *Kutadgu Bilig*'de de yer verilmiştir.

"Biregü bay evlik tiler üstikip (KB-4487)
Takı biri körklüg tiler köz tikip"

(Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.)

"*Takı bir uruglug tüp aslı kolur* (KB-4488)
Ulugluk atınga küvenür bolur"

(Bir başkası soyu-sopunun asil olmasını ister ve bu asalet payesi ile iftihar eder.)

"Aya bay tilegli sen evlik talu (KB-4491)
Bulun bolmagıl sen ay bilgi tolu"

(Ey seçkin ve bilgili insan, sen zengin bir kadın ile evlenmek isteyerek kendini onun esiri durumuna sokma.)

"Uruglug tarıglıg bedükler tili (KB-4496)
Bedükrek bolur bolma evçi kulı"

(Soyu-sopu büyük olan kimseler yüksekten konuşurlar; sen kadın esiri olma.)

"Ay yinçke sakınuk tilegli ınal (KB-4497)
Munı bulsa buldung bu tört neng tükel"

(Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen beyzade, böylesine rastlarsan, her dört şeyi de bir arada elde etmiş olursun.)

"Kılınçı köni erse körki kelir (KB-4500)
Tişi körki kılk ol biligli bilir"

(Ahlâkı dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir, bunu bilen bilir.)

4.4. ANNE / ANA

Tarih boyunca Türk aile hayatında kadın, anne kimliği ile toplum ve aile içinde değeri tartışmasız ve üstün bir yere sahip olmuştur. Annenin evin içinde birçok konuda hem sorumlu hem de söz sahibi olduğu görülür. Kadın, anne olma özelliğiyle insan yetiştirmede ve neslin devamında önemli bir etken olarak görülmektedir:

"Negü tir eşitgil kişi ödrümi (KB-3372)
Urug kesmegüke kisi ol emi"

(İnsanların seçkini ne der, dinle; neslin kesilmemesinin çaresi kadındır.)

Örüng süt bile kirse edgü kılık (KB-881)
Ölüm tutmagınça evürmez yorık

(Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz.)

Eröz ve Güler de, Türklerde aile değerleri çok üstündür bu nedenle, insan olma ve insan olarak doğmanın, çocuk terbiyesinin en başta gelen sembolü ana sütüdür (1998: 57), şeklinde yukarıdaki dizeleri vurgular.

"Oğul kız sebebi ata ol ana (KB-1486)
Kılınç artasa ya itilse yana"

(Çocukların iyi veya kötü olmalarına ana babaları sebep olur.)

Çocukların yetiştirilmesi konusunda anne ve babalar önemli bir rol üstlenirler, özellikle anneler birinci derecede etkin olduğu görülür. Bu bakış açısının söz konusu olduğu *Kutadgu Bilig*'de, annelerin çocukların iyi veya kötü olmalarına vesile oldukları üzerinde durulmuştur.

4.5. DADI / SÜTNİNE

Kutadgu Bilig'de "*Ogul Kız Togsa Neteg İgidgüsin Ayur (Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler")* bahsinde kadın, dadı / sütnine olarak karşımıza çıkmakta ve çocukların bakımı ve yetiştirilmesi hususunda anneye destekçi olarak algılanmaktadır.

"Ogul kız törüse senin ay tengin
Evingde igidgil igidme öngin"

(Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.) (KB-4504)

"Avurtası edgü kişi tut arıg
Ogul kız arıg kopga turgay karıg"

(Sütninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.) (KB-4505)

4.6. KADIN

Kutadgu Bilig'de kadının erkeklere zarar verdiği, onların ölmesine sebep olduğu vurgulanırken, onlarla ancak Tanrı'nın başa çıkabileceği söylenir.

"Cefa birle önmiş igidmiş yıgaç
Yimişi agu ol angar bolma aç"

(Onlar zahmetle süren ve yetişen bir ağaca benzer; meyvesi zehirdir, ona karşı iştah ve ihtiras besleme.) (KB-4522)

"Neçe ming azıglıg eren erkeki
Tişilerde ötrü üzüldi köki"

(Nice binlerce kudretli ve erlerin eri erkek, kadınlar yüzünden mahvolup gitmiştir.) (KB-4523)

4.7. DUL KADIN

Dul olarak değinilen kadın kimliğine, *Kutadgu Bilig*'de acınacak bir varlık gözüyle bakılarak, onların yetimler, aciz, fakir, kör ve topallarla birlikte korunmaya muhtaç olduğundan bahsedilmiş ve onlara karşı şefkatli olmak, onları koruyup kollamak gerektiği öğütlenmiştir.

"*Ögi ked kerek köngli alçak amul*
Çıgay tul yetimke bagırsak köngül"

(Onun çok akıllı, alçakgönüllü olması gerekir; fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül gerekir.) (KB-2473)

"Telim ögsüzüg kör ya tul tulsakıg
Ya közsüz ya oldrum yime aksakıg"

(Bak, burada birçok yetim, dul, aciz, kör, kötürüm ve topal vardır.) (KB-3238)

Özüng bolsa hacib orunç almagu
Çıgay tul yetimler sözin tınglagu"

(Eğer hacib olursan rüşvet almamalısın; yoksul, dul ve yetimlerin sözlerini dinlemelisin.) (KB-4144)

4.8. CARİYE / KÜNG

Kutadgu Bilig kadın, dönem erkeklerine hizmet eden bir köle, bir başka deyişle 'cariye' rolüyle de karşımıza çıkar. Farklı yüzyıllarda da olsa bu geleneğin devam ettiğini her iki eserde de görmek mümkündür.

"Yazuk kılsa kul küng keçür ol yazuk
Bu yazuk keçürmiş muyan kıl azuk"

(Kul ve cariye suç işlerse sen onun suçunu bağışla; bu suç bağışlamanın sevabını ahret için kendine azık et.) (KB-3435)

"Yazı tag yirig tut yorır koy sürüg
Ya kul küng tapugçı ay kılkı örüg"

(Ova ve dağlık yerlerde dolaşan koyun sürüleri, kul, cariye ve hizmetkârların dolu, ey sakin doğalı.) (KB-5371)

"Bulun kılgıl oglın kızın kul küngin
Hazine ur anda sen almış nengin"

(Oğullarını ve kızlarını esir ederek kul ve cariye kıl; oradan aldığın servetle hazine kur.) (KB-5487)

SONUÇ

Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan *Orhun Yazıtları* da Türkçenin yazılı olarak takip edebildiğimiz dönemi içinde "kadın" kavramı ile ilgili söz varlığını görebilmemiz, kadının sosyal statüsünü ve yaşantısının izlerini bulabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Eski Türklerde "ana" ve "kahramanlık" nitelikleri ile ön plana çıkan kadın; aile ve toplumun önemli bir unsuru olduğu bilinciyle, güçlü, nitelikli ve doğurganlık özelliği ile de kutsal bir varlık olarak toplumda saygın yerini almaktadır. Devlet yönetiminde rol alan kadın hatun unvanlı olup hem siyasî hem dinî mitolojik manada yere ve nüfuza sahipti.

Divanu Lugati't-Türk incelendiğinde o dönemde kadının sosyal olarak önemli bir konumda bulunduğu, evlilik ve boşanma gibi birçok alanda söz hakkına sahip olduğu, sadece ev işleriyle uğraşan biri olarak değil sanatla da uğraştığı, birçok alanda erkekle eşit haklara sahip olduğu görülmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Türklerinin geleneksel yaşam tarzını, aile yapısını, hayat mücadelelerini anlatır. Sosyal hayat içinde erkeğin yanında savaşçı yönüyle de at üstünde, namuslu, cengâver bir kadın olarak düşüncelerine önem verilen yönetici ve yönlendiricidir. Kadının günlük yaşamında kazandığı fiziksel (ata binme, kılıç kullanma, savaşabilme vs.) özellikleriyle göçebe toplum şartları içinde erkeğin yanında düşmana karşı da savaşabilme kabiliyetine de sahip olduğu görülmektedir. Güçlü bir devlet için çocukları yetiştirmekle

mükellef olan kadın, ailede de önemli rol oynamaktadır. Sorumluluk; ailede tümüyle ortak, çocuklar üzerinde veraset hakkı da eşittir. Türk töresi kadınına, çocuklarının istikbali hakkında kocası kadar hak ve yetki veriyordu.

Kutadgu Bilig, İslâmiyetle temasa geçmiş Türkler için, "ideal insan" kural ve ilkelerini anlatan bir kılavuz olarak yazılmıştır. *Kutadgu Bilig*'e göre de kadın anne olma özelliğiyle insan neslinin devamında önemli bir etken ayrıca çocukların yetiştirilmelerinde birincil derecede önemlidir, onların iyi veya kötü olmalarında en büyük sorumluluk annenin üzerinedir. *Kutadgu Bilig*'de kadının; kız, gelin, hanım-eş-karı, anne, dadı, dul, kadın ve cariye gibi çeşitli görevleriyle birlikte düşünüldüğünü ve çok yönlü işlendiğini görürüz.

Türk dilinin tarihî söz varlığı içerisinde, zengin bir biçimde karşılanan "kadın" kavramı, doğrudan "kadın" sözcüğünü karşılamasının yanı sıra çeşitli adlandırmalarla kadının o toplumdaki yerini, sosyal statüsünü ve yaşantısını yansıtmaktadır, "kadın"la ilgili söz varlığı, kadının tarihî görünümünü ve dil kültür değişim sürecini göstermektedir.

Türk kültür tarihinde; yaşanılan coğrafya, sahip olunan inançlar ve iç içe bulunulan yabancı kültürlerin de etkisiyle şekillenen bakış açısı ve algıya göre kadınlar, toplumda farklı roller üstlenmişlerdir. Yazılı ve sözlü edebiyat ürünleri, konuyla ilgili bilgi edinilebilecek önemli tarihî belgeler arasındadır.

KISALTMALAR

DLT : *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I-III*.
_____, : *Divanü Lûgati't-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara.
EDPT : *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
EUTS : *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.
KB : *Kutadgu Bilig I*, Metin, İstanbul.
___ : *Kutadgu Bilig II*, Tercüme, İstanbul.
___ : *Kutadgu Bilig III*, İndeks, İstanbul.
KT : *Kül Tigin Yazıtı*.

NF : *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*.

ÖTİL : Özbek Tiliniŋ İzâhlı Luğati

T : *Tunyukuk Yazıtı*.

TS II : Türk Dil Kurumu (1963-1977): *Tarama Sözlüğü I-VIII*, Ankara

KAYNAKÇA

Arat, Reşit Rahmeti (1947): *Kutadgu Bilig I*, Metin, İstanbul.

_____, (1959): *Kutadgu Bilig II*, Tercüme, İstanbul.

_____, (1979): *Kutadgu Bilig III*, İndeks, İstanbul.

Ata, Aysu (1998): *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, Ankara.

Atalay, Besim (1939-1940): *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I-III*, Ankara.

_____, (1943): *Divanü Lûgati't-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara.

Batur, Zekerya (2011): Atasözü ve Deyimlerde Kadın ve Kadının Sosyo-Psikolojik Özellikleri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3 Summer 2011, p. 577-584 TURKEY

Caferoğlu, Ahmet (1968): *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.

Clauson, Sir Gerard (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

Ergin, Muharrem(2009): *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gömeç, Saadettin (1999): *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Günindi-Ersöz, Ayşe(2010): Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rolleri, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Bahar 2010 / Sayı 6

Mert, Osman(2002): *Kutadgu Bilig'de Hâl Kategorisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özbek Tiliniŋ İzâhlı Luğati (2007): Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası Ali Şiir Nevayi Namıdaki Til ve Edebiyat Enstitüsü, Taşkent.

Savcı, Kemal (1993). *Cumhuriyetin 50. Yılında Kadın*, Ankara: Cihan Matbaası.

Sevinç, Necdet (1987), *Eski Türkler'de Kadın ve Aile*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şahin, Hatice (2006). Türk Atasözlerinde Kadın, *Akademik Araştırmalar Dergisi,* C.29, s.155-166.

Türk Dil Kurumu (1963-1977): *Tarama Sözlüğü I-VIII*, Ankara

Yılmaz, Ayfer(2004). Türk Kültüründe Kadın, *Milli Folklor Dergisi*, C.8, Yıl:16, S.61, s.111.

MODERN TÜRK ŞİİRİNDE SEVGİLİ İMGESİ

Bâki ASİLTÜRK

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü

GİRİŞ

Aşk; sanat ve edebiyatın, bu çerçevede olmak üzere, sanatların en eskilerinden olan şiirin de değişmez temalarından biridir. En eskisinden en yenisine şairler aşkı işlerken bir yandan duygu boyutunda derinleşmiş, bir yandan da sevilen kişide gördükleri fizyolojik özellikleri şiirleştirmişlerdir. Sevdiğini anlatan şairler arasında kadınlar da bulunmakta, hatta dünyanın bilinen ilk aşk şiirinin bir kadın tarafından söylendiği [1] bilinmektedir. Bununla birlikte erkek şairlerin daha fazla aşk şiiri yazdıkları da bir gerçektir. Bunda, elbette, modern zamanlara kadar kadınların yapıp ettikleriyle göz önünde olma şansını yakalayamamış, erkeğin gerisinde tutulmuş olmalarının da etkisi vardır. Toplum katmanlarında ön sıralarda olma fırsatı bulamayan kadınların söyledikleri aşk şiirlerinin de literatüre geçmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bugün ilk söyleyeni bilinmeyip anonimleşen manilerin, aşk türkülerinin hiç olmazsa bir kısmının kadınlar, genç kızlar tarafından söylendiği muhakkaktır. Yapılacak

[1] "Güvey, canımın içi / Gönül açar güzelliğin, bal gibi tatlı" dizeleriyle başlayan ve Tanrıça İnanna ile Dumuzi adlı çobanın aşkını anlatan şarkı-şiir için bkz.:http://www.turkishnews.com/tr/content/2013/12/18/dunyanin-bilinen-ilk-ask-siiri/ (25 Temmuz 2016).

biçem (üslup) incelemeleri sonucu bunun fark edilmesi mümkündür. Bir örnek olmak üzere, şu maninin bir genç kız tarafından söylenmiş olduğu, sözcelere bakılarak rahatlıkla anlaşılabilmektedir: *"Le beni eyle beni / Elekten ele beni / Alacaksan al artık / Düşürme dile beni"* [2] Bakılsa, daha nice mani ve/veya türküde benzer biçem özellikleri görülebilecektir.

Erkek şairler cephesinden bakıldığında, az önce işaret edilen nedenlerden dolayı, Türk edebiyatında da, bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi, aşk ve kadın konulu binlerce şiire rastlanabilmektedir. Bunların bir kısmı aşkı duygu olarak işlerken, önemlice bir kısmı duygunun yanı sıra sevilen kadının tasvirine de yer verir. Erkek cinsinin gerek toplumsal serbestliği gerekse duygularını kadına göre daha rahat ifade etme özelliği şiire de yansımış, şairlerimiz âşık oldukları kadınlar hakkında serbestçe, hatta bazen gereğinden de fazla serbestçe konuşagelmişlerdir. Üstelik bu sadece modern zamanlara ait bir serbestlik değildir. Divan şiirinde de Halk şiirinde de bugünün şairlerinden çok daha cesur ifadelere rastlanır. Aşk duygusunun ve sevgiliye hayranlığın coşkusu şairlerin ifade biçimlerine de doğal olarak yansımıştır. Bu bakımdan, modern döneme gelmeden önce, eski zamanlarda şairlerin sevdikleri kadına dair söylediklerine hiç olmazsa birkaç örnek üzerinden bakmakta yarar vardır.

1. GELENEKSEL ŞİİRDE SEVGİLİ İMGESİ

1.1. SAZ ŞİİRİNDE SEVGİLİ İMGESİ

Halk şiirine yansıyan sevgili-kadın tipi genellikle gerçek veya gerçeğe yakındır. Genç kız veya kadın; saçı ve gözüyle, eli koluyla, kıyafetiyle, boyu posuyla, yürüyüşüyle tasvir edilir. Bu kadının soyut ve belirsiz olmamasının en önemli göstergelerinden biri tasviri ise, bir başkası da Divan şiirinde neredeyse hiç görülmeyecek şekilde, sevgilinin adıyla sanıyla anılmasıdır. Saz şiiri âşıkları sevdikleri kadından söz ederken, onun fizyolojik özelliklerini sıralamanın yanı sıra sık sık Zeynep, Elif, Fadime, Ayşe, Şerife, Zeliha, Emine, Hörü (Huri)

[2] Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 280.

gibi isimleri de anarlar: *"Elifi dersen de, nazlıdır nazlı / Eşme'yi dersen de, sırf ela gözlü / Söyletme Şerfe'yi bülbülavazlı / Söylüyor Zilha'nın dilleri güzel"* (Karacaoğlan) Çeşme başında, bağda bostanda karşılaşıldığında âşığı hemen etkileyen genç kızların tasvir edilişinin örneği olarak yine Karacaoğlan'ın bir semaisinden alınan şu dörtlüğe bakılabilir: *"Boyun uzun belin ince / Yanakların olmuş konca / Salıverirsin kolunca / Beliğin ince değil mi"*. Yine Karacaoğlan, bir güzellemesinde sevgiliyi "erkeğin aklını başından alan, 10-15 yaşında, kırk beş belikli" şeklinde anlatırken çapkın gönlünün aktığı bir başka güzeli de şöyle tasvir eder: *"Elâ gözlerini sevdiğim dilber / Kokuya benzettim güller içinde / İnceciktir belin hilaldir kaşın / Selviye benzettim dallar içinde"* [3]

1.2. DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİ İMGESİ

Divan şiirindeki sevilen kadın imajı Halk şiirinin tersine fizyolojik gerçekliğe dayalı olmaktan uzaktır. Sevgilinin kaşı, gözü, ağzı, saçı vs. sevileni göz önünde canlandırıcı birer tasvir ögesi olmaktan çok, klişe mazmunlara hizmet eder şekilde dile getirilir. Bu sevgili daima çok güzel, ay yüzlü, gül yanaklı, nazlı, ince belli, nokta ağızlı, servi salınışlı vs.'dir. Öte yandan vefasızdır, âşıktan yüz çevirip onu ağlatır, rakibe yüz verir. Bâki'nin bir gazelinden alınan şu beyitler bu sevgili tipinin özelliklerini yansıtır: *"Vefa ummaz cefadan yüz çevirmez Bâki âşıktır / Niyaz etmek âna cânâ yaraşır sana istiğna"* [4] (Ey sevgili! Bâki âşıktır; senden vefa ummaz, senin göstereceğin cefadan da vazgeçemez. Yalvarıp yakarmak ona, umursamazlık ise sana yakışır.) Nedim'de sevgili biraz daha kanlı canlıdır, gerçeğe tamamen uygun olmasa da gerçeklik algısı içinde düşünülmeye nispeten elverişlidir. Bunun nedeni, Lale Devri şairi Nedim'in doğrudan hayatın içinde olmasıdır. İstanbul'un çeşitli mesire yerlerinde dolaşan, gündelik hayatı ve eğlence hayatını yakından tanıyan şair, saray çevresinde veya mesire yerlerinde gördüğü güzellerin tasvirlerinde yeni mazmunlar kullanmıştır. Bir "şarkı"sında mesire yerine çıkmaya davet ettiği

[3] Karacaoğlan'dan yapılan şiir alıntıları için bkz.: Müjgan Cumbur, *Karacaoğlan: Şiirler*, MEB Yay., Ankara 2001.

[4] Prof. Dr. Halûk İpekten, *Bâki*, Akçağ Yay., Ankara 2003, s. 75.

sevgilinin hem fiziksel özellikleri hem de kılık kıyafeti hakkında görsel ifadeler kullanması dikkate değer: *"Kaplatıp gülpembe şalı ferve-i semmûruna / Ol siyehzülfü döküp ol sine-i billûruna / Itr-ı şâhîler sürüp ol gerden-i kâfûruna / Iyddirçıknâz ile seyrâna kurban olduğum"* [5] (Samur kürküne Gülpembe şalı kaplatıp o siyah saçlarını billûr göğsüne döküp bembeyaz gerdanına da sultanlara layık güzel kokuları sürünerek nazla, edayla bayram gezintisine çık kurban olduğum.) Nedim'in bir gazelinde ise Divan şiirindeki sevgili tipinin incelikte zirve tanımlarından biriyle karşılaşırız: *"Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana / Mey süzülmüş şîşeden ruhsar-ı âl olmuş sana // Bûy-i gül taktîr olunmuş nâzınişlenmiş ucu / Biri olmuşhoy birisi dest-mâl olmuş sana // Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden / Lâ'lin öptürmek bu hâletle muhâl olmuş sana // Yok bu şehriçre seninvasfettiğin dilber Nedîm / Bir perî-sûret* görünmüş bir hayâl *olmuş sana"* [6] (Nezaket ince ince süzülerek sana boy bos ve gerdan olmuş, içki (kırmızı şarap) şişeden süzülüp yanağına renk vermiş, gül kokusu damıtılıp sana ter, nazın ucu işlenip sana mendil olmuş. Dudakların sin harfindeki dişlerden yaralandığı için dudağından buse ["buse" sözcüğünde "sin" harfinin yer alışına telmih] vermek, dudaklarını öptürmek senin için imkânsızdır, kimse seni öpemez. Ey Nedim, senin olağanüstü vasıflar yükleyerek anlattığın güzel bu şehirde yoktur, sen peri veya hayal görmüş olmalısın.) Malum, Nedim, klasik şiirin son büyük şairlerindendir. Dolayısıyla buradaki son beyit, sadece kendi gazeli için değil, bütün bir Divan şiiri bağlamında yorumlandığında, Divan şiiri geleneğinde sevgilinin gerçeklikten uzak, hayale yakın oluşunun son ve belirgin bir tespiti, itirafı gibi de okunabilir.

2. YENİ TÜRK ŞİİRİNDE SEVGİLİ İMGESİ

2.1. TANZİMAT DÖNEMİ: KLİŞE MAZMUNLARDAN GERÇEĞE DOĞRU

Divan şiirindeki sevgilinin gerçeklikten uzak klişe mazmunlar bağlamında tasvir edilmesi, Tanzimat eşiğinde modernliğe geçiş

5 Şevket Kutkan, *Nedim Divânı'ndan Seçmeler*, KTB Yay., Ankara 1981, s. 159.
6 age, s. 63.

aşamasında şairler tarafından alaycı ifadelerle eleştirilmiştir. Namık Kemal, 1874'te yayımladığı *Celalettin Harzemşah* adlı dramının 1881 baskısına eklediği mukaddimede şunları söyler: *"Divanlarımızın biri mütalaa olunurken insan muhtevi olduğu hayâlâtı zihninde tecessüm ettirse etrafını maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhal'in tepesine basmış, hançerini Mirrih'in göğsüne saplamış Memduhlar, feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağırdıkça arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına gark olur âşıklar, boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı mâşukalarla mâlâmâlgöreceğinden kendini devler, gulyabaniler âleminde zanneder."* [7] Tanzimat'ın bir başka şairi Recaizade Mahmut Ekrem de, *Takdir-i Elhan*'da Namık Kemal'in izinden gidip onun sözlerine çok yakın ifadeler kullanarak Divan şiirindeki sevilen kadın imajının yapaylığını ve inandırıcılıktan uzak kalışını eleştirir: *"Bunların arasına yılan saçlı, ok kirpikli, kıl kadar belli, ağzı yok, çenesi kuyulu, câdûlarla mücevharâta müstağrak müzerkeş ve bukalemun-renk libaslarla mülebbes* çarşanba *karısı sıfatlı, kara koncolos kıyafetli mahluklar da karışırlar. Gariptir ki veya daha doğrusu garaip değildir ki bunları beğenenler bunları sevenler de bulunur."* [8]

Tanzimat'ın öncü şairleri hürriyet, adalet, hak, hukuk, medeniyet vd. gibi toplumsal meselelerle uğraşmak durumunda kaldıklarından yeni imajlara yaslanan aşk ve kadın konulu şiirler bu dönemde (1860-1876) yok denecek kadar azdır. 1876'dan sonra şekillenen ve İkinci Abdülhamid'in Meclisi kapatarak baskıcı bir anlayışla devleti yönetmeye başlamasından sonra Tanzimat'ın ikinci nesli daha özel konulara ağırlık vermek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu dönemde aşk şiirleri önceki döneme göre oldukça fazladır. Başta Ekrem ve Hâmid olmak üzere, dönemin diğer şairleri ve hemen arkalarından gelen ara nesil şairleri aşk, sevgili, kadın temalarını geniş şekilde işlemişlerdir. Hâmid'in özellikle genç yaşta ölen karısı Fatma için ve

---

7 Bkz.: Namık Kemal, *Celaleddin Harzemşah*, (haz.: Hüseyin Ayan) Dergâh Yay., İstanbul 1975.

8 Bkz.: Recaizade Mahmut Ekrem, *Bütün Eserleri 2:Takdir-i Elhan, Kudemadan Birkaç Şair, Pejmürde, Takrizat,* (haz.: E. Sazyek, H. Sazyek, T. Bayındır, D. Evecen) Umuttepe Yay., Kocaeli 2004.

Paris yıllarında tanıdığı sonraki sevgilileri veya eşleri için yazdığı şiirlerde Divan şiirindekine hiç de benzemeyen bir "sevilen kadın" tipiyle karşılaşırız. Bu dönemde kaleme alınan yenilikçi şiirlerde, *"Eskinin soyut aşkı yerine beşeri ölçülere hitap eden bir sevgi ve sevgili tipi yaratı(lı)r."* [9] Dönemin soyuttan ziyade somuta, maddeye, yaşananana, varlığa, insana dönük yüzünün bir sonucu olarak şiirlerde tasvir edilen kadın, yine hemen daima yüceltilmekle beraber, klasik şiirle karşılaştırıldığında "yaşayan bir insan" olma özelliğine sahiptir. Bir başka ifadeyle, her şeyden önce bu dünya üzerinde yaşadığı düşünülen, yeri geldiğinde tabiat içinde gezinen, insani özellikleri öne çıkarılan, ağlayıp gülen bir varlıktır. Hâmid, 1879'da yayımladığı *Sahra*'da bu sevgili tipini şöyle resmeder: *"Bu beyaz câmesiyle dense biri / Yere inmiş sehâb* içinde peri" [10] (Bu beyaz elbise içindeki güzel kadın gökten beyaz bulut içinde inmiş bir peridir dense yeridir.) Hâmid'in başka şiirlerinde de sevgili çeşitli şekillerde karşımıza çıkar; *Makber*'de sonsuzluğa, metafizik âleme yolcu edilmiş genç eşin ardından hissedilenler ağırlıktadır ve mersiye geleneğine bağlı bu şiirde tasvir ögesi sınırlıdır. Daha çok, aşkın sonsuzluğu, sevilenin uhreviliği, "gitti ebede gelip ezelden" [11] denen sevgilinin ardından duyulan derin hasret, sevilenin ölümünü kabullenememe duyguları söz konusudur. "Hyde Park'tan Geçerken"de ise bu kez, *"Değil ben, kalb-i hâmûşum değil, ey zühre-i esmer / Senin mihrinle söz söyler bugün bir resm-i büt-peyker / Sevâbitten inen nûra seni tercih eder yerler"* [12] (Ey esmer Venüs, sözü söyleyen ben değilim, sessiz kalbim de değildir; bugün senin güzelliğinle söz söyleyen ancak put kadar güzel bir görümdür, yeryüzü yıldızlardan inen ışıkları değil seni tercih eder) diyerek hemen orada görüp hayran kaldığı genç kadının fizyolojik özelliklerine eğilir. Şunu söylemek gerekir: Aşkları, evlilikleri, zevk ve eğlenceye düşkünlüğüne ilişkin ayrıntılara bakıldığında, Hâmid'in aşkında, kadına bakışında metafizikten ziyade fizik hâkimdir.

---

9 İsmail Parlatır, "XIX. Yüzyıl Yeni Türk Şiiri", *Türk Dili-Çağdaş Şiir Özel Sayısı*, Sayı: 481-482, Ocak-Şubat 1992, s. 23.

10 agy (Yeni Türk şiirinde aşk konusu hk. bkz.: Dr. Kemal Erol, *Modern Türk Şiirinde Aşk Ölüm ve İntihar*, Akçağ Yay., Ankara 2010).

11 Abdülhak Hâmid Tarhan, "Makber", iç. İnci Enginün-Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1: Şiir (1860-1923)*, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 165.

12 age, s. 170.

Bunun yansımalarını da bilhassa Fransa deneyimlerini dile getirdiği *Divaneliklerim yahut Belde* (1885) kitabındaki anlatımcı şiirlerinde görmek mümkündür.

2.2. SERVET-İ FÜNUN VE FECR-İ ATİ: PERİ-SEVGİLİ, MELEK-KADIN

Servet-i Fünun (Edebiyat-ı Cedide) şiirinde sevgili tipi, yer yer insani özellikler taşımakla birlikte, saf aşkı temsil etmesiyle, romantik Avrupa resminde görülen bir çeşit melek tipine yakındır. Bunun nedenini hiç kuşkusuz, "tablo altı şiir" tarzında ve bu tarzın dayandığı melek görünümlü kadın" figüründe aramak gerekir. [13]*Servet-i Fünun* dergisinin ve sonrasında yayımlanan moda dergilerinin sayfaları böylesi tablolarla dolup taşar. Günlük hayat içerisinde kadın, Tanzimat döneminde de Servet-i Fünun edebiyatının geliştiği yıllarda da (1896) Avrupa'daki hemcinsleri gibi hayatın hemen her alanında yer alıyor değildir. Erkekle kadının işte, eğlencede beraberliği gibi bir durum yoktur. Olsa olsa gidilen lokanta ve tiyatrolarda yabancı aktrislerle karşılaşılmakta, erkekler hayatlarını serbestçe devam ettiren kadını ancak bu yolla tanıyabilmektedir. [14] Dolayısıyla Servet-i Fünun şiirinde sevilen kadın melek/peri gibi tasvir edilir, Avrupai salon kadını hüviyetine yakındır, tabiata ilişkin unsurlarla ve özellikle de fidan, krizantem, zambak, gül, yaz, bahar vd. beraber anılır.

Servet-i Fünun'un iki büyük şairinden **Tevfik Fikret** çekingen bir platonik âşık gibi konuşurken, Cenap Şahabettin cesur bir âşık görünümündedir. Fikret, evine ve yuvasına bağlı bir erkek olmasının yanı sıra bir ahlakçı olması nedeniyle de aşk konusunu çok az ele almıştır. Aşk şiiri yazmadığı söz konusu edilince verdiği cevap manidardır: *"Aşksız kalp olur mu? Yalnız benim şiirlerimde çıplak kadın etlerini terennüm eden sözler arıyorlarsa öyle şeyler yok!"* [15]Fikret'in

[13] M. Kayahan Özgül, *Resmin Gölgesi Şiire Düştü*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997.

[14] Yabancı kadınlarla bu tip karşılaşmaların, yakın ilişki kurabilmenin ayrıntıları üzerine kurulan ve 1898'de *Servet-i Fünun*'da tefrika edilen bir roman: Safveti Ziya, *Salon Köşelerinde*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015 (yay. haz.: Osman Sevim).

[15] Ruşen Eşref Ünaydın, *Tevfik Fikret: Hayatına Dair Hatıralar*, Kitaphane-i Sudi Yay., İstanbul 1919, s. 107.

"Tesadüf"ler serisi aşkı konu alan az sayıdaki şiirlerindendir. Bu şiir serisi bir rivayete göre Karlman mağazasında çalışan tezgâhtar kız için [16], bir başka rivayete göre ise oğlu Haluk'un mürebbiyesi için kaleme alınmıştır; tamamen hayali bir duyguyla yazılmış olması da muhtemeldir. "Tesadüf"te şair ilk görüşte etkilenmenin bir örneğini verir: *"Niçin o çehreyi görmekle titredim birden, / O dîdelerde niçin gizli bir nigâh aradım? / Değil garâm-ı heves-perverâne mutadım, / Niçin o gözlere dikkatle baktım öyle iken?"* [17](O kadının yüzünü görünce neden heyecanlanıp titredim, o gözlerde neden gizli bir bakış aradım? Ben heves ve arzuya, aşka düşkün biri olmadığım halde neden o gözlere dikkatle baktım?) Bu sorgulayıcı tavrı, evli bir adamın karısından bir başkasına platonik de olsa ilgi duymasını ahlaksızlık sayacak bir anlayışa bağlamak gerekir. Devam şeklinde kaleme aldığı "İkinci Tesadüf"te hayatın gamlarından sıyrılıp "o çehrede boş bir nazarla dinlenen" ve aşkını itiraf etmek için ağlama hissine kapılan şair, "Son Tesadüf"te "süslü, neşeli, nazlı, şuh, melek" olarak tasvir ettiği platonik aşkının "bakmadan geçip gitmesi" karşısında bir boşluğa düşmüş gibi olur. "Şuh melek", duygularına karşılık vermek bir yana, şairin duygularının farkında bile değildir. [18]

Türk şiirinin Don Juan'ı denebilecek **Cenap Şahabettin** edebiyat çevrelerinde ve cemiyet hayatında çapkınlığıyla adından sık sık söz ettirir [19] ve yaşam deneyimlerinin de etkisiyle, Fikret'in aksine, aşk-sevgili-kadın temalarını çokça işler. Onun aşk anlayışının ana çizgisi vuslatla duygunun birlikteliği şeklindedir. Bazı şiirlerinde birini bazılarında ötekini öne çıkarır, bazılarında ise bu iki durumun bütünlüğü söz konusudur: "Onun şiiri, aşk ve sevda nağmeleriyle, muhabbet öpücükleriyle insanı kendinden geçiren bir mutluluk ve mestlik âleminin -aşk, şiir, mûsiki, sanat ve güzellik anlayışının iç

[16] Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, (haz.: Rauf Mutluay) İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 158.

[17] Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, (haz.: Abdullah Uçman, Hasan Akay) Çağrı Yay., İstanbul 2005, s. 173.

[18] age, ss. 175-178.

[19] Cilt mütehassısı bir doktor olan Cenap, Yakup Kadri'nin ifadeleriyle, "İstanbul'un kibar çevrelerinde nevrastenik hanımlarla lenfatik genç kızlara hekimlik edebilecek" bir doktordur: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yay., İstanbul 1969, s. 188.

içe olduğu- harikulade manzaralarıyla doludur. Hatta denilebilir ki Cenab'ın aşk anlayışı, her şeyden çok yaşadığı devrin birçok sanatkârını hayal kırıklığına uğratan ve bu kırıklıkların kalpte açtığı yaraların da tesiriyle 'sevgili-peri-hüsn' karışımı bir soyut varlık kimliğinde ortaya çıkan sevgililerin değiştirilmesiyle doyuma ulaşmaya çalışan ruhların ortak mahsulüdür." [20] Cenap, "Don Juan"da eski aşklarını hatırlarken "şüphe, kıskançlık, arzu, hasret" içinde kıvranır ve *"Bir kadından geçince diğerine / Zannederdim ki aşkı bulmuştum"* [21] diyerek adeta aşka âşık olduğunu duyumsatır. "Son Arzu" şiirinde *"Birlikte terk-i cism edelim mevte bir gece / Mest-i garâm iken"* [22] (Seninle tamamen bütünleşmişken, aşk sarhoşluğu içindeyken bedenimizi terk edip ölüme gidelim) diyerek aşk içinde ölmeyi arzulayan şair, aşkın vuslat boyutunu pek çok şiirinde özellikle vurgulamış ve bedensel birlikteliği aşkın "unutulmayan saniyesi" saymıştır.

Cenap'a göre sevgili bazen "hazan yüzlü"dür, bazen "dudaklarının rengi geceyle gölgelenen"dir, kimi zaman "aşkla mest", kimi zamansa "aşk emelleriyle humma hâlinde"dir. Fakat bu kadın her daim güzel ve ilham vericidir, hayran olunacak bir güzelliğe sahiptir. Şairin ruhuyla sevgilinin "aşk-ı dildâr"ı birbirinden ayrılmayacak şekilde birleşip bütünleşmiştir, öyle ki aşk olmadan şairin şiir yazması bile mümkün değildir. Bir başka ifadeyle, sevilen kadın şairin tek ve vazgeçilmez ilham perisidir: *"Bâd-ı aşkın neler fısıldarsa / Vezn ile kafiyeyle bestelerim / Olur onlar benim neşîdelerim"* [23] (Senden esen aşk rüzgârı bana ne fısıldarsa ben onu söylerim, şiirlerim bunlardan ibarettir) Cenap'ın ilginç şiirlerinden biri olan "Senin İçin", sembolizmin ilk sade anlatımlı örneklerinden olmakla kalmaz, aynı zamanda kendi şiiri içinde onyıllar boyunca geliştirdiği kadın imajını tamamlar. Bu şiirdeki sevgili "sarışın, pembe dudaklı, şuh sesli,

---

20 Hasan Akay, *Cenap* Şahabedd*in*, 3 F Yay., İstanbul 2007, s. 64.

21 Cenap Şahabettin, "Don Juan": 1)*Bütün Şiirleri*, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman) Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 181; 2) iç. *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1: Şiir (1860-1923)*, (haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 279.

22 Cenap Şahabettin, "Son Arzu": 1)*Bütün Şiirleri,* s. 106; 2) iç. *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1: Şiir (1860-1923)*, s. 266.

23 Cenap Şahabettin, "Riyâh-ı İlham": 1)*Bütün Şiirleri*, s. 149; 2) iç. *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1: Şiir (1860-1923)*, s. 275.

gölgesi bile güneş gibi parlak, şefkatli, avuçları kışın bile aşk ateşiyle sıcak" bir genç kızdır. Yaşlanmaya başladığı yıllarda âşık olduğu bu kişi, şaire, ak saçlarının örttüğü yılları özleten genç ve taze bir sevgilidir ve bu sevgili tipi bu yönüyle daha önceki şiirlerde görülmeyen bir özelliğe sahiptir: *"Sesin işler gibi bir şûh kanat gamlarıma / Seni dinlerken olur kalbim uçan kuşlara eş, / Gün batarken sanırım gölgeni bir başka güneş; / Sarışınlık getirir gözlerin akşamlarıma. // Doğuyor ömrüme bir yirmi sekiz yaş güneşi / Bir kuş okşar gibi sen saçlarımı okşarken. / Koklarım ellerini gülleri koklar gibi ben; / Avucundan alırım kış günü bir yaz ateşi. // Gönlüme avdet eder her unutulmuş nisan / Ne zaman gençliğini yolda hırâmangörsem. / Eskiden penbe dudaklarda dağılmış bâsem / Toplanır leblerime, bir gece dalgın dursan. // Seni zanbak gibi gördükçe açık pencerede / Gül açar bahtımın evvelki hazanlık korusu / Genç eder ufkumu hülyâlarımın genç kokusu; / Sorarım ak saçımın örttüğü yıllar nerde? // Cebhemi varsın o solgun seneler soldursun / Yeni yıldız gibi doğdukça güzel her akşam, / Gençliğin böyle benimken kocamam, hiç kocamam / Rûhum, ölsem bile ben, sen yaşayan rûhumsun…"* [24]

Servet-i Fünun çevresinde bulunmakla beraber şiirlerinin pek çoğunda bu estetiğin dışında bir yerde duran **Hüseyin Suat Yalçın**'a bir parantez açmakta yarar var. Hüseyin Suat, başlangıç dönemi şiirlerinde Servet-i Fünun'un yaygın romantik duyuşuna bağlı kalarak genç yaşta ölen eşi Saide Hanım için (Hâmid'in Fatma Hanım için yazdıklarını hatırlatırcasına) yas şiirleri yazmakla beraber ilerleyen yıllarda (yine tıpkı Hâmid gibi) yas duygusundan hızla uzaklaşıp aşk ve çapkınlık şiirleri kaleme alacaktır. 1910'da yayımladığı *Lâne-i Melâl* kitabının "Pont-Aven" başlıklı kısmında aşk-sevgili-kadın teması yer yer romantik izdüşümlere de rastlanmakla beraber ağırlıklı olarak yoğun cinsel duyuş içinde işlenmiştir. Sevgili daima tensel güzelliğiyle görülür, her gece onunla sevişilir, etekliği ve gecelik gömleği içinde uyuyan sevgilinin şuhluğu şaire ilham verir. Duygusallıktan uzak bir yaklaşımla yazdığı aşk konulu şiirlerde kadın hemen daima cinsel cazibesiyle tasvir edilir. Fizyoloji ve tensellik hep

[24] Cenap Şahabettin, "Senin İçin": 1. *Bütün Şiirleri*, s. 203; 2. Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk* Şiiri Antolojisi, İnkılap Yay., İstanbul 1985, ss. 322-323.

öndedir. *"Ebedi aşk olamaz hacle-geh-i âlemde / Tazelenmezse muhabbet yaşamaz âdemde"* [25] (Sonsuz aşk yoktur, aşk sık sık tazelenmezse, yeni aşklar yaşanmazsa muhabbet duygusu körelir) diyecek kadar çapkın bir şair olan Hüseyin Suat, modern Türk edebiyatında sevgiliyi yarı çıplak şekilde tasvir etmesiyle, bunu da bir tablo çizer gibi görselleştirmesiyle dikkat çeker: *"Her gece şûh şen hayat-efgen / Semâ-yı ruhuma ufk-ı bahâr-ı hüsnünden / Doğardı bûs-ı perestişle bir meh-i tâbân // Sen uyurken yanımda nîm-uryan / Ben görürdüm çiçekli bir rüya"* [26](Her gece şuh, şen ve beni biçare eden güzelliğinin bahar ufuklarından ruhumun göklerine tapınılası öpüşlerle parlak bir ay doğardı. Sen yanımda yarı çıplak uyurken ben adeta çiçekli bir rüya görürdüm)

Fecr-i Ati'nin en yetenekli üyesi ve modern Türk şiirinin kurucusu olan **Ahmet Haşim**'in şiirlerinde tasvir edilen sevgili Tanzimat'ın ikinci kuşağında hatları çizilmeye başlanıp Servet-i Fünun döneminde tablo hâlinde resmedilen "peri-kadın"dır, "yaşayan bir melek"tir. Haşim'in bu yaklaşımını bir yandan sahip olduğu derin estetik duyguya bir yandan da 1800'lerin ortalarından itibaren geliştirilmiş kadın tasvirine bağlamak gerekir. 1920'lerin ortalarında kaleme aldığı "Kelimelerin Hayatı" başlıklı denemesinde "melek" sözcüğündeki anlam ve görüntü çağrışımının yüzeyselleşmesinden acı acı yakınır: *"Edebî bir metni okuyorken, daha düne kadar canlı bir mânâsı olan 'melek' kelimesinin, bugün tamamen hayatiyeti tükenmiş, renksiz ve şekilsiz bir lâfız hâline geldiğini hissettim. Bu kelime şimdi Türkçede soğuk bir naaştan başka bir şey değildir. Melek nedir? Edebiyattaki mânâsına göre, melek bir kadındır ki gözleri mavi, saçları sarı ve beyaz entarisinin etekleri uzundur. Hristiyan sanatında melek, lepiska saçları topuklarına kadar uzanan, büyük güvercin kanatlı, mahcup bir genç kız şekline benzetilir ve daima elinde sûr cinsinden uzun*

[25] Efzayiş Suat Yalçın, *Hüseyin Suat Yalçın ve Şiirleri*, İstanbul 1943, s. 20 (akt: Alaattin Karaca, "Hüseyin Suat Yalçın", iç. *Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 241).

[26] Hüseyin Suat Yalçın, *Lâne-i Melâl*, Tanin Mtb., İstanbul 1910, s. 123 (akt: Alaattin Karaca, "Hüseyin Suat Yalçın", iç. *Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 242).

bir musiki aleti olduğu hâlde, gökte beyaz bulut yığınlarının kenarından tebessüm ettirilir." [27]

Ahmet Haşim'in hatlarını bu şekilde çizdiği melek, kendisinin de ifade ettiği üzere, şairlerimizin modernleşmenin ilk zamanlarında karşılaşmaya başladıkları Avrupa resim sanatında resmedilen melek figürlerine dayanır. Haşim bu kadar güzel çizdiği "melek"teki bozulmayı ifade ederken adeta bütün bir şair kuşağının sözcüsü olur: "*Bu verem çehreli mâverâi* güzelin örneği, *kadın kıyafetinin son inkılâbına kadar devam edebilmişti. Fakat kadın saçları berber makasiyle kısalıp etekleri de terzi nefesiyle uçarak dizleri çıplak bıraktığı günden sonra melek birden geçmişin silik şekilleri arasına düşmüştür. Şeytani bir alevin temasiyle taraf taraf ateş kırmızılığına boyanan çağdaş çehresi yanında uzun sarı saçlı ve mavi gözlü 'melek' şimdi aptal bir halayık çehresinden daha fazla cazip değil.*" [28] Bu deneme, Ahmet Haşim'in estetik-güzellik anlayışını ortaya koyan en önemli yazısıdır. Yazının ruhu, melek/peri gibi resmedilen kadın güzelliğine olan tutkusunun yanı sıra, meleksi güzelliğinden uzaklaşmış kadın imgesine duyduğu soğuklukta derinleşir. Şairin buradaki görüşlerini tamamlayan bir anekdot olarak, bir röportajda söylediği şu cümleleri de hatırlamakta fayda var: "Eskilerin sevgilileri Petrarca'nın Laura'sı ve Dante'nin Beatrice'si tarzında levend ve şahane mahluklardı. O sevgilileri Şinasi'den sonraki şiirin sevgilileri ile karşılaştırınız. Bu karşılaştırmadan ruhlarımız adeta utanır." [29]

Haşim'in şiirlerindeki sevilen kadın imgesi de bundan farklı değildir. Daha ilk şiirlerinden itibaren solgun güzelliklere olan düşkünlüğü ortaya çıkar. "Hayâl-i Aşkım" Haşim'in henüz 14 yaşındayken kaleme aldığı ilk şiirlerinden olup bu şiirde başvurduğu "ay-sevgili" sembolizasyonunu şairlik hayatı boyunca devam ettirecektir. Sevgilinin "ay"la sembolize edilmesi solgunluk, temizlik, saflık, uzaklık duyuşunun sonucudur: "*Bir sehâb-ı siyah içinde ayân / Sarı bir çehre…*

---

[27] Ahmet Haşim, *Bize Göre*, iç. Üç Eser: Bize Göre, *Gurebâhâne-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, (haz.: Mehmet Kaplan) MEB Yay., Ankara 1989, s. 20.

[28] age, s. 21.

[29] Ruşen Eşref Ünaydın, "Ahmet Haşim", *Diyorlar ki*, (haz. Şemsettin Kutlu) KTB Yay., Ankara 1985, ss. 262-263.

Âh, o dem görürüm, / Sarı bir çehre, bir hayâl-i besîm" [30] (Siyah bir bulut içinde sarı bir yüz, güleç bir hayal görürüm) "Peri-yi Bahar"da sevilen kadın tam da "Kelimelerin Hayatı" yazısında tasvir ettiği melek şeklinde belirir: *"Gülgûn dudaklarında uçar nağmeler, müdâm / Sakin nigâh-ı muhtecibi; ruhu titretir; / Bir nazenin çiçek ki sema mahrem-i garâm / Bir sermedi çiçek ki muhabbet-nümûnedir"* [31] (Gül renkli dudaklarında devamlı olarak nağmeler uçuşur / Utangaç ve sakin bakışı bakanın ruhunu titretir / Nazlı bir çiçektir ki ancak gökyüzü onun aşkının sırdaşıdır / Solmayan bir çiçektir ve aşkın örneği, temsilcisidir) Hayatı boyunca mükemmel aşkı ve bir melek gibi görmeyi istediği kadını aramış, bu nedenle sürekli olarak sözler-nişanlar bozmuş, iki evlilik yapmış ama şiirlerinde ve yazılarında resmettiği "peri"yi gerçek hayatta bir türlü bulamamıştır. [32]

Şiirlerindeki dünyayı hayatına taşımayı yahut da hayatta bulamadığı dünyayı şiirlerinde anlatmayı arzulamasının bir sonucu olarak da sevilen kadın tasvirleri gerçek hayattakinden epeyce farklı, son derecede masum, uzak, hayali, neredeyse uçucu bir varlık olmuştur. "Kadın Nedir, Çiçek Nedir?" şiirinin ilk dörtlüğünde meleksi kadın tasviri bu bakımdan dikkate değer: *"Kadın nedir?.. O münevver menekşedir ki uçar / samim-i hüsn-i baharında hande-i* âfâk*; / Çiçek nedir?..* O da bir aşk-ı *mübtesimdir ki /* Şemîm*-i rûh-ı behiminde bir kadınlık var!.."* [33](Kadın nedir? O nurlu bir menekşedir ki uçar / Bahar (gençlik) güzelliği içinde ufuklara tebessüm eder / Çiçek nedir? O da tebessüm eden bir aşktır ki / Saf ruhunun güzel kokusunda kadınlık var". Haşim, ilk kitabı *GölSaatleri*'ndeki "O Belde"de, kitaplarına

[30] Ahmet Haşim, "Hayal-i Aşkım", *Bütün Şiirleri: Piyale, Göl Saatleri, Diğer Şiirleri*, (haz.: İnci Enginün-Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul 1987, s. 185.

[31] Ahmet Haşim, "Peri-yi Bahar", *Bütün Şiirleri: Piyale, Göl Saatleri, Diğer Şiirleri*, s. 194.

[32] Haşim'in bu tarafıyla ilgili ayrıntılar için bkz: 1. Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri: Piyale, Göl Saatleri, Diğer Şiirleri*, (haz.: İnci Enginün-Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul 1987, ss. 19-20; 2. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ahmet Haşim*, İletişim Yay., İstanbul 2000, ss. 17-19; 3. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yay., İstanbul 1969, ss. 109-114; 4. Abdülhak Şinasi Hisar, *Ahmet Haşim / Yahya Kemal'e Veda*, Varlık Yay., İstanbul 1969, ss. 92-99; 5. Hicran Göze, "Kadıköy'e Âşık Bir Şair: Ahmet Haşim", *Bir Zamanların Kadıköy'ünde Edebiyatçılar ve Aşkları*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2010, ss. 37-55; 6. Ayşe Sevim, "Haşim ve Ara Dünyası", *Yazarlar ve Aşkları*, Şule Yay., İstanbul 2006, ss. 25-31).

[33] Ahmet Haşim, "Kadın Nedir, Çiçek Nedir?", *Bütün Şiirleri: Piyale, Göl Saatleri, Diğer Şiirleri*, s. 202.

girmeyen ilk gençlik şiirlerinde alıştırmalarını yaptığı sevgili tasvirlerinde zirveye çıkar, tabiat içinde saf çiçek veya hayalde yaşayıp yeryüzüne inmeyen bir melek olarak gördüğü kadını yine saflık, temizlik, hüzün, incelik içinden tasvir eder: *"Kadınlar orda güzel, ince, saf, leylîdir, / Hepsinin gözlerinde hüznün var / Hepsi hemşiredir veyahut yâr; / Dilde tenvîm-i* ıztırabı *bilir / Dudaklarındaki giryende bûseler, yahut, / O gözlerindeki nîlîsükût-ı istifham*" [34] (Kadınlar orda güzel, ince, saftır, ay gibi geceye aittir, hepsinin gözlerinde hüzün vardır. Hepsi kızkardeş veya sevgili saflığındadır. Dudaklarındaki yarı ağlayışlı öpücükler veya o mavi gözlerindeki soru dolu sessizlik gönüldeki acıyı dindirmeyi bilir.) *Piyale* kitabının "Şiir-i Kamer" kısmında yer alan "Çıktığın Geceler"de sevgili, önceki şiirlerine benzer şekilde, "çehresinden sonsuz bir hüzn-i ziya akan, rüyalı gözlerle bakan, sislerde solan gizli ziyalar gibi kırgın, solgun, ince, ışık kalpli, kamer gözlü, sırlarla örtülü" olarak tasvir edilir. [35]

2.3. ÖZ/SAF ŞİİR: PERİ-SEVGİLİDEN HAYALİ SEVGİLİ VE/VEYA GERÇEK KADINA

Cumhuriyet dönemi eşiğinde, şiirlerinde aşk ve kadın temalarını çokça işleyen şairlerden **Yahya Kemal**, geleneksel şiire bağlı olmakla birlikte sevgili-kadın tasvirlerinde mitolojik imgeyle gerçeği, yaşayan kadının izlerini bir arada kullanır. Romantizmin ve anlatımcı tekniğin ağır bastığı "Mehlika Sultan" şiirinde kadın metafizik bir ideali sembolize eder ve şiirde kadın varlığıyla değil, soyut çağrışımlarla yer alır. Güzelliğine herkesi hayran bırakan, bir masal dağında yaşayan, ancak düşte görülebilen, kavuşulması imkânsız bir kadındır Mehlika: *"Bir hayalet gibi dünya güzeli / Girdiğinden beri rüyalarına; / Hepsi meshûr, o muamma güzeli / Gittiler görmeğe Kaf dağlarına"* [36] Kavuşulması mümkün olmayan, ancak peşinde kaybolmanın aşk sayılacağı ideal güzelliğin "ay yüzlü" anlamına gelen bir adla (Mehlika) adlandırılması manidardır. Yahya Kemal, bu adlandırmayla

[34] Ahmet Haşim, "O Belde", *Bütün Şiirleri: Piyale, Göl Saatleri, Diğer Şiirleri*, s. 158

[35] Ahmet Haşim, "Çıktığın Geceler", *Bütün Şiirleri: Piyale, Göl Saatleri, Diğer Şiirleri*, s. 108.

[36] Yahya Kemal, "Mehlika Sultan", *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 2008, s. 70.

Divan ve Halk şiiri geleneklerinde sıkça gördüğümüz, Haşim'de daha da sık karşımıza çıkan "ay-sevgili" eşleştirmesi geleneğine bağlanır.

Yahya Kemal'in biyografiye, yaşantıya dayalı olduğu düşünülebilecek bazı şiirlerindeki kadın ise bunun tersine, yaşayan kadına yakın görünür. Haşim'in şiirlerinde görülmeyen vuslat Yahya Kemal'de karşımıza çıkar ve Yahya Kemal sevgiliyi tensel arzu çerçevesinde de şiirleştirir. "Vuslat"ta sevgiliye ulaşmak, onunla bir gece beraber olmak, hazza ve sonsuzluğa dalmak, sonrasında ise sevgiliden ayrılış ve vuslatın bitişi… *"Bir uykuyu cananla beraber uyuyanlar, / Ömrün bütün ikbalini vuslatta duyanlar, / Bir hazzı tükenmez gece sanmakla zamanı, / Görmezler ufuklarda şafak söktüğü anı."* [37] Sevgiliye kavuşmak adeta derin bir bahçenin güzelliklerine dalmak ve orada kalmak, kokular renkler içinde nefes alp vermektir: *"Bir ruh o derin bahçede bir def'a yaşarsa, / Boynunda onun kolları, koynunda o varsa, / Dalmışsa, onun saçlarının rayihasiyle. / Sevmekteki efsunu duyar her nefesiyle"*. [38] Sevgiliye kavuşma mucizesi, susatan bir zevk olarak yaşanır, insana "az çok ilah olduğu" duygusunu yaşatır, aşkın yaşanışı "âlemde bir akşam semavi bir koşu" yapmaya benzetilir. Âşık, bundan böyle hayalinde yaşayacak olan vuslat gecesini sonsuza bağlama ve uyanıştaki karanlıktan bu yolla uzaklaşma, kurtulma arzusu duyar: *"Ey talih! Ölümden de beterdir bu karanlık; / Ey aşk! O gönüller sana mal oldular artık; / Ey vuslat! O âşıkları efsununa ram et! / Ey tatlı ve ulvi gece! Yıllarca devam et!"* [39] Anlatım atmosferi bakımından "Mehlika Sultan"ı andıran, fakat sevgili-kadın tasviri yönüyle "Vuslat"ı tamamlayan "Nazar" şiirinde kadın erotik bir bakış açısıyla anlatılır. *"Gece Leyla'yı ayın on dördü / Koyda tenha yıkanırken gördü / 'Kız vücudun ne güzel böyle açık! / Kız yakından göreyim sahile çık!"* [40] şeklinde başlayan şiirde ilginç yanlardan biri, genellikle "ay-sevgili" eşleştirmesi yapılan sembol geleneğinin dışına çıkılıp ay"ın erkeği temsilen kullanılması, şiirde erkeğin sözcüsü olmasıdır. Hikâye ilerledikçe genç kız sesin nereden geldiğini araştırır,

[37] Yahya Kemal, "Vuslat", age, s. 75.
[38] Yahya Kemal, "Vuslat", age, s. 75.
[39] Yahya Kemal, "Vuslat", age, s. 76.
[40] Yahya Kemal, "Nazar", age, s. 89.

bu arada ay kızı ensesinden öper, kızın vücudunu ince bir sızı sarar, meçhul varlığın öpüşünden etkilenerek genç kız günden güne sararıp solmaya başlar. Hissettiği derin ve kırık duyguyla aylarca hasta yatar, kız hasta yatarken "evi rüzgâr gibi bir sır gezer", sonunda zavallı kız bir sabah dünyaya gözlerini tamamen kapatır. Genç kızın esrarlı ölümü "nazar" geleneğiyle izah edilir. Yahya Kemal de anlatıcı-şair olarak "bu şeâmetli ölüm"ü nazara bağlar. Şiirin başlarında fizyolojisiyle anlatılan ve "üryan/çıplak güzelliğiyle" tasvir edilen kızın esrarlı bir ölümle bu dünyadan ayrılması karşılıksız/esrarlı/gizemli aşkların öldürücü etkisini çağrıştırır. Eski Roma kültüründen izler taşımakla beraber mitoloji kaynaklı olması bakımından "Sicilya Kızları" şiirindeki "Sicilya kızları üryan omuzlarında sebû" [41] (üryan: çıplak, sebû: şarap testisi) dizesini de bu bağlamda değerlendirebiliriz. İspanya elçiliği sırasında katıldığı bir karnavaldaki izlenimleri sonucu kaleme aldığı "Endülüs'te Raks" şiiri de dans eden kadınları erotik çağrışımla tasviri de şairin kadına bakış açısı hakkında ipucu verir: *"Gül tenli, kor dudaklı, kömür gözlü, sürmeli… / Şeytan diyor ki sarmalı, yüz kerre öpmeli…"* [42]

"Aruza Veda" (1914) şiiriyle aruzdan heceye yönelişin miladını belirleyen **Halit Fahri Ozansoy**, saf-temiz sevgiliden cinsellik çağrışımıyla anılan sevgiliye geçişin şiirini yazmıştır. "Paravan" şiirinde cinselliği "günah" sayar, genç kızın bekâretinin izale olmasını "kan akıttı dişi bir güvercin kanadına" şeklinde sembolle ifade eder. Bekâretten uzaklaşmak adeta bir güvercinin kanadının kırılması, masumiyetin yitirilmesi, diri bir çiçek olmaktan solgunluğa geçiş, çiçeğin çiy damlası yerine zehir damlasını içişi gibidir. Şehvetin alevleri

41 Yahya Kemal, "Sicilya Kızları", age, s. 99.

42 Yahya Kemal, "Endülüs'te Raks", age s. 95 (Yahya Kemal'in şiirlerinde aşk-kadın konusunda bkz.: 1. Sema Uğurcan, "Yahya Kemal'in Şiirlerinde Kadın", *Edebiyatımız II: Yazarlar, Meseleler*, Dergâh Yay., İstanbul 2012, ss. 284-298; 2. Sermet Sami Uysal, "Yahya Kemal ve Sevgilileri", *Her Yönüyle Yahya Kemal*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul 2004, ss. 343-385; 3. Şeref Bilsel, "Şiirleri Kapaksız Aşkları Kapısız Bir Şair: Yahya Kemal", *Dâhiler ve Aşkları*, İkaros Yay., İstanbul 2009, ss. 38-49; 4. Hicran Göze, "İstanbullu Olmayan Bir İstanbul Şairi: Yahya Kemal", *Bir Zamanların Kadıköy'ünde Edebiyatçılar ve Aşkları*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2010, ss. 65-75; 5. Erdoğan Alkan, "Yahya Kemal Beyatlı", *Aşk*ın ve Şiirin Ölümsüz Kadın*ları*, İnkılap Yay., İstanbul 2013, ss. 377-381; 6. Ayşe Sevim, "Aşka Erken Yaşta Düşen Bir Adam: Yahya Kemal", *Yazarlar ve Aşkları*, Şule Yay., İstanbul 2006, ss. 55-63).

dağılınca mumlar eriyip gidecek ve hicranlı bir sabaha uyanılacaktır: *"Daha demin kar gibi bembeyazdı bu yavru, / Parlıyordu alnında bekâretin gururu; / Bir gül gibi açıldı, yazık, şimdi bu konca!"* [43]

1914 sonrasında aruzdan heceye geçen şairlerde sevgili imajı da değişecek, hayali-saf-temiz-ulaşılmaz sevgilinin yerini Anadolu genç kızları alacaktır. Ne var ki "Ayşe, Fatma" diye özel ad hitaplarıyla kaleme alınmış bu şiirlerdeki genç kızlar hayali Anadolu'nun hayali güzelleridir. Toprakla boğuşan, zor şartlarda yaşayan, günlük hayat içinde hırpalanan gerçek Anadolu kızları bu şiirlerde maalesef pek görülmeyecektir. **Yusuf Ziya Ortaç'**ın saz şiiri tekniğine uygun üslupla söylediği şiirdeki sevgili tasviri, 1920'lerde yapay bir duyarlığın ürünü olarak temsil edici özelliktedir: *"Hem küçük hem güzel hem utangaçtı. / Gözleri gözümden daima kaçtı. / Saçları ne güzel ne ipek saçtı, / Öpüp okşayarak öresim geldi!"* [44]

Şiire 1890'larda Yahya Kemal etkisinde aruzla başlamakla beraber 1910'ların ortalarından itibaren hececi şiirin de öncülerinden olan **Faruk Nafiz Çamlıbel**, kuşağı içinde aşk ve kadın temalarını en çok işleyen şairdir. "1918'lerden 1930'lara kadar olan zaman içinde edebiyatımızın yegâne kudretli *aşk şairi* şöhretiyle tanınan ve şiirleri o zamanın genç kız ve genç erkek defterlerine ihtimamla yazılan Faruk Nafiz'in bu başarısında Türkçe'yi güzel kullanışının tesiri çok büyüktür." [45] Sevgiliye seslenirken alışılmış anlayışın, klişe yaklaşımın dışına çıkması ona dönemi içinde özgünlük kazandırır: "O, sevgilisine sadece yalvaran klasik bir âşık değildir. İçimizde nazik ve diz çöken hisse mukabil haykıran ve kafa tutan bir şey de vardır." [46] Aşk anlayışı, çapkınca edaları, genç kız ve kadınlara çok sayıda şiir yazması çerçevesinde Faruk Nafiz'in "modern bir Karacaoğlan" olduğunu söyleyebiliriz: *"Bağından her güzel bir gül seçerdi, / Bundan mı*

---

[43] Halit Fahri Ozansoy, "Paravan", *Paravan*, Ahmet İhsan Mtb., İstanbul 1929 (akt.: Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk* Şiiri Antolojisi, İnkılap Yay., İstanbul 1985, s. 789).

[44] Yusuf Ziya Ortaç, "Koşma", *Yanardağ*, Marifet Mtb., İstanbul 1928 (akt.: Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk* Şiiri Antolojisi, İnkılap Yay., İstanbul 1985, s. 815).

[45] Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*, (biyografiyi yazan: Nihat Sami Banarlı) MEGSB Yay., İstanbul 1985, s. III.

[46] *Hecenin Beş Şairi*, (biyografiyi yazan: İsmail Habib Sevük), S.E.S. Yay., İstanbul 1956, s. 14.

sarardın, soldun ey gönül? / Kadınlar geçerdi, kızlar geçerdi, / Bir zaman aşk için yoldun, ey gönül!" [47] Faruk Nafiz, sevdiği kadını hem bir aşk mabudesi olarak yüceltir, hem de ona erkekçe ve sert denebilecek bir üslupla hitap eder. Haşim'de yaygın olarak görülen melek-kadın imajı ve Yahya Kemal'de hayalle gerçeğin ara bölgesinde anlatılan kadın, Faruk Nafiz'de kanlı-canlı, hareketli bir varlığa dönüşür: *"Yaklaşırken bu bakır tenli güzel, kıvrılarak, / Karlı gönlümde güneş gördü kızıl bir yaprak. / Bir kızıl gün doğuyor sandım o baştan yarına; / Gözlerim yandı dokundukça kızıl saçlarına."* [48] Renklerin taşıdığı sembolist çağrışımlar görselliğe ilişkin bir yoğunluk katmış, bunun sonucu olarak da kadın güzelliği ve kadına duyulan ilgi fizyolojik ağırlığa ulaşmıştır. Bu, XIX. yy.dan XX. yy.a akan modern Türk şiiri içinde yeni bir adım sayılabilir. Faruk Nafiz, Divan şiirinde örneklerini gördüğümüz aşk üçgeninin şiirini de yazmıştır: Âşık-sevilen kadın-rakip. Çok seven ama aşkına karşılık göremeyen âşık, sevdiği kadının bir başkası tarafından sevilmesine hatta bunun ihtimaline bile dayanamaz ve üçüncü şahsa beddualar eder, lanetler yağdırır. "Kıskanç" şiiri Türk edebiyatında kıskanç âşığın duygularını olabildiğince yüksek ve derin bir haykırışla aktaran nadir eserlerdendir: *"Sakın bir söz söyleme... Yüzüme bakma sakın! / Sesini duyan olur, sana göz koyan olur. / Düşmanımdır seni kim bulursa cana yakın, / Anan bile okşarsa benim bağrım kan olur... // Dilerim Tanrı'dan ki, sana açık kucaklar / Bir daha kapanmadan kara toprakla dolsun, / Kan tükürsün adını candan anan dudaklar, / Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun!"* [49]Bir kadın tarafından aşk daveti almak, şair için hayata anlam katan bir çağrı, hatta yaşama sebebidir. Faruk Nafiz, "Ferhat" şiirinde kendisini efsanevi halk âşığı ile bir tutar ve onun dilinden seslenir: *"Taş kesilsem duramam, dağların ötesinde / Kanı kalbimde çarpan bir kadın gel desin de!"* [50]"Yeni Kerem"de bir başka efsanevi âşığın kimliği ile bütünleşen ve sevdiği kadını "bir içim su, kaşları zambak tozuyla çizilmiş, ceylan bakışlı, sesi kuş ötüşlerine benzeyen, kısraklaşma yolunda bir tay, saçları omuzlarına dökülmüş" şeklinde görsel/

47 Faruk Nafiz Çamlıbel, "Gönül", *Han Duvarları*, MEGSB Yay., İstanbul 1985, s. 98.
48 Faruk Nafiz Çamlıbel, "Kızıl Saçlar", age, s. 12.
49 Faruk Nafiz Çamlıbel, "Kıskanç", age, s. 93.
50 Faruk Nafiz Çamlıbel, "Ferhat", age, s. 33.

duyusal ölçülerle anlatan Faruk Nafiz, *"Bembeyaz teninde tüterdi yer yer / Daha dün anandan emdiğin sütler"* [51] diyerek de gençlik, tazelik ve saflık çağrışımı yaratır. Şair sevgilisine o kadar derin duygularla hatta vazgeçilmez bir tutkuyla bağlıdır ki sevgilisinin başka insanlar nezdinde olumsuz sayılan özelliklerine bile sahip çıkar, onun kötülenmesine izin vermez. Bu, şiirimizde pek de sık gördüğümüz bir âşık tavrı olmamakla Faruk Nafiz'e özgünlük katan bir yaklaşımdır: *"Sana çirkin dediler, düşmanı oldum güzelin; / Sana kâfir dediler, diş biledim Hakk'a bile. // Topladın saçtığı altınları yüzlerce elin, / Kahbelendin de garaz bağladım ahlaka bile."* [52]Bu kadar tutkuyla seven bir erkek elbette sevgilisinin "küfrünü bile din gibi mukaddes bilecek, sevgilisinin zülfüne takılan gönlü asırlarca onun peşinden gidecek, neredeyse canavarca bir tutkuyla onun peşinden ayrılmayacak"tır.

Aruzla hece arasındaki geçişi sağlayan Faruk Nafiz'den sonra Türk edebiyatında "saf şiir, halis şiir, öz şiir" diye adlandırılan "hececi sembolizm" dönemi gelir. Hecenin 1910'ların ortalarında aruza karşı mutlak hakimiyetini ilan etmesinden sonra seste bu ritme bağlı, içerik ve stilde ise sembolizme yakın şairler kuşağı 1920'lerden itibaren aşk ve kadın temalı şiirler yazmayı sürdürürler. **Necip Fazıl Kısakürek**, "Bekleyen" şiirinde, örneğini daha önce Faruk Nafiz'de gördüğümüz "canavar/tutkulu âşık" sesiyle konuşur: *"Sen, kaçan ürkek ceylânsın dağda, / Ben, peşine düşmüş bir canavarım! / İstersen dünyayı çağır imdada; / Sen varsın dünyada, bir de ben varım!"* [53] Sevgiliyi beklemenin zamanla sınırlı olamayacağını ifade etmek için "mezarında bir taş olup beklemeyi" isteyen şair, bu şiirde adeta bir periyi, hayaleti, bir sevgili hayalini kovalamaktadır. İlk örneklerini Haşim'in şiirlerindeki çağrışımlardan yakaladığımız bu "hayali sevgili" imajı hececi sembolist şiirde giderek yaygınlaşacak, bu yıllarda hemen her şair bilinmez, tanınmaz, gözle görülmez ama bir yerlerde var olduğu hayal edilen sevgiliye seslenecektir. Belki de "bilinmeyene ve öngörülemeyene açılma fırsatı aşkın en muhteşem cazibesi

---

[51] Faruk Nafiz Çamlıbel, "Yeni Kerem", age, s. 31.

[52] Faruk Nafiz Çamlıbel, "Firari", age s. 146 (Faruk Nafiz'in gönül maceraları için bkz.: Hicran Göze, "Han Duvarları'ndan Zindan Duvarları'na: Faruk Nafiz", *Bir Zamanların Kadıköy'ünde Edebiyatçılar ve Aşkları*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2010, ss. 85-93).

[53] Necip Fazıl Kısakürek, "Bekleyen", Çile, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1993, s. 197.

olduğundan" [54] şairler meçhul sevgilinin peşinden koşmayı arzulamakta, onun hayali karşısında derin duygulara kapılmaktadır. Necip Fazıl'ın mitolojik anlatılara özgü bir tablo havası taşıyan "Ormanda Kızlar" şiiri, belli bir kadın üzerinden yorum yapıyor olmasa da genel olarak aşk-kadın-cinsellik çağrışımlarının birbirinden ayrılmazlığına bağlı bir yaklaşım içindedir: *"Çıplak vücudunuz köpükten beyaz, / Bir başka dünyaya doğdunuz bu yaz / Uzun saçınızı çözerken poyraz / Bu çam kokusuna sinmiş kokunuz."* [55] "Bekleyen"de hayali aşkın sonsuzluğu içinden konuşan Necip Fazıl, "Saçların" şiirinde ise, tam tersine, "sıcak nefesler, kalbe yayılan tütsüler, buğulu siyah gözler" içinden fizyolojik özellikleriyle beliren ve arzu nesnesi olduğu hissettirilen bir sevgili portresi çizer: *"Saçların çırçıplak omzundan aksın / Mermer üzerinden geçen su gibi. / İçinde bir ezgin his duyacaksın / Yaz vaktinin gündüz uykusu gibi."* [56] Kadın, Necip Fazıl'ın ilk dönem şiirlerinde en çok işlediği temalardan olup çoğunlukla erotizme, cinselliğe, tensel çağrışımlara eklenen bir imaja dayanır. "Siyah gözleriyle âşığı yakan, çağrısına dayanılamayan, bir alev sütunu hâlinde görünen, mezarda bile aşk ateşi sönmeyen" [57] bir kadındır bu. Şair, bu aşk ve arzu ateşiyle, *"Bu akşam bir ateş duyup etimde / Kadın, kadın diye içimi oydum"* [58] diyecek, odasına dökülüveren hayali sevgiliyi *"Karşımda gerindi, bükülüverdi, / Onu gözlerimle çırçıplak soydum."* [59] diye anlatacak ve birliktelik arzusunu hayali bir bütünleşmeyle sona erdirecektir: *"Artık ben ne günah olsa işlerim, / Yumuşak yastığa geçti dişlerim, / Bir an kadar sürdü can verişlerim / Ey kadın, bu akşam sana da doydum."* [60] Bu şiirde "cinsel yoksunluktan gelen fizyolojik gerilimlerle belirlenen cinsel açlık ve cinsel teşvikler gibi içgüdüsel zorlamalarda bedensel gerilimin artışı" [61] kendini açıkça

---

54 Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk*, (çev. Işık Ergüden) Versus Yay., İstanbul 2009, s. 31.

55 Necip Fazıl Kısakürek, "Ormanda Kızlar", *Ben ve Ötesi*, Semih Lütfü Sühulet Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 37.

56 Necip Fazıl Kısakürek, "Saçların", age, s. 18.

57 Necip Fazıl Kısakürek, "Tüten Ruh", age, ss. 20-21.

58 Necip Fazıl Kısakürek, "Hayal", age, s. 34.

59 Necip Fazıl Kısakürek, "Hayal", age, s. 35.

60 Necip Fazıl Kısakürek, "Hayal", age, s. 35.

61 Karen Horney, "Hastalık Derecesinde Sevgi İhtiyacı", *Aşkın Anatomisi*, (çev. Mehmet Harmancı) Milliyet Yay., İstanbul 1971, s. 173.

gösterir. İhtiyacın karşılanması sonucu ulaşılan rahatlamanın hangi yolla olacağı önemini kaybetmiştir. Şair, hayalinde yarattığı kadının gerçekten var olduğuna inanır, bununla da yetinmeyip onunla vuslat hâlindeymiş gibi bir imaj çizer. Necip Fazıl'ın "Kadın Bacakları" şiiri ise, kuşkusuz, kadın ve aşk temasını işleyen en aykırı üsluplu şiirlerden biridir. Yeni Türk şiiri içinde o döneme dek bu temayı böylesine aykırı bir yaklaşımla ele alan bir başka şair yok gibidir. Şairin kalbi kadınların bastığı yerde ezilmekten vahşi bir zevk duyar, bütün hayatı adeta bir kadın bacağının peşinden sürüklenir, kadınların ağlayış ve gülüşlerini bacaklarından okur, kadın bacakları (klasik Yunan heykellerindeki) ince sütunlarda görülen ilahi güzelliğe sahiptir, hatta o ilahi güzelliğe şekil veren aslında kadın bacaklarıdır. Şair bütün bu sıfatlandırmalardan sonra, kadın bacaklarını olağanüstü denecek şekilde yüceltip kutsallaştırır: *"Boynuma doladığım güzel putu görseler / İnsanlar öğrenirdi neye tapacağını. / Kör olsam da açılır gözüm, ona sürseler / İsa'nın eli diye bir kadın bacağını."* [62]

Hececi-sembolistler içinde Necip Fazıl'dan sonra kadın fizyolojisini ağırlıklı olarak işleyen şair, **Cahit Sıtkı Tarancı**'dır. Cahit Sıtkı'nın şiirlerinde kadın yüce bir duygudan, yüceltme anlayışından ziyade derin ve ateşli bir tutkuyla anlatılır. Biyografik verilerden öğrendiğimize göre Cahit Sıtkı uzun yıllar ideal aşkı aramış, kendisine ideal aşkı sunacak kadını arzulamış, bu kadını ancak 41 yaşındayken (1951) bulup onunla evlenmiştir. [63] Ne yazık ki çok kısa süren bir evlilik-mutluluk hayatından sonra (1953) felç geçirmiş, hastalandıktan üç yıl sonra da ölmüştür. Gençlik yıllarında ve sonrasında şair arkadaşları aşk ve evlilikler yaşarken aşkla seveceği ve kendisini de aynı şekilde seven bir kadına sahip olmayışı şairde ciddi bir mahrumiyet duygusuna yol açmıştır: *"Şimdiye kadar bir iki kere sevdim, bundan sonra da Mecnuncasına, Ferhatçasına sevebilirim. Fakat şimdiye kadarki sevgililerimden ancak birisi -belki aşkıma kısmen mukabele etmiş olduğu için- hâlâ hayal halvethanemde hüküm sürmektedir. Fakat bilfiil hayatıma, evime, koluma, saadet tasavvurlarım arasına girmiş*

---

62 Necip Fazıl Kısakürek, "Kadın Bacakları", age, s. 75.

63 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Korkmaz, İkaros'un *Yeni Yüzü: Cahit Sıtkı Tarancı*, Akçağ Yay., Ankara 2002, ss. 23-31.

bir kadın yahut genç kız henüz yoktur. Zaten hayatımın, kadınsız filmlerdeki tatsızlık ve sıkıntı ile akışı bundan ileri geliyor. (…) Gündüz kolumda, gece koynumda boşluğunu duyduğum o renk, ses, koku ve etten mürekkep dişi mevcudiyete hasretim gittikçe artmaktadır." [64] Bu satırları yazdığında 32 yaşında olan, kadına hasretle yaşayan, hayatının her ânında bu yoksunluğun verdiği acıyı hissetmiş Cahit Sıtkı, "Nü" şiirinde, Servet-i Fünun'da yaygın şekilde görülen tablo altı şiir geleneğini hatırlatırcasına, bir tabloda seyrettiği çıplak kadını tasvir eder. "Nü" bir yandan da sembolist şiirde aşk-kadın anlatımında hayalle gerçeğin birbirine karışmasının örneği olarak okunabilir. Altın gibi sarı ve parlak saçlarıyla, gözlerindeki ışıkla, vücudunun kar beyazlığıyla şairin karşısında duran çıplak kadın aslında sadece cansız bir suret, resim, hayaldir. Dolayısıyla şairin arzularından habersiz bir soğukluktan başka bir özelliğe sahip değildir: *"Ne ateşimden haberi var, / Ne bilir çıplak olduğunu; / Varlığını ve yokluğunu / Duymadan güzel ve bahtiyar!"* [65] Bu şiir dolayısıyla denebilir ki sembolist şiirde peri misali uçucu bir güzelliğin sembolü olarak anlatılan kadın, "Nü"de yine hayali olmakla beraber cinsel arzunun muhatabı olarak resmedilmiştir. Sadece idealindeki aşka değil aynı zamanda arzu nesnesi olarak gördüğü ve tatmin sağlayıcı bir varlık olarak düşündüğü kadına da ulaşamamak, şair için bir azaba dönüşür. "Nü"yü tamamlayan bir şiir olarak okuyabileceğimiz "Uykusuzluk"ta kadın ve aşk ateşi, aşk yangını hayalde birleşip bütünleşir: *"İçimden dışarıya akseden bir yangındır. / Bana yalnızlığımı sezdiren uykusuzluk, / Koynumda boşluğunu duyduğum bir kadındır."* [66] Bir misafirlikte ilk görüşte etkilendiği "Hizmetçi Kız"ın fizyolojisini, "saçları, gözleri, bacakları, göğüs kalça hepsi tamam" [67] diyerek ayrıntılarıyla tasvir eden Cahit Sıtkı'nın kadına dair en açık konuştuğu şiirlerinden biri "Misafir"dir. Bu şiirde, sevdiği kadını bir gece misafir emek ister, sevgilinin gelmesiyle odanın lavanta kokusuyla dolacağını hayal eder,

64 Cahit Sıtkı Tarancı, *Ziya'ya Mektuplar*, Can Yay., İstanbul 2007, s. 139.

65 Cahit Sıtkı Tarancı, "Nü", *Bütün Şiirleri*, Can Yay., İstanbul 1983, s. 146.

66 Cahit Sıtkı Tarancı, "Uykusuzluk", age, s. 52 (Bu şiirin incelenmesi için bkz.: Turan Karataş, "Cahit Sıtkı Tarancı'nın 'Uykusuzluk' Şiirindeki Değişmeler", Şiir Konakları, Sütun Yay., İstanbul 2007, ss. 79-82).

67 Cahit Sıtkı Tarancı, "Hizmetçi Kız", age, s. 115.

onunla sevişmenin nefes alıp vermek kadar doğal olacağını düşünür ve cinselliğe olan düşkünlüğünü ortaya koyar: *"Havva kızlarının en güzelini / Görsün diye aya karşı soyunsan! / Okşasam, öpsem, koklasam bir zaman, / Vücudunun ürperen her yerini."* [68] "Kadın Göğsü"nde duyuşların bir derece daha ileride olduğu söylenebilir. Bu şiirde aşkla arzu, arzuyla ölüm birleşir. Kadına kavuşmak adeta ancak ölüm şeklinde gerçekleşecek veya ölümü göze almadan bu arzu tatmin edilmeyecektir. Elbette buradaki intihar kendini "denize" yani "kadın göğsüne" atmak şeklinde olacaktır: *"Bir kadın göğsü konuşmaya başlarsa / En güzel deniz olur; / En sakin demiyorum. / Başın döner dalgasından. / Nereye gittiğini unutup / İntihar etmek istersin, / Baktıkça bu muhteşem denize."* [69]

Şiirinde, romanında, hikâye ve denemelerinde tam bir estet olan **Ahmet Hamdi Tanpınar**, aşk ve kadın konusunu işlerken şiirdeki üstadı Ahmet Haşim'in izinden gitmiş, sembolist anlayışa bağlı bir yol izlemiştir. Haşim'in "Çıktığın Geceler" şiirinde geçen, *"Artık bütün eşya bize rüyalara benzer"* [70] dizesinin Tanpınar'ın "Her Şey Yerli Yerinde" şiirinde *"Eşya aksetmiş gibi tılsımlı bir uykudan"* [71] şeklinde geçmesini bu ortak duyuşa bağlayabiliriz. Tanpınar'ın şiirlerinde kadın genellikle rüyalarda yaşayan hayali bir varlık gibi anlatılır. Bu dünyadan rüyalara geçmiş ya da rüyalardan bu dünyaya gelmiştir. Bazen şair bu çerçevenin dışına çıkıp kadını erotik çağrışımlar eşliğinde de anlatır. Başka bir ifadeyle Tanpınar kadın temasını işlediği şiirlerde gerçekle rüya/hayal arasında gidip gelen bir şairdir. "Her Şey Yerli Yerinde", şairin aşk ve kadın anlayışının temel ipuçlarını vermesi bakımından zengin bir metindir. Şiirde önce "her şeyin yerli yerinde" göründüğü, dalların arasından aydınlıkların serpildiği", sükûnet içinde bir dekor çizilir, ardından bu dekora uygun bir duyuşla sevgili manzaraya yerleştirilir: *"Biliyorum gölgede senin uyuduğunu / Bir deniz mağarası kadar kuytu ve serin / Hazların âleminde*

---

68 Cahit Sıtkı Tarancı, "Misafir", age, s. 167.

69 Cahit Sıtkı Tarancı, "Kadın Göğsü", age, s. 95.

70 Ahmet Haşim, "Çıktığın Geceler", *Bütün Şiirleri: Piyale, Göl Saatleri, Diğer Şiirleri*, (haz.: İnci Enginün-Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul 1987, s. 108.

71 1. Ahmet Hamdi Tanpınar, "Her Şey Yerli Yerinde", Şiirler, Yeditepe Yay., İstanbul 1961, s. 41; 2. *Bütün Şiirleri*, (haz.İnci Enginün) Dergâh Yay., İstanbul 2000, s. 40.

yumulmuş kirpiklerin / Yüzünde bir tebessüm bu ağır öğle sonu." [72] Bu tablo içinde bahçedeki taze açmış güller sevgilinin rüyalarından kopup gelmiş gibi görünür, "kumruların sesinde bitmeyen bir aşk türküsü" vardır ve "dalların tepeleri yumuşak bir ışıkla" aydınlanmaktadır. Tanpınar'ın resim sanatına duyduğu büyük sevginin izlerini taşıyan bu tablo, şairin naif duyuşunu yansıtmakla kalmayıp sevgilinin adeta bir rüya-kadın olarak çizilmesine zemin hazırlar. [73] Dikkat edilirse son derecede görsel ve duyusal olan bu şiirde sevilen kadının fizyolojik özelliklerine dair hemen hemen hiçbir ayrıntıya yer verilmemiş, sevgili adeta bir rüya gibi yansıtılmak istenmiştir. Ne var ki şair burada kalmaz; sevgiliyi vücut güzellikleriyle de şiirleştirir. "Sabah" bu bakımdan "Her Şey Yerli Yerinde"nin tamamlayıcısı gibidir; adeta sevgili uykusundan uyanmış, rüyalardan sıyrılmış ve gerçek varlığıyla şaire görünür olmuştur: *"Serin rüzgârlara pencereni aç! / Karşında fecirle değişen ağaç, / Bak, seyret ağaran rengini ufkun / Mahmur gözlerinde süzülsün uykun. /Bırak saçlarınla oynasın rüzgâr. / Gümüş çıplaklığı bir başka bahar / Olan vücudunu ondan gizleme. / Ne varsa hepsini boyun, saç, meme, / Esîrden dudaklar okşasın sevsin / Mademki geceden daha güzelsin!"* [74] Gerçi şiirin sonlarındaki "esîrden dudaklar" ifadesi fizyolojiden ziyade fizikötesine aittir ama şiir boyunca çizilen kadın tasviri görsellik üzerine kurulmuştur ve bu kuruluş, Tanpınar'ın kadını sadece bir hayal olarak değil aynı zamanda erotik çağrışımlara bağlı bir şekilde düşündüğünü gösterir. Tanpınar'ın, dans eden bir kadını seyrederek kaleme aldığı, uzaktan uzağa Yahya Kemal'in "Endülüs'te Raks"ını çağrıştıran "Raks" şiirini de bu gözle okumak gerekir: *"Tılsmlı çocuğu bu saf aydınlığın / Bu kadın vücudu beyaz ve çıplak, / Eşiğinde sanki sonsuz varlığın; / Her an değişiyor dönüp uçarak…"* [75] Bu şiirlerdeki cinsellik yaklaşımı Tanpınar'ın günlük ve mektuplarında kadınlara, genç kızlara dair söyledikleriyle paralel okunduğunda daha sağlam bir zemine oturur. Elli iki yaşındayken karaladığı 1953 tarihli Paris günlüklerinde şu

---

72 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Her Şey Yerli Yerinde", age, s. 42.

73 Bu şiirin geniş bir çözümlemesi için bkz.:Bâki Asiltürk, "Parçalılıktan Bütünselliğe Bir İdealar Tablosu: 'Her Şey Yerli Yerinde' ", *Toplumbilim*, sayı 20, Ağustos 2006.

74 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Sabah", age s. 9; *Bütün Şiirleri*, s. 20.

75 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Raks", age s. 73; *Bütün Şiirleri*, s. 58.

satırları okuruz: *"Yolda birisi bizim Rumlara yahut Ermenilere benzeyen ufak tefek esmer, öbürü her milletten olabilecek kadar güzel, iyi yapılmış iki kıza tesadüf ettim. Bir mıknatıs gibi beni çektiler. Karşılarına oturdum."* [76] Günlüğünün, altmış bir yaşında, ölümünden iki hafta önce yazdığı son sayfalarında yaptığı hayat muhasebesinde cinsellikle ilgili değerlendirmesi ise şöyledir: *"Genç kızlar daima beni alâkadar ettiler. Müthiş şekilde cazibelerine kapıldığım oldu. Faka daima, kadını sevdim. Evlenmediğimin sebebi belki de biraz budur. Sonunda her genç kız bana can sıkıntısı verdi. Bilhassa bir kadını sevdim, çok ıstırap çekmekle beraber hakikaten mesut oldum, birkaç kadın da beni sadece tatmin ettiler. İki kadın muhayyileme çok tesir etti. Birisi yakın bir dostla evlendi. Lüzumundan fazla ahmak ve iyi buldum. Öbürünü hiç tanıyamadım."* [77] Bu notların ardından ilerleyen cümlelerde, hayatına girmiş veya bir şekilde münasebeti olmuş çok sayıda genç kız veya kadın adı sıralayarak onlarla ilgili düşüncelerini açıklar. Kadın ve cinsellik, anlaşılan odur ki, Tanpınar'ın hayatında çok derinden yer tutmuş ve sanatını da yönlendiren etkenlerden biri olmuştur.

Hececi sembolistlerde yaygın olarak görülen "hayali sevgili" imajının önemli örneklerinden biri, **Ahmet Kutsi Tecer**'in "Nerdesin" şiiridir. Aranıp bulunmak istenmekle birlikte varlığından şüphe duyulan, var olması arzulanan, duyulduğu hayal edilen bir ses şeklinde yaşayan sevgilidir bu: *"Geceleyin bir ses böler uykumu, /* İçim ürpermeyle dolar: *-Nerdesin? / Arıyorum yıllar var ki ben onu, / Aşıkıyım beni çağıran bu sesin."* [78] Şair âşık olduğu fakat rüzgârlara karışıp giden sesin peşinde derbederce sürüklenir, bütün sevgileri içinden atıp varlığını tamamen ona adamayı ister, tek arzusu bir davettir: *"Bütün sevgileri atıp içimden, / Varlığımı yalnız ona verdim ben. / Elverir ki bir gün bana, derinden, / Ta derinden, bir gün bana "Gel" desin."* [79] Tecer, yıldızlar altında yaşanan bir aşk gecesinin sonunda ise hem bütün bir ömrü kaplayan duyuş derinliğine hem de gerçekle

---

[76] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, (haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul 2007, s. 56.

[77] Ahmet Hamdi Tanpınar, age, s. 333.

[78] Ahmet Kutsi Tecer, "Nerdesin", *Kişiliği Sanat Anlayışı ve Tüm Şiirleri*, (haz. Vecihi Timuroğlu) İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1980, s. 23.

[79] Ahmet Kutsi Tecer, age, s. 23.

hayal arasında bir duyguya kapılır: *"Ayın ışığıydı yerde maşlahı / Saçının ruhumda kaldı siyahı, / Böyle bir gecenin yoktur sabahı / O gece bir bütün ömür, bir düştü."* [80] Adeta "Nerdesin" şiirindeki hayali kadın yeryüzüne inmiş, şair onunla vuslata ermiş, hayalle gerçeğin birbirine karıştığı ruh hâline bürünmüştür.

Lise yıllarında Faruk Nafiz ve Tanpınar'ın öğrencisi olduktan sonra ilerleyen zamanda ağırlıklı olarak Tanpınar'ın etkisiyle dönemin öz (saf) şiir anlayışına katılan **Ahmet Muhip Dıranas**'ta kadın, üstatlarında görüldüğü gibi yüceltilmiş bir varlıktır. Çocukluk yıllarında yaşadığı platonik aşkı, 27 yaşında kaleme aldığı "Fahriye Abla"da anlatan şairin bu şiiri esasında poetik estetiğinin belirleyicilerinden değildir. Bununla birlikte, şiirde anlatılanların doğrudan otobiyografiye dayanması, Dıranas'ın aşka ve kadına nasıl bir gözle baktığının ipuçlarını taşıması bakımından önemlidir. [81] Çocukluk yıllarının bu naif duygulanmaları, aradan geçen yıllarda tamamen unutulmamış, şairi yazmaya zorlamıştır: "Ahmet Muhip'in anası ve babası Ankara'da Ön Cebeci'de kendi malları olan ufak bir evde otururlardı. Muhip'in çocukluk ve gençlik yıllarının bir kısmı bu sevimli evde geçmiştir. Delikanlılık çağında yazdığı 'Fahriye Abla' adlı şiiri bu mahallede komşuları olan güzel bir kadın içindir." [82] Şiirde anlatılan kadın, şairin çocukluk ve ilkgençlik arasında mahallede tanıyıp platonik aşk duyduğu, ablası hatta annesi yaşında, uçarı bir mahalle kızıdır. Eşi Münire Hanım, konu hakkında şu açıklamayı yapar: *"Dıranas 'Fahriye Abla' şiirini yazdığına bin kere pişman oldu. Fahriye Abla olayı, Muhip Bey daha on üç on dört yaşındayken yaşadığı talihsiz bir olaydır. Fahriye iki çocuklu ve Dıranas'ın annesinin yaşında bir komşu kadın."* [83] Dıranas, hocası Tanpınar'ın yaptığına benzer şekilde önce bir dekor çizer ve Fahriye Abla'yı bu dekorun içinde sevgili bir varlık olarak yerleştirir. Gizemli aşk duygularının nasıl bir atmosferde şekillendiğinin anlaşılabilmesi için bu mekân

---

80 Ahmet Kutsi Tecer, "O Gece", age, s. 59.

81 Bu şiirin geniş bir çözümlemesi için bkz.: Bâki Asiltürk, "Dıranas'ın 'Fahriye Abla' Şiirinde İçerik, Anlatım ve Zaman Akışı", *Dergâh*, sayı 236, Ekim 2009.

82 Baki Süha Ediboğlu, *Bizim Kuşak ve Ötekiler*, Varlık Yay., İstanbul 1968, s. 81-83.

83 Sevim Dabağ, "Münire ve Ahmet Muhip Dıranas", *Gezindim Boş Odalarda: Şair Eşleriyle Söyleşiler*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, ss. 46-47.

tasviri gerekli gibidir. "Afyon ruhu gibi baygın bir mahalle"nin "sarmaşıklarla örtük kutu gibi bir ev"inde yaşayan Fahriye Abla, bu dar çevreye sığmayan geniş hayallere sahiptir, "hülyasındaki geniş aydınlık" onun asıl mekânıdır. Ardından, **Fahriye Abla** sevilen kadın olarak, ilk gençlik yıllarını yaşayan bir çocuğun gözüyle tasvir edilir: "Önce upuzun, *sonra kesik saçın vardı; / Tenin buğdaysı, boyun bir başak kadardı. / İçini gıcıklardı* bütün erkeklerin / Altın bileziklerle dolu bileklerin. / Açılırdı rüzgârda kısa eteklerin; / Açık saçık şarkılar söylerdin en fazla. / Ne çapkın komşumuzdun sen, Fahriye abla!" [84] Şiirin bu kısmındaki tasvirde dikkati çeken, görsel ve cinsel yoğunluktur. Bunun nedeni, tasvirin, çevresine soyutluktan uzak bir gözle ve neredeyse sadece duyusal algıyla bakan bir çocuk-gencin, ergenlik çağına girmiş birinin gözünden yapılmış olmasıdır. O yaştaki bir bakışın derin duygulardan ziyade görsellik üzerinden işlemesi doğaldır ve bu da şairin anlatım tekniğinde belirleyici olmuştur. İç dünyasından haberdar olmadığı bir genç kadını hayran gözlerle seyreden, ona platonik ilgi duyan delikanlının izlenimleri Fahriye Abla'nın fizyolojisinde yoğunlaşır. "Bir ilkgençlik çağı anısının korunu cinselliğe yeni yeni uyanan bir çocuk veya 'ergen' ile mahalledeki güzel, şuh ve uçarı bir 'abla' motifi çerçevesinde üfleyen" [85] şiirde duygu ile duyu arasında salınan bir ruh hâli sezilir. Az önce de değindiğimiz üzere bu şiir Dıranas'ın aşk-kadın anlayışında otobiyografik ve özel bir yere sahip olmakla birlikte onun muhayyilesindeki "kadın" imajını başka şiirleri üzerinden değerlendirmek daha doğru olacaktır. "Yaz Gecesi"ndeki *"Ve biz sanki dünyalar öncesinde / Gibi… dumanlarda, uçkun, vücutsuz"* [86] dizeleri şairin sevilen kadını adeta fizyolojiden uzak, sadece ruhsal, esirî ve hayali bir varlık olarak gördüğünü düşündürür. "Serenad" bu tip şiirlerin başında gelir. "Serenad"da hececi-sembolist şiirde yaygın olarak rastladığımız, her şairde birkaç örneğini gördüğümüz hayali-sevgili imajıyla karşılaşırız. Şiirde baştan sona, var olduğuna inanılan, davet veya kabul beklenen, penceresi önünde aşk şarkıları söylenen bir sevgili söz

84 Ahmet Muhip Dıranas, "Fahriye Abla", Şiirler, Adam Yay., İstanbul 1982, s. 63.
85 M. Fatih Andı, "Mahallenin Çapkın Kızı Fahriye Abla", *Güneşe Tutulan Ayna: Şiir İncelemeleri*, Hat Yay., İstanbul 2010, s. 42.
86 Ahmet Muhip Dıranas, "Yaz Gecesi", age, s. 30.

konusudur. Hâl böyle olmakla beraber, "Serenad"daki sevgili, "Fahriye Abla"daki gibi kanlı canlı, yaşayan, günlük hayat içinden görülen biri olmaktan uzaktır. Adsızdır, yüceltilmiştir, aşk sembolüdür, doğadaki bütün çiçekler onun için açmaktadır, dallardan süzülen kokular onun içindir ama o sevgilinin hiçbir fizyolojik özelliği belirgin değildir; çevresindeki doğa bütün canlılığıyla tasvir edilirken sevilen kadın adeta ruhtan ibaret soyut bir varlıktır: *"Bir kuş sesi gelir dudaklarından; / Gözlerin, gönlümde açan nergisler. / Düşen öpüşlerdir dudaklarından / Mor akasyalarda ürperen seher."*[87] Sembolist gelenek içinde, aşkta cinsellik ve tensellikten ziyade ruhsallığa inanan, sevişmeleri bile bir çeşit "serap gibi"liğe bağlayan Dıranas'ın "Hatıra" şiiri bu yaklaşımının örneklerinden bir başkasıdır. Tasviri yapılan kadının yüzü "incecik bir avuç ışık"tır, "gözleri gecelerden daha derin"dir; dolayısıyla kadının fizyolojik varlığı bile gerçeklik duygusundan ziyade olağanüstü güzellik betimlemesiyle bir çeşit masal perisine yakın durur. Birlikte olunan sevgili hem var hem yok, hem gerçek hem hayal, hem insan hem gölge gibidir; kumda yürüdüğü halde ayaklarının iz bırakmaması onun bir çeşit serap olduğu izlenimini verir. Yanı sıra, sevişilen kadının bir lahitten kalkıp gelmesi ve sonra da geçmişin sisleri arasında kaybolup gitmesi ona mitolojik/efsanevi bir özellik de katar: *"Ayakları kumda bırakmadan iz / Yanıma geldiği hep gecelerdi; / Sanki bir lahitten kalkar ve sessiz / Uzak bir maziye dönüp giderdi."*[88]

2.4. TOPLUMCU GERÇEKÇİ ÇİZGİ: SEVGİLİ-EŞ-KIZKARDEŞ-SERÜVEN ORTAĞI

Sembolistlerle aynı dönemde (1920'ler) ilk ciddi eserlerini kaleme almaya başlayan **Nâzım Hikmet** saf şiirden uzakta kendisine başka bir yol arar; fütürist anlayışa uygun toplumcu şiirler yazarken kadın temasını da bu anlayış çerçevesinde maddi taraflarıyla, cinsellik ve fizyoloji üzerinden işler. Cinsellik yoluyla hayatına giren ve kendisinde

[87] Ahmet Muhip Dıranas, "Serenad", age, s. 18.

[88] Ahmet Muhip Dıranas, "Hatıra", age, s. 19 (Dıranas'ın şiirlerine yansıyan aşk-kadın temaları hk. bkz.: Dr. Mustafa Kırcı, *Ahmet Muhip Dıranas: Hayatı Fikirleri His Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara 1997, ss. 178-187).

büyük etki bırakan kadına iradesini teslim etmeme mücadelesini şu sözlerle sezdirir: *"Sen / benim / minare boyunda çam gövdeme, / yumuşak / beyaz / bir kurt gibi girdin, / kemirdin!"* [89] Seçkinci tavırlarıyla erkeği etkilemeye ve ezmeye çalışan, "ruhu lordlar kamarasına benzeyen, cinsellikle kıpkızıl bir şimendifer ocağı gibi yanan, yumuşak beyaz kıvrılışlarla erkeğin beynini ele geçirmeye çabalayan" bu kadından kurtulmanın yolu keskin bir iradeyle onu bir anda hayatından silkip atmaktır: *"Yumuşak / beyaz / kıvrılışlarıyla / beynime giren kurdu / çürük bir diş çeker gibi söktüm!"* [90] Klasik âşık-sevgili kovalamacasından farklı bir bakıştır bu. En eskisinden en yenisine âşık-şairler kadını ulaşılmaz, peşinden koşulacak biri şeklinde resmederken Nâzım Hikmet, ondan kurtulmaya çalışan bir şair profili çizer. Hemen anlaşılabileceği üzere, bu şiirde yeni ifade biçimi dikkat çekmekte ve şairin kadına seslenişindeki yüksek erkeksi ton şiirin sert dilini oluşturmaktadır. Nâzım Hikmet'in şiirlerindeki yeniliklerden biri de sevgiliye "kızım, annem, karım, kardeşim, altın gözlü çocuğum" diye hitap etmesidir. [91] Türk şiirinde ilk kez bir şair sevdiği kadını hem kızı hem annesi hem de kızkardeşi olarak görmektedir. Gerçi Ahmet Haşim'in "O Belde"sinde de sevgili "hemşire yahut yâr/kızkardeş yahut sevgili" olarak anılmaktaydı fakat Haşim'in amacı sevgiliyi cinsellikten soyutlamak, ona saflık ve masumiyet içinden bir melek olarak tasvir etmekti. Nâzım Hikmet'in aynı sıfatları metafizik üzerinden değil de insanın bütün özelliklerine sahip olabilme üzerinden kullanması ilginç bir farklılıktır. Nâzım Hikmet'in aşk ve kadın temalı şiirlerinin pek çoğu karısı Piraye'ye hapishaneden yazdığı "mektup-şiir" şeklindeki metinleridir. Şairlerin eşlerine aşk şiir yazmaları pek alışılmış bir durum olmasa da Nâzım Hikmet'in "Karıma Mektup"unda bu özelliği görürüz: *"Karım benim! / İyi yürekli, / altın renkli, / gözleri baldan tatlı arım benim…"* [92] İlk izlerini bu şiirde gördüğümüz eş-sevgili imajı Nâzım Hikmet'in otobiyografi kaynaklı başka şiirlerinde de karşımıza çıkacaktır. Özellikle

---

89 Nâzım Hikmet, "Gövdemdeki Kurt", Şiirler 1: *835 Satır*, Adam Yay., İstanbul 1988, s. 28.

90 Nâzım Hikmet, "Gövdemdeki Kurt", age, s. 29.

91 Nâzım Hikmet, "Mor Menekşe, Aç Dostlar ve Altın Gözlü Çocuk", age, s. 119.

92 Nâzım Hikmet, "Karıma Mektup", Şiirler 2*: Portreler*, Adam Yay., İstanbul 1989, s. 169.

Bursa Hapishanesinden karısı Piraye'ye yazdığı ve *Saat 21-22 Şiirleri* adıyla kitaplaşan mektup-şiirler bunlar arasında önemli yer tutar. Bu şiirlerin büyük çoğunluğunda aşk-kadın temaları savaş, barış, yoksulluk, hapislik-özgürlük vd. gibi toplumsal temalarla birlikte işlenir. Şefkat, özlem, duygusallık ve cinsellik bu şiirlerde iç içe geçmiştir; sevilen kadına bu şekilde çoklu bakış Türk şiiri içinde yeni bir yaklaşımdır: *"Ne güzel şey hatırlamak seni: / bir mavi kumaşın üstünde unutulmuş olan elin / ve saçlarında / vakur yumuşaklığı canımın içi İstanbul toprağının… / İçimde ikinci bir insan gibidir / seni sevmek saadeti… / Parmakların ucunda kalan kokusu sardunya yaprağının, / güneşli bir rahatlık / ve etin daveti: / kıpkızıl çizgilerle bölünmüş / sıcak / koyu bir karanlık…"* [93] İkinci Dünya Savaşı sonlarında hapishaneden yazılan bu mektup-şiirlerin bazılarında duygusallığın ağır bastığını, bazılarında şairin cinselliğe ağırlık verdiğini, önemlice bir kısmında ise aşk-sevgili seslenişi üzerinden toplumsal konuların ele alındığını fark ederiz. Zamanın akışı içinde -sembolist anlayıştan tamamen farklı denecek şekilde- geçmişi tamamen unutmak, bugüne ve geleceğe bakmak, eş-sevgiliyi de böyle bir metafor içinden düşünmek/özlemek bu şiirlerin ana noktalarındandır: *"Çiçekli badem ağaçlarını unut, / Değmez, / bu bahiste / geri gelmesi mümkün olmayan hatırlanmamalı. / Islak saçlarını güneşte kurut: / olgun meyvelerin baygınlığıyla pırıldasın / nemli, ağır kızıltılar… / Sevgilim, sevgilim, / mevsim / sonbahar…"* [94]

Şiire 1940 Kuşağı içinde ve Nâzım Hikmet etkisinde başlayan **Attilâ İlhan**, kısa sürede bu etkiden sıyrılıp söyleyiş tekniği bakımından kendine özgü bir şiir dünyası kurabilmiştir. Onun şiirlerinde toplumsallıkla bireysellik iç içedir. Bireyin duygularını veya hayat içindeki durumunu toplumsal dokudan ayırmadan işler. Attilâ İlhan'ın şiirlerinde aşk ve kadın temaları da bundan bağımsız değildir.

---

93 Nâzım Hikmet, "Saat 21-22 Şiirleri", Şiirler 3*: Piraye İçin Yazılmış Saat 21-22 Şiirleri*, Adam Yay., İstanbul 1989, s. 95.

94 Nâzım Hikmet, "Saat 21-22 Şiirleri", age s. 109 (Konuya ilişkin olarak bkz.: 1. Hicran Göze, "Kadıköy'de Karpuz Sergisi Açan Bir Şair: Nâzım Hikmet", *Bir Zamanların Kadıköy'ünde Edebiyatçılar ve Aşkları*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2010, ss. 101-129; 2. Erdoğan Alkan, "Nâzım Hikmet Ran", *Aşk*ın ve Şiirin Ölümsüz Kadın*ları*, İnkılap Yay., İstanbul 2013, ss. 385-399; 3. Efe Duyan, "Nâzım ile Piraye", *Dâhiler ve Aşkları*, İkaros Yay., İstanbul 2009, ss. 267-290).

Bazı şiirlerinde kadın sadece aşk ve birliktelik üzerinden yahut da cinsel odaklı bir bakışla anlatılmakla beraber şiirlerin büyük çoğunluğunda kadın dünyadan soyutlanmış bir varlık şeklinde değil, toplumsal mücadelenin içinde bir varlık olarak yer alır. Bu şiirlerin ana ekseni aslında "serüven"dir ve Attilâ İlhan'ın toplumsal şiirlerinde de bireysel ağırlıklı şiirlerinde de hep bir serüven duygusu hâkimdir. [95] Kadınlar bu şiirlerde adeta resmigeçit yaparlar: Suna, Aysel, Jean Harlow, Müşerref, Gülşen, Leylâ, Lâmia, Süheylâ, Pia, Sabiha, Marianne, Jezabel, Zeynep, Nevin vd. Saymakla bitmeyen bu isimlerin bir kısmı şairin gerçek hayatta tanıdığı kadınlar, bir kısmıysa romanlardan veya filmlerden şiire aktarılmış kişilerdir. Kimi "soğuk kadın" [96] olarak, kimi "bisikletli kız" [97] olarak girer şiire; kimi "sonbahar hüznünde" [98] yaşar kimi ise "belalar ve yasaklar" [99] içinde… Bütün bunlara, bu çeşitliliğe ve renkliliğe bağlı olarak serüvenin işlenişi de sinematografik teknik üzerinden gerçekleşir ve bu kadınların bazıları şiirden şiire adeta bir roman veya film kahramanı gibi geçiş yapar. Aynı zamanda sinema filmi, TV filmi ve dizi senaryoları da kaleme alan Attilâ İlhan'ın şiirlerinde sinematografinin yaygın şekilde görülmesini buna bağlayabiliriz. Aşk-kadın temaları bir yandan toplumsala eklenirken diğer yandan romantik bir sinematografi ve romans havası da eksik olmaz. Bu anlamda tipik şiirlerden biri olan "Ben Sana Mecburum" romantik bir duyarlıkla başlar: *"ben sana mecburum bilemezsin / adını mıh gibi aklımda tutuyorum / büyüdükçe büyüyor gözlerin / ben sana mecburum bilemezsin / içimi seninle ısıtıyorum."* [100] Şiir sinematografik serüven duygusuyla ilerler, toplumsal-bireysel yöneliş harmanlanmasıyla son bulur. Serüven duygusunun yoğun olduğu ve sonbaharın sevgiliden ayrı olmakla özdeşleştiği kısımlarda yalnızlık, aşk, sevgili ve ayrılığın tedirgin edici

95 Attilâ İlhan'ın şiirlerinde aşk-kadın-serüven geçişmesi için bkz.: Bâki Asiltürk, "Attilâ İlhan Şiirinde Serüvenin Sonu: Ölüm", *Hilesiz Terazi: Şiir Yazıları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014 (3. baskı), ss. 244-173.

96 Attilâ İlhan, "Soğuk Kadınlar Balladı", *Ayrılık Sevdaya Dahil*, Bilgi Yay., Ankara 1993, s. 11.

97 Attilâ İlhan, "Bisikletli Kız Balladı", age, s. 15.

98 Attilâ İlhan, "Kadınlar Sonbahar", *Böyle Bir Sevmek*, Bilgi Yay., Ankara 1990, s. 37.

99 Attilâ İlhan, "Yasak Sevişmek", *Yasak Sevişmek*, Bilgi Yay., Ankara 1991, s. 52.

100 Attilâ İlhan, "Ben Sana Mecburum", *Ben Sana Mecburum*, Bilgi Yay., Ankara 1983, s. 100.

yoğunluğu bir aradadır: *"sevmek kimi zaman rezilce korkuludur / insan bir akşamüstü ansızın yorulur / tutsak ustura ağzında yaşamaktan / kimi zaman ellerini kırar tutkusu / birkaç hayat çıkarır yaşamasından / hangi kapıyı çalsa kimi zaman / arkasında yalnızlığın hınzır uğultusu."* [101] Bu örnekler çerçevesinde baktığımızda modern Türk şiirinin en romantik şairlerinden biri sayabileceğimiz Attilâ İlhan'ın "Pia" şiirinde sinematografi, romantizm ve sembolist şiirde pek çok örneğini gördüğümüz hayali sevgili imajı iç içedir. Bir yerlerde yaşadığı varsayılan ama kim olduğu bilinmeyen, peşinden gidildikçe bir peri gibi kaçıp uzaklaşan, bir türlü kavuşulamayan bir sevgilidir bu: *"ne olur kim olduğunu bilsem pia'nın / ellerini bir tutsam ölsem / böyle uzak uzak seslenmese / ben bir şehre geldiğim vakit / o başka bir şehre gitmese / otelleri bomboş bulmasam / içlenip buzlu bir kadeh gibi / buğulanıp buğulanıp durmasam"* [102] Romantizm olur da nostalji olmaz mı? Attilâ İlhan, Divan şiiri geleneğine bağlanarak kaleme aldığı gazel, şarkı, rubai vs. gibi şiirlere kitaplarında özel bir bölüm ayırır ve bu yolla geleneğe olan saygısını, bağlılığını vurgular. Onun için Divan şiiri demek Bâki ve Nedim demektir bir bakıma. Eski İstanbul'un saz âlemlerini, aşk ve meşklerini anlattığı şarkı, gazel ve rubailerinin yanı sıra, modern teknikle yazdığı şiirlerde de eski zaman kızlarına, en azından İstanbul'un XX. yy. başlarındaki yaşantılarına duyduğu özlem yer yer dile gelir. Yine de şunu söylemek lazımdır ki bu şiirlerde bile Attilâ İlhan pasif bir nostalji içinden değil, coşkulu bir aşka ve cüretkâr kadın imajına vurgu yaparak konuşur: *"eskiden başka kızlar* görgüsü başka / başka güzellikleri bölüşürlerdi / kırlangıçlar dağılırdı bakışlarından / o hızla dalınca başka bir aşka / başka türlü sevişir öpüşürlerdi / dalgası başkaydı köpürüşü başka" [103] Attilâ İlhan, en tanınmış ve sevilmiş şiirlerinden olan "Üçüncü Şahsın Şiiri"nde klasik bir konuyu, âşık-sevgili-rakip bağlamında değerlendirilebilecek aşk üçgenini işler. Ağırlıklı olarak Divan şiirinde ve kısmen de hececi-sembolist şiirde örneklerini gördüğümüz aşk üçgeninde Attilâ İlhan çok ama çok ilginç bir değişiklik yapar. Klasik anlayışta şair "âşık"ı, kadın da "maşuk"u yani sevgiliyi temsil eder,

[101] Attilâ İlhan, "Ben Sana Mecburum", age, s. 100.
[102] Attilâ İlhan, "Pia", *Sisler Bulvarı*, Bilgi Yay., Ankara 1997, s. 59.
[103] Attilâ İlhan, "Bambaşka", *Korkunun Krallığı*, Bilgi Yay., Ankara 1987, s. 83.

üçüncü şahıslar ise "rakip" olarak yer alırdı şiirde. Oysa Attilâ İlhan, anlatıcı-şairi "üçüncü şahıs" yapar ve onun dilinden konuşur. Severken sevilmemenin, ilgi gösterirken ilgi görmemenin, hele de sevilenin bir başkasıyla birlikte olduğunu fark etmenin yarattığı gerilimle baş etmek zordur: "Bir delikanlı sevgilisini öylesine bir duygu gücüyle düşünebilir ki o sırada sersemleyip baş dönmesi geçirebilir. Saatlerce dalıp düşsel konuşmalara ve denemelere kendini kaptırabilir. Genç kızın güzelliği ve çekiciliği ona eşsiz görünür. Aralarına anlaşmazlık girerse ya da kızdan beklediği haberi alamazsa delikanlı ruhsal çöküntüye uğrar. Genç kızın başka bir gençle ilgilendiğini sezerse kıskançlık acıları içinde kıvranır." [104] Bu şiirdeki kıskançlık, aşk ve sevilme arzusu, yalnızlık vs. gibi durumların tamamını ve bunların yarattığı gerilimi bu açıdan okumak gerekir: *"gözlerin gözlerime değince / felâketim olurdu, ağlardım / beni sevmiyordun, bilirdim / bir sevdiğin vardı, duyardım / çöp gibi bir oğlan, ipince / hayırsızın biriydi fikrimce / ne vakit karşımda görsem / öldüreceğimden korkardım / felaketim olurdu, ağlardım"* [105]

1940 Kuşağı içinde önceleri Nâzım Hikmet etkisinde görünen, zamanla kendine özgü dil geliştiren şairlerden biri de **Bedri Rahmi Eyüboğlu**'dur. Ressam ve heykeltıraş olması, geleneksel Halk sanatlarının pek çoğunda ustalaşması, folklora büyük önem vermesi, türkülerin zenginliğine kulak kabartması onun şiirine bambaşka bir çeşni katmıştır. Bedri Rahmi günlük hayat içerisinde tam bir hedonisttir ve onun hedonizmi şiirlerinde geliştirdiği dili ve içeriği derinden etkilemiştir. [106] Onun şiirlerindeki eril dilin temel nedeni, kadına bakışta fizyolojiyi, cinselliği, hazzı öne çıkarmasıdır. Kadın temasını ağırlıklı olarak cinsellik bağlamında işlemesi de buna bağlıdır. Bedri Rahmi için kadın bir arzu nesnesi, haz aracı, doğadaki hayatın devamını sağlayan dişi'dir. Kadının asli görevini yorumlarken, *"Kadın mı? Hamur yoğurmalı / Çocuk doğurmalı"* [107] diyerek sınırı

[104] Dr. Benjamin Spock, *Aşk ve Cinsellik*, Yalçın Yay., İstanbul 1985, s. 17.
[105] Attilâ İlhan, "Üçüncü Şahsın Şiiri", *Yağmur Kaçağı*, Bilgi Yay., Ankara 1983, s. 25.
[106] Bu konuda bkz.: Bâki Asiltürk, "Bedri Rahmi Eyüboğlu: Şairin Hedonist Olarak Portresi, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 4, Sonbahar 2011.
[107] Bedri Rahmi Eyüboğlu, "Güzel ile Faydalı", *Tuz-Dol Karabakır Dol: Bütün Şiirleri*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007, s. 163.

insanlığın ilksel zamanlarına uygun şekilde daraltır. İç konuşma tekniğiyle kaleme aldığı şiirde hazza düşkünlüğü konusunda özeleştiri yapmaktan geri durmaz: *"Hep kadınlara ve meyvalara dairsin // İnsan olmadan önce erkek olmuşsun"* [108] Bu özeleştiri sonrasında, "kadın-kısrak" benzetmesi üzerinden yine cinsel çağrışımlara yönelse de sevdiği kadını anlatırken aşka bağlı bir yüceltme diliyle konuşur: *"Karadutum, çatal karam, çingenem / Nar tanem, nur tanem, bir tanem / Ağaç isem dalımsın salkım saçak / Petek isem balımsın ağulum / Günahımsın, vebalimsin. / Dili mercan, dizi mercan, dişi mercan / Yoluna bir can koyduğum / Gökte ararken yerde bulduğum / Karadutum, çatal karam, çingenem / Daha nem olacaktın bir tanem / Gülen ayvam, ağlayan narımsın / Kadınım, kısrağım, karımsın."* [109]Aşkı ve kadını anlatırken doğadan aldığı meyve metaforuna cinsel anlamlar yükleyen şair bir yandan görme ve tatma başta olmak üzere çeşitli duyular üzerinden somutluğa paralel dil geliştirir, bir yandan da küçük bazı sözcelerle kastını dize aralarına gizler: *"İşte armutlarımız çırılçıplak / Ne avret mahallerinde yaprak / Ne de kendilerini verirken naz ederler / Üç aylık sabinin gülüşü / Yağmurun kendiliğinden dökülüşü gibi / Her şeylerini verirler / Yabana atma meyvelerin şehvetini tosunum / Şehvetle nur / Yalnız meyvelerin cennetinde / Haşrüneşr olur…"* [110] Doğaya ilişkin varlıkları metafor olarak kullanmayı, onlara yeni anlamlar yüklemeyi seven şair bazen de dolaylı yollara sapmaktansa sözü doğrudan söylemeyi tercih eder: *"Soyunsun gözlerimin cilâsında / Gelmiş, gelecek bütün kızlar, / Soyunsun hafızanın insan gözü değmemiş yerinde / Sineler, buseler, arzular / Ve bütün bir ömür / Lâhzada harcansın / Yıkansın gözlerim yıkansın!.."* [111]

2.5. GARİP ŞİİRİ: ŞOFÖRÜN KARISI, ALTIN DİŞLİ YOSMA, BOBSTİL…

1940'larda şiirde Nâzım Hikmet çizgisini sürdüren Toplumcu-Gerçekçi kuşaktan tamamen farklı bir anlayış da söz konusuydu ve

[108] Bedri Rahmi Eyüboğlu, "İnsan Kasidesi", age, s. 173.
[109] Bedri Rahmi Eyüboğlu, "Karadut", age, s. 109.
[110] Bedri Rahmi Eyüboğlu, "Oğlum Mehmed'e", age, s. 109.
[111] Bedri Rahmi Eyüboğlu, "Yıkansın Gözlerim Yıkansın", age, s. 28.

şiirdeki asıl büyük yeniliği de bu farklı çizgideki şairler gerçekleştirmişti. Garip hareketinden söz ediyorum. Şaireneliği reddeden, söz sanatlarına mesafeli duran, doğal söyleyişi ve sokak dilini şiire getiren, tuhaf hayaller ve sanatsal kurgular yerine sokaktaki gerçeğin anlatılmasını isteyen, bunun da artistik bir biçimde değil doğal söyleyişle yapılması gerektiğini ileri süren Garip hareketi vasıtasıyla gerçekleşen büyük kırılmanın sonucu olarak sevilen kadın imajında da ciddi bir değişim gerçekleşir. Tanzimat kuşağının Divan şiirindeki güzel kadın anlayışını karikatürize etmesine benzer şekilde **Orhan Veli** de bütün gelenekleri reddeder, gelenekselliği karikatürleştirir, bunu yaparken özel olarak da sembolist şiire sert eleştiriler yöneltir. Sembolist şiirdeki "şairane" zihniyetin terk edilmesi, yıkılması gerektiğini söyler ve bunu da sadece "Garip Önsözü"yle değil, şiirleriyle de gerçekleştirir. Orhan Veli'ye gelene kadarki gelenekte genellikle yüceltilen, arzu nesnesi sayıldığında bile "ulaşılmaz" olduğu sezdirilen "kadın" Orhan Veli'de sıradanlaşır, daha doğrusu gerçek hayattaki, günlük hayatın sadeliği içindeki yerine uygun şekilde anlatılır. Orhan Veli, bunu bir anda yapmış değildir; Garip öncesi ilkgençlik yıllarında, liseden hocası Ahmet Hamdi Tanpınar'ın etkisiyle hececi-sembolist anlayışa uygun, "öz/saf şiir"ler kaleme almıştır. Bu yıllarda Orhan Veli döneme uygun şiirler yazan, sembolist ustaların izinde giden bir şairdir. İlk şiirleri arasında, kendisinin Türkçeye çevirdiği XIV. yy. İtalyan şairi Petrarca'nın "Helene İçin Sonnet"sinin etkisiyle yazdığı açıkça belli olan "Helene İçin" şiiri özel bir yere sahiptir. 1937'de yayımladığı,"*Ve ulaşacak bu son şehre kaderin yolu, / Kapayacak pişman bir el kapısını ömrünün; / Hatırlayacaksın beni gözlerin yaşla dolu, / Güzelliğin yalnız şarkılarımda kaldığı gün.*"[112] dörtlüğüyle bitirdiği şiirde Orhan Veli, birkaç yıl sonra yıkıcı eleştiriler yönelteceği sembolist estetiğe bağlıdır. Orhan Veli, kısa zaman sonra, bu şiirde çizdiği hayali, yüceltilmiş, ulaşılmaz kadın imajından "Şoförün Karısı"na meyledecek, olgun ve derin duygularla dolu bir âşıklıktan vazgeçip külhanbeyi ağzıyla, *"Şoförün karısı, kıyma bana; / El etme öyle pencereden, / Soyunup dökünüp; / Senin, eniştende gözün var; / Benimse gençliğim var; / Mapuslarda*

[112] Orhan Veli, "Helene İçin", *Bütün Şiirleri*, Adam Yay., İstanbul 2002, s. 160.

çürüyemem; / Başımı belâya sokma benim; / Kıyma bana." [113] diyecektir. Bu değişimi, yalnızca sevgili imajının farklılaşması şeklinde değil, Türk şiirinde tam bir zihniyet değişimi olarak okumak gerekir. Şiiri "müreffeh sınıfların zevkine hitap eden" bir sanat olmaktan çıkarıp "yaşamak hakkını aralıksız bir didişmenin sonunda bulan" [114] insanların hizmetine sunmayı isteyen Orhan Veli'nin insana, kadına, sevgiliye bakışı da elbette köklü şekilde değişecektir, değişmiştir. Şair, aşkı ve sevgiliyi neredeyse bir mahalle dedikodusu söylemi içinden anlatmaya başlamakla bulutlar üstünde melek suretinde dolaşan kadını insanlar arasına indirmiş, bununla da yetinmeyip ilgi duyduğu birkaç kadını yan yana anarak "özel" olmaktan soyutlayıp sıradanlaştırmış, "hafifmeşrep sevgili" tipini [115]görünür kılmıştır. Yeni şair, sevgiliye sonsuz sadakatle ve ölümüne bağlı, derin duygularla kendinden geçmiş, büyülenmiş biri değildir artık. Yeni âşık tipi değişince sevgili imajı da kökten değişime uğramıştır: *"Kim söylemiş beni / Süheylâ'ya vurulmuşum diye? / Kim görmüş, ama kim, / Eleni'yi öptüğümü, / Yüksekkaldırımda, güpegündüz? / Melâhat'i almışım da sonra / Alemdar'a gitmişim öyle mi?..."* [116] Orhan Veli'nin kitaplarında yer almayan, öldüğü gün ceketinin cebinde diş fırçasının sarılı olduğu kâğıtta bulunan "Aşk Resmigeçiti" başlıklı şiiri otobiyografik şiiri bu metni tamamlar niteliktedir. İlkgençlik yıllarından itibaren tanıdığı, sevdiği kadınların adlarını sıralayarak ve özelliklerini sayarak (incecik dal gibi bir kız, tüccar karısı, Münevver Abla, açık saçık şeyler anlatırdı, canımın içi Nurinnisa, kibar kadın Aliye, bar kızı Ayten, gündelikçi Aleksandra, malda mülkte gözü olmayan ve insan olmanın erdemlerini taşıyan sonuncusu) [117] meydana getirdiği şiir tek sevgiliye hayat boyu bağlı kalma anlayışının pratikte de nasıl yıkıldığını ortaya koyması bakımından anlamlıdır. "Illusion"undaki ilk dizelerde bu büyük değişimin altını belirgin şekilde çizmesi bakımından dikkate değer. Eski âşık-şair sevgilisinden ayrılınca büyük

[113] Orhan Veli, "Şoförün Karısı", age, s. 160.
[114] Orhan Veli, "Garip Önsözü", age, s. 26.
[115] Hakan Sazyek, *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996, s. 141.
[116] Orhan Veli, "Dedikodu", age, s. 45.
[117] Orhan Veli, "Aşk Resmigeçiti", age, ss. 128-131.

bir yalnızlığa gömülür ve ölümü düşünürken yeni âşık-şair tipi sevgiliden ayrılmayı kurtuluş, özgürleşme olarak görür: *"Eski bir sevdadan kurtulmuşum; / Artık bütün kadınlar güzel…"* [118] Yeni hayatta yeni sevgili herkesten gizlenen, aşırı derecede kıskanılan mahrem bir kadın olmayıp cinselliğiyle hatırlanan, "piyasa vakti" herkesin gözü önünde buluşulan bir "dost"tur: *"Aynada başka güzelsin, / Yatakta başka; / Aldırma söz olur diye; / Tak takıştır, / Sür sürüştür; / İnadına gel, / Piyasa vakti, / Mahallabeiciye. // Söz olurmuş, / Olsun; / Dostum değil misin?"* [119] Şairin sevgilisine seslenişi de değişmiş, ondaki fizyolojik ve/veya ruhsal güzellikleri sayıp dökme geleneğinin yerini doğrudan ifadelerle onun sokaktaki varlığına ilişkin değerler almıştır. Sevgiliyi cezbedecek şeyler artık derin duygular değil, ona alınacak küçük hediyelerdir. Duyguların yerini ihtiyaçlar ve bunları karşılayan nesneler almış; Faruk Nafiz'in "altın saçlı" ideal sevgilisinden "altın dişli yosma"yagelinmiştir: *"Gel benim canımın içi, gel yanıma; / İpek çoraplar alayım sana; / Taksilere bindireyim, / Çalgılara götüreyim seni. / Gel, / Gel benim altın dişlim; / Sürmelim, ondüle saçlım, yosmam; / Mantar topuklum, bobstilim, gel."* [120] Âşığına yüz vermeyen, kendisini gizemli ve ulaşılmaz gören, âşığına çok çok biraz yüz gösteren, geldiği zaman da geceleri gizlice, gölgeler içinden yürüyüp gelen sevgili gitmiş, onun yerine kendisine bakan gözleri umursamadan uzanıp yatan kadın gelmiştir: *"Uzanıp yatıvermiş, sere serpe; / Entarisi sıyrılmış, hafiften; / Kolunu kaldırmış, koltuğu görünüyor; / Bir eliyle de göğsünü tutmuş. / İçinde kötülüğü yok, biliyorum; / Yok, benim de yok ama… / Olmaz ki! / Böyle de yatılmaz ki!"* [121]

2.6. İKİNCİ YENİ: ARZU NESNESİ

1950'lerin ortalarında başlayan ve Garip'e şiddetli tepkilerle şekillenen İkinci Yeni'de kadın şiirin ve hayatın merkezinde durur: "Bu

[118] Orhan Veli, "Illusion", age, s. 54.
[119] Orhan Veli, "Söz", age, s. 59.
[120] Orhan Veli, "Altın Dişlim", age, s. 83.
[121] Orhan Veli, "Sere Serpe", age, s. 91 (Orhan Veli bu şiiri, dostlarından birinde misafirlikte olduğu sırada, salonda uzanmış ders çalışan Bella adlı genç kıza bakarak yazmıştır. Bkz.: Haluk Oral, "Sere Serpe yada Bella", Şiir Hikâyeleri, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, ss. 111-119.

yeni akım, dünya gerçekleri içinde kalacak, dünya nimetlerine övgü ve imreniş, ya da nefret ve kaçış, bütün iş bu olacak; bir dünya nimeti olarak kadın (yasak yemiş) çevresinde bir pervane gibi dönüp dolaşılacaktır. Şair, cemiyete sıkıştıkça kadına sığınacaktır. Kadın, bu şiirde, putperest bedevinin hurmadan putudur." [122] Gerçekten de İkinci Yeni şairleri, hiç olmazsa ilk 5-6 yıl içinde "kadın"ı ve cinselliği şiirin merkezine oturtmuşlardır denebilir. Kuşağın öncü şairlerinden **Cemal Süreya**'nın şiirlerinde aşk ve kadın, ağırlıklı temalardan olup bazen doğrudan bazen de toplumsal konulu bir şiirde dolaylı olarak karşımıza çıkar. Şair; aşkın uçarılığına, ele avuca sığmazlığına inanır. Aşk yasallaşınca, bir başka ifadeyle evlilik bağıyla bağlanınca canlılığını, coşkusunu, rengini kaybeder: "Aşkın içine yasallık girince o aşk biter." [123] Sadece söyleşi ve yazılarında değil, şiirlerinde de dile getirir bu düşüncesini: *"Yasadışı bir aşk, / Evlenmeyi / Hiç mi hiç düşünmüyor."* [124] Cemal Süreya, yaşamda ve şiirde kuralsızlığı önceleyen bir kuşak içinde kendisini geliştirmiş, aşk ve kadın konularında da duygu ve cinsel duyuşu sınırlamamıştır. "Kuralları ve sınırları olmayan, duygu ile cinselliğin birbiriyle iç içe geçtiği bir aşk anlayışı vardır onda." [125] Bu anlayış paralelinde, erotik duyuşlar içinden resmedilen kadın imgesi Cemal Süreya şiirinin anlam katmanlarını zenginleştiren temel izlekler arasında en önde gelir. Bu yönüyle Nedim, Karacaoğlan, Cenap Şahabettin, Attilâ İlhan çizgisi üzerindedir. *"Çok güzelsin sevgilim, / Ama çok yakından!"* [126] diyecek kadar sevgiliye yakın olma, onunla bütünleşme duygusuyla; yanı sıra da *"Daha ne olayım isterdin / Onursuzunum senin!"* [127] diyecek kadar tutkulu, özverili hareket eder: Bir şerh olmak üzere Cemal Süreya'nın şiirlerinde kadının soyuttan ziyade somuta yakın olduğunu söylemek gerekiyor. "Bedevinin hurmadan putu" gibidir Cemal

[122] Sezai Karakoç, "Yeni-Gerçekçi Şiir: İkinci Yeni", İkinci Yeni Şiir, (haz.: Mehmet H. Doğan) İkaros Yay., İstanbul 2008, s. 198.

[123] Cemal Süreya, "Aşkın Nesli Tükeniyor", *Elele*, Kasım 1989 (Söyleşiyi yapan: Hülya Vatansever).

[124] Cemal Süreya, "Bu Bizimki", *Sevda Sözleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 189.

[125] Bâki Asiltürk, "Aşk: Yırtılan İpek Sesiyle/Cemal Süreya'nın Şiirlerinde Aşk ve Erotizm", *Hilesiz Terazi: Şiir Yazıları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014 (3. baskı), s. 67.

[126] Cemal Süreya, "Yakın", age, s. 154.

[127] Cemal Süreya, "Ama Senin", age, s. 160.

Süreya'nın şiirlerinde kadın; öncelikle bir arzu nesnesidir ve fizyolojik özellikleriyle öne çıkar, ancak cinsellik içinden yüceltilir: *"Seni bir kere öpsem ikinin hatırı kalıyordu / İki kere öpeyim desem üçün boynu bükük / Yüzünün bitip vücudunun başladığı yerde / Memelerin vardı memelerin kahramandı sonra / Sonrası iyilik güzellik."* [128] Bu dizelerin yer aldığı şiir 1954 tarihli olup hem Cemal Süreya'nın hem de İkinci Yeni'nin ilk şiirlerindedir ve aşk-kadın-cinsellik bağlamında kuşağı için yol gösterici hatta yol açıcı bir özelliğe sahiptir. Cemal Süreya, baştan beri aşk ve erotizmi birbirinden ayırmamış, bunlar arasında ince bir çizgi olduğunu dahi kabullenmemiş, kendisinden önce Attilâ İlhan'da yoğun olarak görülen aşk-erotizm örtüşmesini daha da geliştirmiştir. 1950'lerden 1990'lara şiirlerinde bu konuyu işlemekle yetinmeyip denemesinde bu konuya eğilmesi, en ince noktasına dek anlamaya çalışması bunun göstergesidir: "Erotizm kavramı XIX. yüzyılda kullanılmaya başlamış. XX. yüzyılda ise büyük yaygınlık kazanmış. Klasik yazarlarda 'erotik' sözcüğü, aşkı tat bölgesine, yüreği tutku yönüne kaydıran bir anlamdadır. Sözcüğün bu anlamdaki kullanılışı çok eski. Bunu çıkış noktası alarak bakarsak, o anlamın, aşkın içine kösnül (şehevi) duyarlığı, cinselliği usul usul akıtarak büyüdüğünü, bir noktadan sonra da onu başka niteliklerle donatmaya başladığını görürüz." [129] Yazılarıyla şiirlerinin birbirini tamamlar nitelikte olması şairin meseleye bütünleyici bir gözle baktığını gösterir: *"Kırmızı bir kuştur soluğum / Kumral göklerinde saçlarının / Seni kucağıma alıyorum / Tarifsiz uzuyor bacakların // Kırmızı bir at oluyor soluğum / Yüzümün yanmasından anlıyorum / Yoksuluz gecelerimiz çok k*ısa / *Dörtnala sevişmek lazım."* [130] Cemal Süreya'nın şiirlerinde, Karacaoğlan ve Attilâ İlhan geleneğine bağlanabilecek şekilde kadın adlarının çeşitlendiği görülür: Üvercinka, Süheyla, Güzin, Birsen, Leylâ, Meryem, Adalet Hanım, Dorothy Lucy, Elif, Necla, Matmazel Ay, Marilyn Monroe, Gülizar, Gülperi, Belkıs, Afrodit, Mübeccel, Şule, Bayan Nihayet… Bir kısmı şairin biyografisine, bir kısmı tarih veya mitolojiye, bir kısmıysa edebiyat-sanat kültürüne bağlı olan bu isimler, hangi şekilde olursa olsun şairin kadın dünyasına çok yakın

[128] Cemal Süreya, "Aşk", age, s. 17.
[129] Cemal Süreya, *Folklor Şiire Düşman*, Can Yay., İstanbul 1992, ss. 99-100.
[130] Cemal Süreya, "San", *Sevda Sözleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 11.

olma isteğini düşündürür. İlginç şekilde, adları açıkça söylenen veya adları anılmasa da kendisine "sen" diye seslenilen sevgilinin yanı sıra "kadın" sözcüğü de çok sık geçer şiirlerde. Öznesi belirsiz biçimde, *"Bir kadın açtı pencereyi sonuna kadar"* [131], *"Bir kadının yüzü avucum kadar"* [132], *"Uzun saçlı iri memeli kadınlarıyla / Bir Akdeniz şehri çıkabilir içinden"* [133], *"Kadın kendini gösterdi usulcana"* [134], *"Bir sürü çiçek ama saydırmaya kalkma / Ayrı ayrı kadınlardan koparılmış"* [135]… Bu ifade tekniği, sevgiliyi gizemli hâle getirme veya geçici ilişki yaşadığı kadını bütün sevgililerin yerini tutacak şekilde genelleme isteğine bağlanabilir. Cemal Süreya'nın ilk kitabı Üvercinka'da (1958) aşk-kadın temalarının sıkça işlendiğini, sonraki kitaplarında da bu temalara yer vermekle birlikte o yoğunluğun, erotik-cinsel bakışın zaman içinde azaldığını işaret etmek yararlı olacaktır.

İlhan Berk'in şiirlerinde İkinci Yeni öncesi ilk dönemlerinde (1940'lar) aşk-sevgili imajı son derecede siliktir. Yalın toplumcu gerçekçilikle gizemli sembolizmin iç içe geçtiği bu şiirlerde genel olarak insana, kente, Anadolu'ya, çeşitli yörelerde yaşananların ayrıntılarına inmeye çalışır ve aşk temasını çok az işler. 1950'lerin ortalarından itibaren ise şiirde bilinçaltını, çağrışımı, imgeselliği öne çıkaran İkinci Yeni'nin öncü şairlerinden olup belirgin şekilde cinselliğe yönelir, sevgili-kadın teması şiirlerde zengin bir içerik oluşturmaya evrilir. İlhan Berk'teki ilk sevgili imgesi, uzaktan seyredilen, adeta gerçeğin içinde değil de kitaplarda, resimlerde yaşayan, "sadece rüyalarda soyunuk görülebilen" bir kadındır: *"Güzel yüzün, uzamış siyah saçlarınla maruf / Sen fena kadın, fena çocuk, fena sevgili / Kitaplardan, müzelerden, heykellerden kaçırdığım / / Rakı ile sarhoş İstanbul akşamlarından firar eden sen"* [136] Bu ilk tekil örnekten sonraki süreçte Berk'in şiirlerinde aşk-kadın-cinsellik neredeyse başköşeye oturur ve kadın adları birbirini izlenmeye başlar: Eleni, Eftelya,

[131] Cemal Süreya, "Adam", age, s. 15.
[132] Cemal Süreya, "Dalga", age, s. 18.
[133] Cemal Süreya, "Cıgarayı Attım Denize", age, s. 21.
[134] Cemal Süreya, "Şiir", age, s. 23.
[135] Cemal Süreya, "Türkü", age, s. 24.
[136] İlhan Berk, "Sen Fena Kadın Fena Sevgili", *Eşik: Toplu Şiirler I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 74.

Ayla, Münibe, Edibe, Sevim, Matilda, Hayrünnisa, Sevinç… *"Eleni'den önce / Daha ben çocuktum daha tütüne daha kahveye alışmamıştım / Sabahları, akşamları bilmiyordum daha / Bir gün bakıyorum akşam ellerimde gözlerimde / Bir gün sabah her yanım."* [137] dizeleriyle hayat acemisi olmaktan ve çocuksuluktan kopmasının, kadınların dünyasına yakınlaşmasının işaretini verir, önceki şiirlerinden bambaşka şiirler yazmaya başladığını duyumsatır. Şiirin üçüncü bendinde "bütün şiirleri yakmalı yeniden yazmalı" demesi de aynı nedene bağlanabilir. İstanbul'un kenar mahallelerini, sokak hayatını ve sokak kadınlarını yoğun olarak işlediği şiirlerde bir yandan *"O uyumalarını uyanmalarını ben güzel yaptım / Şimdi kimse dünyada senleyin* güzel uyumaz uyanmaz *senleyin"* [138] deyip birlikte geçirilen geceden sonra sevgilinin uyanışına güzelleme yapar, bir yandan da *"Bir sokaktan bin sokaktan rüzgârlar koyveriyorum / Bütün gün seni düşünüyorum da bir başkasıyla yatıyorum"* [139] diyerek aşkla cinselliği birbirinden ayırır. Buna eklemlenen bazı sonelerinde naif bir duygusallık içinden seslenir, somut bir sevgili-kadın izleği yerine hayalinde yaşayan ya gerçekte var olsa bile hayattaki güncel gerçekliğinden soyutlanmış bir sevgili-kadın portresi çizer: *"Ben senin krallığın ülkene yetiştim / Kaldım gölge tanımayan güzelliğinle. / Her sabah büyüten denizimizi böyle / Gülüşlerindi o ülkede bilmez miyim."* [140] 1968 tarihli Âşıkane kitabında İlhan Berk'i bambaşka bir eğilim içinde görürüz. Walt Whitman'ın, *"Cinsellik/Cinsiyet her şeyi içerir."* anlamına gelen *"Sex contains all."* (Cinsellik her şeydir, veya cinsellik her şeyi içerir.) sözünü epigraf olarak kullanan şair aşk-kadın temalarını daha yoğun bir cinsellik içinden işlemeye başlar: *"Bir aşkı gitmek var, şimdi sen osun / Cinselliğimizi büyütmek büyütmek* / Dağlamak çıplaklığımızı *göklemek."* [141] Aşk denince akla ilk gelen cinsellik olmakta ve aşkın cinsel yanı yüceltilmektedir. "Sen" ve "siz" seslenişlerinin birlikte kullanımı sevgiliye olan yakınlığı ve mesafeyi bir arada çağrıştırır: *"Size baktım. Sesin eski ve yalnız / Sizi soyuyorum. Büyük*

[137] İlhan Berk, "Saint-Antoine'ın Güvercinleri", age, s. 197.
[138] İlhan Berk, "Sokak", age, s. 239.
[139] İlhan Berk, "Sokak", age, s. 239.
[140] İlhan Berk, "Ben Senin Krallığın Ülkene Yetiştim", age, s. 249.
[141] İlhan Berk, "Şiir", age, s. 305.

ağzınız. // Alıp ellerini beyaz diyorum / Beyaz çıplak etin, oralarınız. // Oralarınızı açıyorum. Gök / -yüzü, ağaçlar gibi kokuyorsunuz." [142]

Edip Cansever'in ilk iki kitabında okuduğumuz acemilik dönemi şiirlerinde aşk ve kadın, ifadede Garip'e, duyguda ise sembolist duyarlığa yakın bir bakış açısıyla işlenmiştir. Kadınlar ve kızlar bu şiirlerde sıklıkla karşımıza çıkmakla beraber bunlar genellikle kim olduğu belirtilmeyen, uzaktan bakılan, hayalle gerçek arası bir görünümle imgeleşen varlıklardır: *"Kimseye benzemez hoşlandığım kadınlar, / O kadınlar ki rüzgâra verip saçlarını, / Resimlerde yaşıyan, / Şiirlerde yaşıyan…"* [143] Sokağı ve kızları seyreden genç şair, belki biraz da çok genç yaşta evlendirilmiş olmanın etkisiyle akıp giden hayatı uzaktan uzağa duyumsa(t)makla yetinir. Parklarda avare dolaşır, çevreye bakar, vitrinleri seyreder, kızların yüzlerindeki aydınlıktan yaşama sevinci çıkarır: *"Akşamları parklar tenhalaşır, / Gözleri gülerdi kızların. / Vitrinler aydınlanırdı birdenbire: / Gelip geçen otobüslerden. / Kızların yüzleri de aydınlanırdı."* [144] Edip Cansever'in şiir anlayışı da hayata bakışı da ilk kitabı İkindi Üstü'nü yayımladığı 1947'den sonraki on yılda neredeyse kökten değişir. 1957 tarihli *Yerçekimli Karanfil* ile Garip tarzından uzaklaşıp çoklu çağrışımlara, derin imgeselliğe yönelir, İkinci Yeni dairesine girer. Uzaktan seyredilen genç kızların yerini bedensel varlığıyla hissedilen kadınlar, naif sevgi duyuşunun yerini sert söyleyişle şekillenen cinsellik alır. Şu dizeler, bu değişimi mükemmelen yansıtır: *"Bana ay diye yuttururdu pembecikleriyle bir kızı / Onunla birlikte yatıyoruz şimdi"* [145] Biri naifliği ikincisi gerçeği kavrayışı ifade eden bu iki dize arasındaki zihniyet değişimi Edip Cansever'in hem hayatına hem de şiirine bağlanarak okunmalıdır. Özgürce buluşabileceği kadınlarla aradaki mesafe azalıp daraldıkça bu yakınlaşma şiirlere de açıkça yansımaya başlar: *"Kim uyandırır sizde / Bu sevişme dalgalarını, aşk seslerini / Bak'ları, duy'ları, okşa'ları, evet'leri / Hele bu elleri, ayakları bu /*

[142] İlhan Berk, "Siz", age, s. 320.
[143] Edip Cansever, "Hoşlandığım Kadınlar", *Sonrası Kalır: Bütün Şiirleri I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 20.
[144] Edip Cansever, "Sıcak Haziran Geceleri", age, s. 27.
[145] Edip Cansever, "Var Var", age, s. 102.

Gözleri, gözleri…" [146] Bu tarihten sonra yazdıklarında Edip Cansever'in şiirlerinde kadın arzu nesnesi ve cinsel bir figür olmanın ötesine pek geçmez: "Yoğun bir cinsellik vardır Edip Cansever'in kimi şiirlerinde; alabildiğine uzayıp giden, genişleyip derinleşen bir cinsellik. 'Aşk' neredeyse 'cinsellik'le eş anlamlıdır. Kadın imgesi, 'ideal sevgili' veya 'meleksi varlık' olarak yer almaz bu şiirlerde. *'Ben patronum, şöyle böyle bir adamım / Bırakın konuşayım / Bir bira içeyim konuşayım / Kim ne derse desin kadınlara düşkünüm / Ne yapayım öyleyim / kadın dendi mi sanki ben / Vişneli bir dondurmayı durmaksızın yalarım'* [147] dizelerinde sadece bir 'meyhane patronu' değildir konuşan, aynı zamanda Edip Cansever'in kendi *duyusallığını* yansıtan şiir-kişisidir." [148] Çeşitli insanlardan örülü bir dekor (ev/aile, meyhane, park, otel…) içinde, cinselliklerini özgürce yaşama isteğiyle soluk alıp veren, neredeyse duygudan arınmış ilişkileri önceleyen ya da aradığı duyguyu bulamamaktan kaynaklı bir umutsuzlukla kurtuluşu cinsellikte bulan kadınları şiirleştirir o. Bu kadınlar, *"Denemek istiyorum ben kadınlığımı da / Kadınlığımı ve her şeyi / Hiçbir şey ummadan"* [149] diyecek kadar arzularının büyüsüne kapılmışlardır. İlginç olan, kadınlar kendi dilleriyle konuşur görünseler de aslında hayata cinsel arzu penceresinden bakan bir erkeğin (şairin!) gözünden tasvir edilirler; bu nedenle de "özne" oldukları zaman bile "nesne" olmanın ötesine geçemezler. Şair öylesine eril bir dil kullanır ki kadınların bu dilin aura'sını çizen algıdan kurtulmaları mümkün olmaz: *"Kadınlar / O kadar çoktular ki, anlatamam / Eğilip eğilip altlarından geçtiğim / Birer hamaktı onlar / Sonra sonra çok büyük bir hamaktılar her bir deliğinden ayrı ayrı geçtiğim / Geçmek istediğim yani..."* [150]

---

[146] Edip Cansever, "Uyanınca Çocuk Olmak", age, s. 125.

[147] Edip Cansever, "Ben Ruhi Bey Nasılım-Patron Masaya Gelir", *Sonrası Kalır: Bütün Şiirleri II*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 46.

[148] Bâki Asiltürk, "Hiç Kimselerin İlgilenmediği Bazı Olayların Tarihçisi Olarak Edip Cansever", *Hilesiz Terazi: Şiir Yazıları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014 (3. baskı), s. 225.

[149] Edip Cansever, "Tragedyalar V", *Sonrası Kalır: Bütün Şiirleri I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 329.

[150] Edip Cansever, "Oteller Kenti-Eros Oteli", *Sonrası Kalır: Bütün Şiirleri II*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 431.

SONUÇ

Aşk, kadın, sevgili en eski sanatlardan olan şiirin vazgeçilmez konularındandır. Bunlar, dünyanın diğer edebiyatlarında olduğu gibi bizim edebiyatımızda da başlangıcından günümüze şairlerin her dönemde önem verip işlediği temalar olmuştur. Şairler içinde yaşadıkları döneme, kişisel bakış açılarına veya bunların ikisinin yönlendirmelerine göre kimi zaman birbirine benzer kimi zamansa birbirinden tamamen farklı eğilimlerle bu temaları işlemiştir. Bakış açısındaki farklılıklar daha çok, dönemler arası kırılmalara veya dönemin sosyolojik yapısına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Divan şiirinde pek az istisnayla, şairlerin soyut bir güzellik anlayışına bağlı kalmaları muhakkak ki eski zamanların insan, aşk, kadın anlayışlarıyla paraleldir, yani konunun sosyolojik bir boyutu vardır. Kapalı toplum konseptinde yaşayan, kadınla günlük hayat pratiği içinde yan yana bulunamayan, dolayısıyla onu "insan" olarak yakından tanıyamayan Divan şairi, şiirde de bu kapalılık sınırının dışına çıkamamıştır. Oysa kırda, dağda, ovada daha rahat ve serbest bir hayatın içinden seslenen Saz şairlerinin şiirlerinde kadınlar daha görünür, doğal, gerçeğe yakın denebilecek şekilde canlandırılmıştır. Onlar hiç olmazsa çeşme başlarında, bağbozumlarında, düğün-dernekte genç kız veya kadınlarla karşılaşabiliyor, tamamen iç içe olmasa da aynı ortamda bulunabiliyordu. Daha da önemlisi, Saz şiirinin temellerinin Orta Asya Sözlü Türk Şiirine kadar inmesidir. Bu, şu nedenle önemlidir: İslam öncesi Türklerde kadın hayatın içindeydi, savaşta ve barışta erkekle yan yanaydı, sadece çocuk doğurup bakmakla görevlendirilmiş değildi, yeri geldiğinde savaşa katılır hatta Tomris Hatun örneğinde görüldüğü üzere ordulara komuta ederdi. Dolayısıyla eski dönemlerin Şaman-Kam-Ozan-Baksı'sı nasıl ki kadını yakından tanıma şansına sahip idiyse sonraki yüzyılların saz âşığı da bazı farklar olmakla birlikte böyle bir geleneğe kökleriyle bağlıydı. Divan şairi ile Saz şairinin sevgili-kadın imajındaki farklılığın temel nedeni budur. Divan şairinin şiirinde özel kadın adı yok denecek kadar az iken Karacaoğlan'dan Kâğızmanlı'ya, Dadaloğlu'ndan Köroğlu'na veya Âşık Halil'e Saz şairlerinin şiirlerinde özel ve gerçek kadın adlarının yoğun şekilde yer alabilmesini başka türlü izah edemeyiz.

Modern zamanlara gelindiğinde klasik şiire göre ilk büyük değişim XIX. yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başlanır ve esasen Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati şiirinde şekillenir. Tanzimat'ın ilk kuşağı toplumsal konulara ağırlık verirken ikinci kuşak şairler, -baskıcı yönetim anlayışı nedeniyle toplumsal konulara eğilemediklerinden- aşk, sevgili, kadın temalarına geniş yer verirler. Gerçek hayatta şairin yanında, yakınında (karısı, sevgilisi) olan kadınlar yeni Türk edebiyatında ilk kez bu yıllarda şiire girer. Bazen aşk ve meşkle bazen de ölümle birlikte… Servet-i Fünun şairlerinin sevilen kadın imajı daha çok, *Servet-i Fünun* dergisinin sayfalarında yer verdikleri Avrupalı ressamların tablolarındaki kadınlar üzerinden şekillenmiştir. Şiirlerde resmedilen kadın imajı, Cenap'ın çapkın havalı birkaç şiiri istisna tutulursa, bu tablolardaki güzellik görünümlerinin sözcüklerle tekrar çizilmesine dayanır. Avrupa iklimine ait olan peri-sevgili tasvirleri bu şiirlerde sıklıkla karşımıza çıkar. Şiir estetiği bakımından Servet-i Fünun'u sürdüren Fecr-i Ati'de de durumun değiştiği söylenemez. Her iki kuşakta da zaman zaman cinselliğe dayanan şiirler kaleme alınmış olmakla beraber eserlerin büyük bir kısmı peri-sevgili imajı çevresinde dolanır. Bir sonraki dönemde, hececi-memleketçi şiirde sevgili imajı somutlukla soyutluk arasında gidip gelir. Şairler bir yandan içine girilen yeni dönemde Anadolu'ya yönelişin getirdiği bir kazanımla gerçek insana/kadına bakma, onu şiirleştirme ihtiyacı duyarlar bir yandan da Anadolu'ya dışarıdan baktıkları için gerçeği yakalamakta zorlanıp hayali genç kızların şiirini yazarlar. Hececi-sembolizmde ise sevgili birkaç örnekte fizyolojik özelliklere ve cinselliğe dayalı bakış açısıyla anlatılmakla beraber sembolist şiirin genel doğasına uygun sevgili tipi burada daha ağırlıklıdır: Bir yerlerde yaşadığı düşünülen ama kim olduğu bilinmeyen bir sevgilidir bu. Sembolist şairler bir kadın görüp âşık olmaktan çok, önce aşka inanma sonra da hayali bir kadınla bu duyguyu görünür kılma çabasındadır adeta. Bütün bu geleneklerin yıkılışı, sevgili imajının tepeden tırnağa değişmesi Orhan Veli eliyle başlatılan Garip hareketiyle gerçekleşmiştir. Hayali, peri, ulaşılmaz sevgili imajının yerini sokakta her an karşılaşılabilecek, olağanüstü özelliklere sahip olmayan kadın tipi almıştır. Bu kadın, daha çok, fizyolojik özellikleri, hayatındaki sıradanlık, cilveli oluşu ve "eda"sıyla resmedilir. 1950'lerde

Türkiye'de yaşanan Batı'ya açılışın ve modernleşme davranışlarının izinde gelişen İkinci Yeni şiiri bir yandan Garip'e sert eleştiriler yönelterek kendini var ederken bir yandan da kendine özgü bir duyarlık inşa ediyordu. Bu inşanın Orhan Veli'den çok ama çok farklı İlhan Berk, Cemal Süreya, Sezai Karakoç, Ece Ayhan, Edip Cansever, Turgut Uyar gibi şairler tarafından yapıldığı düşünülürse İkinci Yeni'deki sevgili-kadın imajının farklı olması da beklenmeliydi. Öyle oldu ve İkinci Yeni şairleri Orhan Veli'nin sıradan kadını yerine daha derinden duyumsadıkları izlenimi veren ve cinsellikle donanmış bir kadını yazdılar. Elbette istisnaları vardı ama İkinci Yeni'de kadın, ağırlıklı olarak cinsel bir duyuşla yansıtılmış, kadın fizyolojisi en ince ayrıntısına kadar çizilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülhak Şinasi Hisar, *Ahmet Haşim/Yahya Kemal'e Veda*, Varlık Yay., İstanbul 1969.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Şiirler, Yeditepe Yay., İstanbul 1961.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, (haz. İnci Enginün) Dergâh Yay., İstanbul 2000.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, (haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul 2007.

Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri: Piyale, Göl Saatleri, Diğer Şiirleri*, (haz.: İnci Enginün-Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul 1987.

Ahmet Haşim, *Bize Göre*, iç. Üç Eser: Bize Göre, *Gurebâhâne-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, (haz.: Mehmet Kaplan) MEB Yay., Ankara 1989.

Ahmet Kutsi Tecer, *Kişiliği Sanat Anlayışı ve Tüm Şiirleri*, (haz. Vecihi Timuroğlu) İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1980.

Ahmet Muhip Dıranas, Şiirler, Adam Yay., İstanbul 1982.

Alaattin Karaca, "Hüseyin Suat Yalçın", *Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 2006.

Attilâ İlhan, *Ayrılık Sevdaya Dahil*, Bilgi Yay., Ankara 1993.

Attilâ İlhan, *Ben Sana Mecburum*, Bilgi Yay., Ankara 1983.

Attilâ İlhan, *Böyle Bir Sevmek*, Bilgi Yay., Ankara 1990.

Attilâ İlhan, *Korkunun Krallığı*, Bilgi Yay., Ankara 1987.

Attilâ İlhan, *Sisler Bulvarı*, Bilgi Yay., Ankara 1997.

Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, Bilgi Yay., Ankara 1983.

Attilâ İlhan, *Yasak Sevişmek*, Bilgi Yay., Ankara 1991.

Ayşe Sevim, *Yazarlar ve Aşkları*, Şule Yay., İstanbul 2006.

Bâki Asiltürk, "Bedri Rahmi Eyüboğlu: Şairin Hedonist Olarak Portresi, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 4, Sonbahar 2011.

Bâki Asiltürk, "Dıranas'ın 'Fahriye Abla' Şiirinde İçerik, Anlatım ve Zaman Akışı", *Dergâh*, sayı 236, Ekim 2009.

Bâki Asiltürk, "Parçalılıktan Bütünselliğe Bir İdealar Tablosu: 'Her Şey Yerli Yerinde' ", *Toplumbilim*, sayı 20, Ağustos 2006.

Bâki Asiltürk, *Hilesiz Terazi: Şiir Yazıları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014 (3. baskı)

Baki Süha Ediboğlu, *Bizim Kuşak ve Ötekiler*, Varlık Yay., İstanbul 1968.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, *Dol Karabakır Dol: Bütün Şiirleri*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007.

Benjamin Spock, *Aşk ve Cinsellik*, Yalçın Yay., İstanbul 1985.

Cahit Sıtkı Tarancı, *Bütün Şiirleri*, Can Yay., İstanbul 1983.

Cahit Sıtkı Tarancı, *Ziya'ya Mektuplar*, Can Yay., İstanbul 2007.

Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2000.

Cemal Süreya, *Sevda Sözleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

Cemal Süreya, *Folklor Şiire Düşman*, Can Yay., İstanbul 1992.

Cenap Şahabettin, *Bütün Şiirleri*, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman) Dergâh Yay., İstanbul 2011.

Edip Cansever, *Sonrası Kalır: Bütün Şiirleri I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006.

Edip Cansever, *Sonrası Kalır: Bütün Şiirleri II*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006.

Efe Duyan, "Nâzım ile Piraye", *Dâhiler ve Aşkları*, İkaros Yay., İstanbul 2009.

Efzayiş Suat Yalçın, *Hüseyin Suat Yalçın ve Şiirleri*, İstanbul 1943.

Erdoğan Alkan, *Aşkın ve Şiirin Ölümsüz Kadınları*, İnkılap Yay., İstanbul 2013.

Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*, MEGSB Yay., İstanbul 1985.

Hakan Sazyek, *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996.

Halit Fahri Ozansoy, *Paravan*, Ahmet İhsan Mtb., İstanbul 1929.

Halûk İpekten, *Bâki*, Akçağ Yay., Ankara 2003.

Haluk Oral, Şiir Hikâyeleri, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011

Hasan Akay, *Cenap* Şahabeddin, 3 F Yay., İstanbul 2007.

Hecenin Beş Şairi, S.E.S. Yay., İstanbul 1956.

Hicran Göze, *Bir Zamanların Kadıköy'ünde Edebiyatçılar ve Aşkları*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2010.

Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, (haz.: Rauf Mutluay) İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

Hüseyin Suat Yalçın, *Lâne-i Melâl*, Tanin Mtb., İstanbul 1910.

İlhan Berk, *Eşik: Toplu Şiirler I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

İsmail Parlatır, "XIX. Yüzyıl Yeni Türk Şiiri", *Türk Dili-Çağdaş Şiir Özel Sayısı*, Sayı: 481-482, Ocak-Şubat 1992.

Karen Horney, "Hastalık Derecesinde Sevgi İhtiyacı", *Aşkın Anatomisi*, (çev. Mehmet Harmancı) Milliyet Yay., İstanbul 1971.

Kemal Erol, *Modern Türk Şiirinde Aşk Ölüm ve İntihar*, Akçağ Yay., Ankara 2010.

Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Yay., İstanbul 1985

M. Fatih Andı, *Güneşe Tutulan Ayna: Şiir İncelemeleri*, Hat Yay., İstanbul 2010.

M. Kayahan Özgül, *Resmin Gölgesi Şiire Düştü*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997.

Mustafa Kırcı, *Ahmet Muhip Dıranas: Hayatı Fikirleri His Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara 1997.

Müjgan Cumbur, *Karacaoğlan: Şiirler*, MEB Yay., Ankara 2001.

Namık Kemal, *Celaleddin Harzemşah*, (haz.: Hüseyin Ayan) Dergâh Yay., İstanbul 1975.

Nâzım Hikmet, Şiirler 1: 835 Satır, Adam Yay., İstanbul 1988.

Nâzım Hikmet, Şiirler 2: Portreler, Adam Yay., İstanbul 1989.

Nâzım Hikmet, Şiirler 3: Piraye İçin Yazılmış Saat 21-22 Şiirleri, Adam Yay., İstanbul 1989.

Necip Fazıl Kısakürek, *Ben ve Ötesi*, Semih Lütfü Sühulet Kütüphanesi, İstanbul 1933.

Necip Fazıl Kısakürek, Çile, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1993.

Orhan Veli, *Bütün Şiirleri*, Adam Yay., İstanbul 2002.

Ramazan Korkmaz, İkaros'un *Yeni Yüzü: Cahit Sıtkı Tarancı*, Akçağ Yay., Ankara 2002.

Recaizade Mahmut Ekrem, *Bütün Eserleri 2:Takdir-i Elhan, Kudemadan Birkaç Şair, Pejmürde, Takrizat,* (haz.: E. Sazyek, H. Sazyek, T. Bayındır, D. Evecen) Umuttepe Yay., Kocaeli 2004.

Ruşen Eşref Ünaydın, "Ahmet Haşim", *Diyorlar ki*, (haz. Şemsettin Kutlu) KTB Yay., Ankara 1985.

Ruşen Eşref Ünaydın, *Tevfik Fikret: Hayatına Dair Hatıralar*, Kitaphane-i Sudi Yay., İstanbul 1919.

Sema Uğurcan, "Yahya Kemal'in Şiirlerinde Kadın", *Edebiyatımız II: Yazarlar, Meseleler*, Dergâh Yay., İstanbul 2012.

Sermet Sami Uysal, *Her Yönüyle Yahya Kemal*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul 2004.

Sevim Dabağ, *Gezindim Boş Odalarda: Şair Eşleriyle Söyleşiler*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.

Sezai Karakoç, "Yeni-Gerçekçi Şiir: İkinci Yeni", İkinci Yeni Şiir, (haz.: Mehmet H. Doğan) İkaros Yay., İstanbul 2008.

Şeref Bilsel, "Şiirleri Kapaksız Aşkları Kapısız Bir Şair: Yahya Kemal", *Dâhiler ve Aşkları*, İkaros Yay., İstanbul 2009.

Şevket Kutkan, *Nedim Divânı'ndan Seçmeler*, KTB Yay., Ankara 1981.

Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, (haz.: Abdullah Uçman, Hasan Akay) Çağrı Yay., İstanbul 2005.

Turan Karataş, Şiir Konakları, Sütun Yay., İstanbul 2007.

Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 2008.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ahmet Haşim*, İletişim Yay., İstanbul 2000.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yay., İstanbul 1969.

Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1: Şiir (1860-1923), (haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul 2011.

Yusuf Ziya Ortaç, "Koşma", *Yanardağ*, Marifet Mtb., İstanbul 1928.

Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk*, (çev. Işık Ergüden) Versus Yay., İstanbul 2009.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

DİZİN

A
altun tarım 92
analık ve kahramanlık 87
ana sütü 103
arzu 117, 123, 128, 130, 131, 141, 143, 147, 151
aşk 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153
ata binme 87, 106

B
baldır kız 92
beşikliğ uragut 92
Bu kıza basılacak olurısam 97

C
Charles Taylor 54
cinsellik 124, 128, 132, 133, 136, 138, 141, 147, 148, 149, 150, 151
cinsiyet V, VI, VII, XI, XIII, XIV, 3, 18, 19, 33, 34, 35, 36, 37, 49, 52, 53, 54, 56, 76
Cumhuriyet Dönemi XIV, 144, 155
Cumhuriyet şiiri XIV, 122, 144, 155

D
devlet 67, 68, 69, 80, 82, 87, 89, 100, 106
Divan şiiri 112, 140
dul kadın 89, 92

E
emanet 54, 55, 56
estetik 101, 119, 120
eş eygü 93
ev kapaklığı 92

F
fizyoloji 136

G
Garip şiiri 142
gelenek 49, 50, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 69, 70, 136

H
Halk şiiri 123
hedonizm/hazcılık 141
Hz. Peygamber 50, 51, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 66, 71, 72

İ
İkinci Yeni şiiri 154
imge/imaj 129
İslam XIV, 47, 49, 50, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 102, 152
İslam geleneği 58
İslam geleneğinde kadın 60
istihdam XIII, 3, 4, 5, 6, 9, 12, 13, 14
iş gücü 3, 4, 6, 14
iş gücüne katılım (İGK) 3, 4, 6, 7, 14
iş gücüne katılma oranı 4, 11
işteki durum 12, 13
iş yerinde psikolojik taciz 17, 18, 19, 20, 23, 27, 29, 31, 36, 38

K
kadın V, VI, VII, XI, XII, XIII, XIV, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 13, 14, 19, 29, 30, 34, 35, 37, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 76, 77, 78,

79, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154
kadın bestekâr 77, 80
kadının tarihî görünümü 107
kadın istihdamı XIII
kadınların iş gücüne katılım oranı 4
kapaklığ kız 92
karabaş 92
kayıt dışı istihdam 14
Kelinj: gelin 90
kılıç kullanma 87, 106
kız birle küreşme 93
kız üni 101
Kur'ân-ı Kerîm 50, 52, 53

M

mobbing 17, 19, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45
Modern şiir 109

O-Ö

olumsuz davranışlar 17, 20, 24, 31, 37
Osmanlı-Türk Müziği 78, 79, 83
Öz/saf şiir 122

P

peri-melek 99, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 126, 130, 137, 140, 144, 153
platonik aşk 134
prenses (kunçuy) 68, 89, 92

Q

Qunçuy: prenses 68, 89, 92, 160

R

romantik 115, 118, 139, 140

S-Ş

saldırgan davranışlar 20, 24, 30, 37
savaşabilme 87, 106
Servet-i Fünun şiiri 115
sevgili 92, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 144, 145, 148, 149, 151, 152, 153, 154
Seyyid Hüseyin Nasr 58, 59
sütnine 104
şair 69, 111, 116, 117, 119, 120, 124, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 134, 137, 140, 142, 144, 145, 149, 150
şiddet V, VI, XII, 19, 21, 22, 23, 24, 27, 45, 54, 55, 57
şiir 69, 109, 111, 115, 116, 117, 125, 127, 130, 132, 134, 135, 137, 138, 143, 144, 147, 150, 151

T

Talal Asad 57, 58
Tanzimat şiiri 112
tişi körki 103
tul tugsak 92
tuz kıya 92
Türk Müziği 78, 79, 83
Türk ulusal müziği 82

U-Ü

Umay: tanrıça 91
Ümmü'd-Derdâ 64, 72

V

veraset hakkı 87, 107

W

workplace bullying 19, 39, 41, 42, 43, 45

Y

yapısal değişim 6
yinçge kız 92